

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ  
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця  
на правах рукопису*

**ЧУЙКО ЄВГЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ**

УДК : 343.98.067

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ  
ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ  
ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Спеціальність 081 - Право

Галузь знань – 08 – Право

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

\_\_\_\_\_ **Є.В.Чуйко**

Науковий керівник: **Волобуєв Анатолій Федотович**, доктор юридичних наук, професор

**Кропивницький – 2024**

## АНОТАЦІЯ

**Чуйко Є.В. Методика розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2024.

Дисертація є монографічним дослідженням основних проблемних питань методики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм. Визначення особливостей розслідування вказаних злочинів є вельми актуальним в умовах воєнного або надзвичайного стану.

На основі аналізу нормативно правових актів, що регулюють діяльність державних цільових фондів, за допомогою яких реалізується виконання державних соціальних програм, а також матеріалів кримінальних проваджень сформульовано криміналістичну характеристику заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Ця характеристика віддзеркалює досить складний механізм вчинення цієї категорії злочинів і включає в себе відомості щодо:

- особливостей бюджетних коштів як предмета розкрадання у сфері виконання державних соціальних програм;
- особливостей правового регулювання реалізації окремих державних соціальних програм;
- особливостей суб'єктів злочину, якими виступають службові особи державних цільових фондів;
- способів вчинення розкрадання;
- особливостей слідів розкрадання бюджетних коштів у сфері виконання державних соціальних програм.

Вказані відомості є інформаційною основою для розслідування

злочинів, володіння якими є досить важливими особливо з урахування тієї обставини, що в умовах воєнного і післявоєнного стану розмір виділених коштів для надання допомоги постраждалим, збіднілим та неспроможним верствам населення в результаті агресії РФ буде нарощуватися.

Звертається увага, що особливості розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм значною мірою обумовлюються первинною інформацією, що підлягає внесенню в ЄРДР і визначає характер тактичних завдань початкового етапу досудового розслідування. При цьому важливим є врахування тих методів, які були використані для виявлення ознак розкрадання майна:

- використання оперативно-розшукових методів в діяльності Бюро економічної безпеки України, спрямованої на виявлення розкрадань багатомільярдних бюджетних коштів, що виділяються для надання допомоги постраждалим, неспроможним і збіднілим верствам населення в результаті агресії РФ;

- використання матеріалів журналістських розслідувань, які характеризується тим, що відомості про розкрадання отримуються з використанням журналістських методів, схожими з оперативно-розшуковими і криміналістичними методами (спостереження, інтерв'ю, експеримент, діагностика, ідентифікація та ін.;

- використання методів фінансового контролю, які застосовуються органами Державної аудиторської служби України при проведенні планових та позапланових перевірок державних цільових фондів (ревізія, інвентаризація, обстеження, експертиза, аудит) і характеризується тривалістю, гласністю та особливим документальним оформленням.

Відзначається, що найбільш важливі завдання вирішуються на початковому етапі розслідування, який починається з моменту внесення відомостей про ознаки злочину до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується моментом повідомлення про підозру у вчиненні злочину.

Обґрунтовується, що завдання і певні алгоритми в проведенні слідчих (розшукових) дій визначаються слідчими ситуаціями початкового етапу, зміст яких обумовлений характером вихідної інформації про виявлені ознаки розкрадання майна:

1) початок досудового розслідування за повідомленням (матеріалами) органу Держаудитслужби України або іншого контролюючого органу;

2) початок досудового розслідування за матеріалами (повідомленням) оперативного підрозділу, зібраними з використанням оперативно-розшукових методів;

3) початок досудового розслідування за матеріалами, отриманими при розслідуванні іншого економічного злочину;

4) початок досудового розслідування за опублікованими матеріалами журналістського розслідування.

Значимість виділення типових слідчих ситуацій на підставі характеру первинної інформації про ознаки розкрадання майна обумовлена тим, що саме ця інформація, отримана з використанням тих чи інших методів, обумовлює особливості тактичних завдань розслідування і відповідні алгоритми в проведенні слідчих (розшукових) дій.

Підкреслюється важливість планування досудового розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм, що включає в себе:

- оцінку первинної інформації про злочин, яка полягає у вивченні матеріалів, на підставі яких було відкрите кримінальне провадження;

- побудову слідчих версій, які за своїм характером є версіями кваліфікації щодо злочинів, якими можуть бути як передбачені ст. 191 КК України, так й інші злочини у сфері економіки та службової діяльності (ст. 190, 358, 366, 368 КК України);

- визначення обставин, що підлягають доказуванню (визначаються в залежності від кваліфікації), та необхідних для цього слідчих (розшукових)

дій;

- визначення послідовності слідчих (розшукових) дій з дотриманням певних правил, їх виконавців та строків проведення.

Зважаючи на те, що певна частина злочинів у сфері виконання державних соціальних програм виявляється оперативно-розшуковим шляхом приділена значна увага взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, найбільш ефективною організаційною формою якої визнається створення слідчо-оперативних груп на стадії заведення оперативно-розшукових справ за участі слідчого-куратора.

Визначені особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій, які значною мірою обумовлюються тим, що у сфері виконання державних соціальних програм дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування злочину знаходять, перш за все, документальне відображення. Наведена класифікація документів – джерел доказів, які підлягають виявленню, вилученню та дослідженню. У зв'язку з цим особлива увага приділена підготовці і проведенні обшуку, огляду та аналізу вилучених документів, допиту свідків і підозрюваних, криміналістичних експертиз документів, комп'ютерно-технічних, бухгалтерських, фінансово-економічних експертиз.

Відзначається, що для розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм, кваліфікованих за ч. 3-5 ст. 191 КК України, характерним є проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки ці злочини є тяжкими і ретельно прихованими за оболонкою зовні законних операцій: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); спостереження за особою, реччю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту (ст. 271 КПК України);

негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

**Ключові слова:** досудове розслідування, бюджетні кошти, взаємодія, доказування, слідча ситуація, тактика допиту, експертизи, судове провадження.

## SUMMARY

***Chuiko Y.V. Methodology of investigation of acquisition of property by abuse of official position in the field of implementation of state social programs.*** – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 - Law. – Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, 2024.

The dissertation is a monographic study of the main problematic issues of the investigation methodology of property acquisition by abuse of official position in the field of implementation of state social programs. Determining the specifics of the investigation of the specified crimes is very relevant in the conditions of war or a state of emergency.

On the basis of the analysis of normative legal acts regulating the activities of state trust funds, with the help of which the implementation of state social programs is implemented, as well as materials of criminal proceedings, the criminalistic characteristics of property acquisition by abuse of official position were formulated. This characteristic reflects a rather complex mechanism of committing this category of crimes and includes information on:

- peculiarities of budget funds as a subject of embezzlement in the field of implementation of state social programs;
- peculiarities of the legal regulation of the implementation of individual state social programs;
- characteristics of the subjects of the crime, which are represented by officials of state trust funds;

- methods of committing embezzlement;
- features of traces of embezzlement of budget funds in the field of implementation of state social programs.

The specified information is an information basis for the investigation of crimes, the possession of which is quite important, especially considering the fact that in the conditions of the war and post-war state, the amount of allocated funds for providing assistance to the injured, impoverished and indigent sections of the population as a result of the aggression of the Russian Federation will increase.

Attention is drawn to the fact that the peculiarities of the investigation of theft of property in the field of implementation of state social programs are largely determined by the primary information that must be entered into the EDPR and determines the nature of the tactical tasks of the initial stage of the pre-trial investigation. At the same time, it is important to take into account the methods that were used to detect signs of property theft:

- the use of operational investigative methods in the activities of the Bureau of Economic Security of Ukraine, aimed at detecting the embezzlement of multibillion-dollar budget funds allocated for the provision of assistance to the affected, incompetent and impoverished sections of the population as a result of the aggression of the Russian Federation;

- the use of materials of journalistic investigations, which is characterized by the fact that information about embezzlement is obtained using journalistic methods similar to investigative and forensic methods (observation, interview, experiment, diagnosis, identification, etc.);

- the use of financial control methods used by the bodies of the State Audit Service of Ukraine during scheduled and unscheduled inspections of state trust funds (audit, inventory, survey, examination, audit) and is characterized by duration, publicity and special documentation.

It is noted that the most important tasks are solved at the initial stage of the investigation, which begins with the entry of information about the signs of a crime

into the Unified Register of Pretrial Investigations and ends with the notification of suspicion of a crime. It is substantiated that tasks and certain algorithms in conducting investigative (search) actions are determined by investigative situations of the initial stage, the content of which is determined by the nature of the initial information about the detected signs of theft of property:

- 1) initiation of pre-trial investigation based on notification (materials) of the State Audit Service of Ukraine or other supervisory body;
- 2) the beginning of a pre-trial investigation based on the materials (reports) of the operational unit, collected using operational and investigative methods;
- 3) initiation of a pre-trial investigation based on materials obtained during the investigation of another economic crime;
- 4) the beginning of a pre-trial investigation based on the published materials of a journalistic investigation.

The significance of the selection of typical investigative situations based on the nature of the primary information about the signs of property theft is due to the fact that this information, obtained using certain methods, determines the peculiarities of the tactical tasks of the investigation and the corresponding algorithms in conducting investigative (search) actions.

The importance of planning a pre-trial investigation of theft of property in the field of implementation of state social programs is emphasized, which includes:

- assessment of primary information about the crime, which consists in studying the materials on the basis of which criminal proceedings were opened;
- construction of investigative versions, which by their nature are versions of qualifications regarding crimes, which can be as provided by Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine, as well as other crimes in the sphere of economy and official activity (Articles 190, 358, 366, 368 of the Criminal Code of Ukraine;
- determination of the circumstances to be proven (determined depending on the qualification) and investigative (search) actions necessary for this;



- determination of the sequence of investigative (search) actions in compliance with certain rules, their executors and time limits.

Taking into account the fact that a certain part of crimes in the sphere of the implementation of state social programs is detected by operational-investigative methods, considerable attention is paid to the interaction of investigators with operational units, the most effective organizational form of which is the creation of investigative-operational groups at the stage of the establishment of operational-investigative cases with the participation of the investigator- the curator.

Specific features of the tactics of conducting investigative (search) actions are determined, which are largely determined by the fact that in the field of implementation of state social programs, the actions of criminals in the preparation, commission and concealment of a crime are, first of all, documented. The classification of documents - sources of evidence, which are subject to discovery, extraction and research, is given. In this regard, special attention is paid to the preparation and conducting of searches, review and analysis of seized documents, interrogation of witnesses and suspects, forensic examination of documents, computer-technical, accounting, financial and economic examinations.

It is noted that for the investigation of theft of property in the sphere of implementation of state social programs, qualified under parts 3-5 of Art. 191 of the Criminal code of Ukraine, the conduct of covert investigative (search) actions is characteristic, since these crimes are serious and carefully hidden behind the shell of outwardly legal operations: audio and video surveillance of a person (Article 260 of the Criminal procedural code of Ukraine); removal of information from transport telecommunication networks and electronic information systems (Articles 263-264 of the Criminal procedural code of Ukraine); inspection of publicly inaccessible places, housing or other possessions of a person (Article 267 of the Criminal procedural code of Ukraine); surveillance of a person, thing or place (Article 269 of the Criminal procedural code of Ukraine); audio and video control of the place (Article 270 of the Criminal procedural code of Ukraine);

control over the commission of a crime in the form of a special investigative experiment (Article 271 of the Criminal procedural code of Ukraine); clandestine obtaining of samples necessary for a comparative study (Article 274 of the Criminal procedural code of Ukraine).

**Key words:** pre-trial investigation, budget funds, interaction, evidence, investigative situation, interrogation tactics, examinations, court proceedings.

**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**  
***Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:***

1. Чуйко Євген. Криміналістична характеристика заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм/ Chuiko Yevhen, Forensic characterization of property acquisition through abuse of office in the field of state social programs. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 52-56.

2. Волобуєв А.Ф., Чуйко Є.В. Право самостійного залучення експерта стороною захисту: реальність чи декларація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Вип. 7. 2022. С. 309-314. (Особистий внесок здобувача: здобувачем обґрунтована теза, що виконання функції захисту не потребує права самостійного проведення слідчих дій, в тому числі експертизи - цілком достатнім є ініціювання їх проведення при здійсненні адвокатського контролю).

3. Чуйко Є.В. Особливості початку розслідування розкрадань коштів при реалізації соціальних програм в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. № 1 (82). 2023. С. 75-79.

4. Чуйко Є.В. Негласні слідчі (розшукові) дії в розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск 80(6). 2023. С. 201-206.

***Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

1. Чуйко Є.В. Щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері виконання державних соціальних програм. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: матеріали міжнар. наук. практ. конф.* (м. Львів, 18–19 грудня 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2020. ч. II. С. 195–197.

2. Чуйко Є.В. Методи ОРД при розслідуванні злочинів у сфері виконання державних соціальних програм: *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції*: матеріали міжнар. наук. практ. конф. м. (м. Одеса, 11–12 червня 2021 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2021. С. 75–78.

3. Чуйко Є.В. Щодо проведення експертиз у кримінальному провадженні. *Чорноморські наукові студії*: матеріали VIII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 24 червня 2022 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2022. С. 131-133.

4. Чуйко Є.В. Щодо удосконалення методики розслідування злочинів у сфері виконання державних соціальних програм. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 2–3 грудня 2022 р.). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Львів–Торунь. 2022. С. 206-208.

5. Чуйко Є.В. Негласні слідчі (розшукові) дії – використання оперативно-розшукових методів у збиранні доказів. *Ways of Science Development in Modern Crisis Conditions*: матеріали IV Міжнародна наук.-практ. інтернет-конференції (м. Дніпро, 15-16 червня 2023 р.). Дніпровська академія неперервної освіти. Дніпро, 2023. С. 430-432.

## ЗМІСТ

<b>АНОТАЦІЯ</b> .....	2
<b>ВСТУП</b> .....	15
<b>РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ</b> .....	23
1.1. Особливості предмета злочинів у сфері виконання державних соціальних програм, передбачених ст. 191 КК України .....	25
1.2. Особливості правового регулювання у сфері виконання державних соціальних програм.....	31
1.3. Особливості суб'єкта злочину.....	49
1.4. Характеристика способів і слідів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм.....	55
Висновки до розділу 1.....	74
<b>РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ І ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗКРАДАНЬ МАЙНА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ</b> .....	78
2.1. Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням оперативно-розшукових методів.....	78
2.2. Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням матеріалів журналістських розслідувань.....	94
2.3. Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням методів фінансового контролю.....	111

2.4. Типові слідчі ситуації і тактичні завдання початкового етапу розслідування.....	122
Висновки до розділу 2.....	140
<b>РОЗДІЛ 3. ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ....</b>	<b>144</b>
3.1. Планування та організація розслідування .....	144
3.2. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	157
3.3. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій .....	189
Висновки до розділу 3 .....	201
<b>ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....</b>	<b>206</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>213</b>
<b>ДОДАТКИ .....</b>	<b>237</b>

## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** У дійсний час одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів України, є протидія розкраданням бюджетних коштів. Зокрема, це стосується такої сфери як виконання державних соціальних програм, на які виділяються значні кошти з бюджету і які мають особливе і не завжди досконале правове регулювання. Соціальна сфера є надзвичайно важливою для розвитку суспільства, особливо в кризовий період, і в той же час уразливою з точки зору небезпеки розкрадання коштів, що виділяються державою. Для забезпечення нормального функціонування даної сфери розробляються спеціальні програми, для виконання яких створені державні соціальні цільові фонди. Державні соціальні фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування певних соціальних потреб. У названих фондах акумулюються значні кошти, які формуються в результаті відокремлення із державного бюджету окремих видатків, що мають велике значення, або обов'язкових відрахувань (платежів), які є власністю держави. Витрати з фондів повинні здійснюватися лише на певні (цільові) потреби, які передбачені законодавством. Але існує небезпека криміналізації діяльності окремих державних цільових фондів, коли бюджетні кошти розкрадаються під прикриттям зовні законних операцій службовими особами фондів у змові з керівниками різного роду комерційних структур. При цьому використовується документообіг, характерний саме для діяльності певного фонду. Ця сфера наразі є маловивченою з криміналістичної точки зору, що створює істотні труднощі у розслідуванні вчинюваних там кримінальних правопорушень, зокрема злочинів, передбачених ст. 191 КК України. Є всі підстави вважати, що в умовах воєнного стану розмір виділених коштів для надання допомоги збіднілим та неспроможним верствам населення в результаті агресії РФ буде нарощуватися. Відтак існує й небезпека їх

розкрадання з боку недобросовісних службових осіб державних цільових фондів. Правоохоронні органи стикаються з суттєвими труднощами у виявленні і розслідуванні таких кримінальних правопорушень, що пов'язано, з одного боку, із специфічним механізмом їх вчинення, а з іншого - відсутністю належного науково-методичного забезпечення їх розслідування.

Вітчизняними науковцями (Г.А. Матусовський, П.П. Андрушко, А.Ф. Волобуєв, С.С. Чернявський, В.В. Лисенко, Р.Л. Степанюк, В.В. Кікінчук, В.В. Коряк, Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук, В.Р. Сливенко, Г.В. Мудрецька, А.М. Меденцев, Н.Л. Гула та ін.) досліджувалася проблематика виявлення і розслідування економічних злочинів (у т.ч. бюджетних), але сфера виконання державних соціальних програм залишалася поза належної уваги. На даний час достатньо глибокі наукові дослідження проблематики розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються у даній сфері, не проводилися.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Тему дисертації визначено відповідно до «Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу» (п. 4. Розд.V), затвердженого 30.05.2019 р. в Національній академії правових наук України; Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 року № 454 (п.п. 10, 14, 15).

**Мета і завдання дослідження.** *Мета* дисертаційного дослідження полягає у розробленні принципово важливих положень методики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм. Для досягнення вказаної мети були поставлені і вирішувалися наступні наукові завдання:



- на основі аналізу практики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм і наукових праць визначити особливості механізму вказаних злочинів та їх відображення в криміналістичній характеристиці;
- визначити особливості розслідування розкрадань майна у вказаній сфері в залежності від характеру первинної інформації про ознаки злочинів, що підлягає внесенню в ЄРДР;
- охарактеризувати оперативно-розшукові методи виявлення розкрадань бюджетних коштів, що виділяються для надання допомоги постраждалим, неспроможним і збіднілим верствам населення;
- охарактеризувати використання матеріалів журналістських розслідувань, які отримуються з використанням журналістських методів отримання і перевірки інформації щодо вчинення злочинів;
- охарактеризувати використання методів фінансового контролю, які застосовуються органами Державної аудиторської служби України при проведенні планових та позапланових перевірок державних цільових фондів;
- визначити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, відповідні завдання та алгоритми в проведенні слідчих (розшукових) дій;
- визначити та охарактеризувати елементи планування та організації досудового розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм;
- визначити особливості проведення обшуку, пріоритетною метою якого є відшукання і вилучення різних видів документів – джерел доказів;
- охарактеризувати особливості проведення огляду документів – речових доказів та використання інших документів;
- визначити категорії осіб, які допитуються як свідки розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм;
- визначити категорії осіб, які допитуються як підозрювані у розкраданні майна, та охарактеризувати їх можливу позицію під час допиту;

- охарактеризувати види експертиз, що проводяться під час досудового розслідування у справах даної категорії;

- охарактеризувати проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, необхідність яких обумовлена прихованістю розкрадань майна під оболонкою зовні легальних документальних операцій.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з виконанням державних соціальних програм і розслідуванням розкрадань майна.

*Предметом дослідження* є методичний аспект розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм.

**Методи дослідження.** Методологічну основу дисертаційного дослідження склав загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, на підставі якого розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм розглядається як багатоетапний, складний і суперечливий процес дослідження певних об'єктів для встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Також як науковий інструмент дослідження використано:

– методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо) – при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних проваджень, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входили у предмет дослідження (розділи 1, 2, 3);

– системно-структурний метод – при розгляді складових частин методики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм (всі розділи і підрозділи);

- історико-правовий метод – при аналізі наукових праць, опублікованих на різних відрізках розвитку кримінального та кримінального процесуального законодавства (розділи 1, 2.);
- порівняльно-правовий метод – при аналізі норм кримінального процесуального законодавства України та інших країн (підрозділи 3.2, 3.3);
- соціологічні методи (опитування, експертні оцінки) – для збору додаткової інформації про особливості прийняття рішення щодо проведення експертизи (розділи 2, 3).

Нормативно-правову основу проведеного дослідження складають Конституція України, рішення Європейського суду з прав людини, цивільне, кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України, рішення Верховного Суду України, відомчі нормативні акти.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці: П.П. Андрушка, А.Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, І. В. Гори, М.В. Даньшина, В.А. Журавля, В. А. Колесника, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, В.В. Лисенка, Л.М. Лобойка, Т.О. Лоскутова, Є. Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, О.В. Одерія, О.А. Самойленко, Р.Л. Степанюка, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. М. Шевчука, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського та інших.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення матеріалів 86 кримінальних проваджень (вироки судів), в яких містилися відомості про розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм, результати опитування думок 150 слідчих, аналіз судової практики апеляційних судів і Верховного суду.

**Наукова новизна одержаних результатів** обумовлюється тим, що у дисертації сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, які мають значення для удосконалення розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим

становищем у сфері виконання державних соціальних програм. Найбільш значущими серед них є такі, що мають певний ступінь новизни:

*вперше:*

- сформовано криміналістичну характеристику заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм, де визначені особливості елементів механізму цих злочинів (бюджетних коштів як предмета розкрадання, правового регулювання, суб'єктів, способів, типових слідів);

- визначені особливості розслідування розкрадань майна у вказаній сфері в залежності від характеру первинної інформації про ознаки злочинів, що підлягає внесенню в ЄРДР (типові ледічі ситуації);

*удосконалено:*

- положення щодо використання матеріалів журналістських розслідувань, які отримуються з використанням журналістських методів отримання і перевірки інформації щодо вчинення злочинів;

- положення щодо оперативно-розшукових методів виявлення розкрадань бюджетних коштів, що виділяються для надання допомоги постраждалим, неспроможним і збіднілим верствам населення;

- положення щодо особливостей проведення обшуку, пріоритетною метою якого є відшукання і вилучення різних видів документів – джерел доказів;

- положення щодо особливостей проведення огляду документів – речових доказів та використання інших документів;

*дістали подальшого розвитку:*

- положення щодо використання методів фінансового контролю, які застосовуються органами Державної аудиторської служби України при проведенні планових та позапланових перевірок державних цільових фондів;

- положення щодо типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, відповідних завдань та алгоритмів в проведенні слідчих (розшукових) дій;
- положення щодо елементів планування та організації досудового розслідування розкрадань майна;
- положення щодо визначення категорій осіб, які допитуються як свідки розкрадань майна;
- положення щодо визначення категорій осіб, які допитуються як підозрювані у розкраданні майна;
- положення щодо видів експертиз, що проводяться під час досудового розслідування у справах про розкрадання майна;
- положення щодо проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій у справах про розкрадання майна.

**Практичне значення одержаних результатів.** Отримані за результатами проведеного дослідження висновки і сформульовані пропозиції можуть бути використані:

- при здійсненні досудового розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм;
- у навчальному процесі в закладах вищої юридичної освіти – при викладанні кримінального процесу і криміналістики, підготовці підручників, навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів.

**Апробація результатів роботи.** Основні положення і висновки дисертації оприлюднені у формі доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Актуальні питання розвитку права та законодавства: матеріали міжнар. наук. практ. конф. (м. Львів, 18–19 грудня 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020, ч. II, с. 195–197; Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: матеріали міжнар. наук. практ. конф. м. (м. Одеса, 11–12 червня

2021 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2021. с. 75–78; Чорноморські наукові студії: матеріали VIII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 24 червня 2022 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2022. с. 131-133; Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 2–3 грудня 2022 р.). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Львів–Торунь, 2022. с. 206-208; Ways of Science Development in Modern Crisis Conditions: матеріали IV Міжнародна наук.-практ. інтернет-конференції (м. Дніпро, 15-16 червня 2023 р.). Дніпровська академія неперервної освіти. Дніпро, 2023. с. 430-432.

**Публікації.** Основні положення дисертації викладено у 4-х наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України з юридичних наук, з яких 1 стаття в зарубіжному науковому виданні, тезах 5 доповідей на науково-практичних конференціях.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертаційна робота складається зі вступу, 3-х розділів, які включають 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 243 стор., з них основного тексту 189 стор. Список використаних джерел містить 206 найменувань і займає 23 стор., додатки викладено на 6 сторінках.

**РОЗДІЛ 1.**  
**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАВОЛОДІННЯ**  
**МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ**  
**СТАНОВИЩЕМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ**  
**ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ**

Передбачені ст. 191 КК України заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм, є досить специфічними злочинами. Це обумовлено низкою обставин їх вчинення, які підлягають доказуванню. Видається важливим врахувати й останні зміни в редакції ст. 191 КК України, пов'язані з введенням в Україні воєнного стану у зв'язку з широкомасштабною агресією з боку Росії. Зокрема, йдеться про те, що усталену систему типових кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак було доповнено новою особливо кваліфікуючою ознакою – діяння, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану згідно до Закону України від 03.03.2022 № 2117 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» [130]. Цей законодавчий крок пояснюється тим, що в умовах широкомасштабної збройної агресії з боку РФ та запровадження в Україні військового стану особливого значення набуває кримінально-правовий захист права власності і, зокрема використання бюджетних коштів для реалізації державних соціальних програм щодо надання допомоги збіднілим та неспроможним верствам населення.

Тому відомості щодо криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм, є досить важливими для правильного визначення завдань розслідування та способів збирання доказів [198]. Зокрема, це стосується визначення особливостей предмета злочину, обстановки вчинення злочину, важливим елементом якої виступають особли-

вості правового регулювання виконання різних державних соціальних програм, а також особи злочинця, способів заволодіння майном та їх слідів.

В Україні проводилася низка досліджень щодо розроблення методики розслідування злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері (Р.Л. Степанюк [170], Г.В. Мудрецька [104], В.В. Кікінчук [65], Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук, В. Р.Сливенко [158], А.М. Меденцев [99] та ін.). Але увага приділялася питанням виявлення і розслідування загалом бюджетних кримінальних правопорушень або в окремих галузях економіки (у т.ч. злочинів, пов'язаних з відшкодуванням податку на додану вартість, при здійсненні державних закупівель тощо). В той же час питання особливостей механізму вчинення і формування криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм не знайшли належного висвітлення в криміналістичній літературі.

Не дивлячись на те, що в криміналістичній літературі зустрічається критичне ставлення щодо обґрунтованості існування категорії «криміналістична характеристика злочинів», вважаємо її необхідним і важливим елементом кожної окремої методики розслідування. Можливо праві ті автори, які відзначають, що на сьогодні криміналістична характеристика злочинів просто ще не одержала належного розвитку, який би відповідав завданням що стоять перед наукою і практикою у сфері боротьби зі злочинністю [53, с.186]. Адже, для того щоби надати певні знання щодо розслідування певного виду чи групи злочинів, потрібно спочатку надати знання щодо механізму їх вчинення.

На думку відомого українського криміналіста Г.А. Матусовського криміналістична характеристика економічних злочинів являє собою систему узагальнених даних про типові ознаки суб'єкта цих діянь, мотивації його злочинної поведінки, предмета посягання, обстановки, злочинних способах і наслідках, які мають значення для виявлення й розкриття злочинів криміналістичними засобами, прийомами та методами [97, с.51]. Криміналістична ха-



рактеристика заволодінь бюджетними коштами у сфері виконання державних соціальних програм – це система відомостей про елементи механізму заволодінь бюджетними коштами, яка включає в себе наступні елементи:

- 1) особливості бюджетних коштів як предмета злочинів у сфері виконання державних соціальних програм;
- 2) особливості правового регулювання у сфері виконання державних соціальних програм
- 3) особливості суб'єкта злочину;
- 4) способи вчинення злочинів;
- 5) особливості слідів злочинів у сфері виконання державних соціальних програм.

Саме названі елементи, на наш погляд, є ключовими для побудови методики виявлення і розслідування злочинів, що вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм.

### **1.1. Особливості предмета злочинів у сфері виконання державних соціальних програм, передбачених ст. 191 КК України**

Для визначення особливостей предмета заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм важливим є розгляд сутності цих програм, в яких використовуються бюджетні кошти. Потрібно зазначити, що домінуючим стрижнем усієї бюджетної сфери виступає діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему. Тобто бюджетний процес синтезує широке коло діяльності зі складання та виконання бюджету, під час якої вчиняються різноманітні суспільно небезпечні діяння [181]. Тому бюджетна сфера являє собою сукупність фінансово-правових відносин, які утворюються з приводу формування, розподілу та ви-

користання бюджетних коштів у органах державного сектору. І тут потрібно погодитися з Р. Л. Степанюком, який визначив злочини в бюджетній сфері України, як передбачені КК України суспільно небезпечні винні діяння, вчинені суб'єктами в галузі діяльності, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням бюджетних коштів, а також у зв'язку з розпорядженням іншим державним, комунальним майном [170, с. 26].

Бюджетні злочини можуть бути розподілені на три групи:

- 1) злочини, які безпосередньо посягають на порядок використання бюджетних коштів;
- 2) злочини, які посягають на відносини, що виникають на стадії формування доходів бюджетів всіх рівнів;
- 3) злочини, які посягають на відносини, що виникають на стадії використання бюджетних коштів.

Державні цільові фонди як форма реалізації державних соціальних програм. Державні цільові фонди є спеціальним інструментом державного регулювання та контролю при виконанні програм у різноманітних соціальних сферах. Для цього витрачаються величезні державні кошти, які є ласим шматком для недобросовісних підприємців і корумпованих чиновників. Вони використовують недоліки правового механізму державних цільових фондів і вади правозастосовної практики для протиправного заволодіння бюджетними коштами або отримання іншої матеріальної вигоди.

Відповідно до ст.13 Бюджетного кодексу (БК) України (станом на 10.01.2023) бюджет може складатися із загального та спеціального фондів, які мають цільове спрямування. Державний цільовий фонд - це форма перерозподілу та використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування соціальних потреб із визначених джерел, які мають цільове призначення. Утворюються такі фонди шляхом відокремлення із державного бюджету окремих видатків, що мають велике значення, або формуванням спеціальних фондів із самостійними джерелами доходів (спеціальні обов'язкові

збори, добровільні внески та пожертвування, позики, кредити). Тобто, державні цільові фонди представляють собою особливу ланку фінансової системи держави, яка має конкретне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. Основним призначенням державних цільових фондів є виконання певних соціальних програм - забезпечення соціального захисту населення шляхом виплат пенсій, субсидій, фінансування інфраструктури та ін. [187, с.217; 188, с. 722; 19, с.852; 186, с. 213; 46, с.79; 96, с. 37].

В залежності від рівня, на якому утворюються фонди, вони можуть бути державними або місцевими. Державними цільовими фондами України, зокрема є: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості населення, Державний інноваційний фонд, Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд охорони навколишнього природного середовища, Державний дорожній фонд, територіальні дорожні фонди, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню, Фонд охорони праці, Фонд розвитку та захисту конкуренції, Фонд підтримки селянських (фермерських) господарств. Саме грошові кошти державних цільових фондів і виступають предметом злочинних посягань, які здійснюються в досить специфічних умовах діяльності цих фондів.

Необхідність створення державних фондів пов'язана, в першу чергу, з перерозподілом фінансових ресурсів при вирішенні найбільш важливих соціально-економічних питань. Саме ці ресурси і виступають предметом злочинних зазіхань у вигляді незаконного отримання пенсій, грошової допомоги, компенсацій, дотацій та інших фінансових преференцій. З цих позицій сфера функціонування державних цільових фондів розглядається, як специфічна сфера вчинення економічних злочинів, предметом зазіхання яких виступають державні кошти.

Оскільки державні цільові фонди є формою перерозподілу та використання фінансових ресурсів держави, то злочини даної категорії є корисливими і спрямовуються на заволодіння чи незаконне використання цих ресурсів

всупереч суспільним потребам, для задоволення яких вони призначені. Тобто, механізм даної групи злочинів детермінується, перш за все, предметом зазіхання (державні фінансові ресурси) та особливостями правового регулювання діяльності певного державного фонду, яким створюється певна обстановка вчинення.

Особливості предмета злочинів. Особливість предмету зазіхання у сфері діяльності держаних цільових фондів полягає у тому що ним виступають бюджетні кошти, які мають певний законодавчо визначений порядок формування, розподілу і використання. Дослідниками відзначається, що бюджетні кошти стали одним з найбільш привабливих об'єктів організованої злочинної діяльності, яка включає в себе десятки прийомів і способів вилучення коштів із казни [5, с.15-18]. Найбільш небезпечними є заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України).

Перша за все, потрібно визначити загальне поняття бюджетних коштів. В кримінально-правовому контексті визначення поняття «бюджетні кошти» наведене у примітці до ст. 210 КК України, згідно з яким до бюджетних коштів належать кошти, що включаються до бюджетів усіх рівнів незалежно від джерела їх формування. Більш чітке визначення знаходиться у положеннях БК України, якими встановлено, що бюджетні кошти (кошти бюджету) – це належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету (п. 11 ч. 1 ст. 2 БК України).

При аналізі бюджетних коштів, як економічно-правової категорії, робиться висновок, що бюджет це – план формування і використання фінансових ресурсів (ст. 2 БК України), в якому планується необхідна кількість доходів для покриття видатків, пов'язаних із виконанням основних завдань і функцій держави. Матеріальним вираженням запланованих у бюджеті доходів та видатків є Закон про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради, де факт включення показника доходів чи видатків має конкретно-адресний зміст та покладає обов'язок на органи державної влади в особі їх

керівників зі збирання коштів та надає повноваження з використання цих коштів [31, с. 164 ].

Але потрібно мати на увазі, що фінансовий план держави, яким є державний та місцеві бюджети, це не реальний план, а лише припущення про надходження доходів і напрями їх використання. В реальній дійсності, можливість використання коштів бюджету, для покриття видатків, починається з моменту зарахування доходів на казначейський рахунок відповідного бюджету (ч. 5 ст. 50, ч. 5 ст.78 БК України). Тільки після цього органи державного казначейства здійснюють розподіл зарахованих до бюджетів доходів відповідно до нормативно встановлених правил. Бюджетні кошти можуть існувати і використовуватися у готівковій і безготівковій формах. Таким чином бюджетні кошти, як предмет злочинів, можуть виражатись або у вигляді умовних записів у відповідних документах, або як реально існуючі готівкові суми грошей.

Особливістю використання бюджетних коштів в процесі функціонування державних цільових фондів є те що вони використовуються тільки у безготівковій формі зі складанням відповідних документів. Під безготівковими бюджетними коштами розуміються облікові записи грошових одиниць, що знаходяться на банківських рахунках чи рахунках Держказначейства та закріплюються у документальній формі, які при перерахунку (трансформуванні) є еквівалентом готівкових бюджетних коштів. Таким чином при вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 191 КК України, предметом зазіхання є бюджетні кошти у безготівковій формі, для заволодіння якими потрібен банківський розрахунковий механізм. Це обумовлює в механізмі вчинення зазначених злочинів використання, як правило, банківських рахунків суб'єктів, які вступають у відносини з державними цільовими фондами. Відповідно для цього повинні складатися певні види документів, що детермінує як способи підготовки і вчинення злочинів, так і відображення цих злочинів у навколишньому середовищі.

Таким чином, можна визначити, що бюджетні кошти, як предмет злочину повинні мати наступні обов'язкові ознаки:

1) кошти повинні бути включені до відповідного нормативного документу – Закону «Про Державний бюджет України» на певний рік або рішення місцевої ради про місцевий бюджет, у якому встановлені певні доходи і ви-датки відповідного бюджету;

2) кошти повинні включені до відповідних планових документів (кошториси, плани використання бюджетних коштів, паспорти бюджетної програми, тощо);

3) кошти повинні мати чітке цільове призначення на здійснення державних цільових фондів, затверджених розписом бюджету асигнуванням, встановленим вищестоящим розпорядником бюджетних коштів та закріплення цих асигнувань у планових документах нижчестоящого розпорядника або одержувача;

4) кошти повинні фактично знаходитися на рахунках розпорядників та одержувачів бюджетних коштів (зарахування коштів на рахунок відповідної бюджетної установи, відкритий в органі Держказначейства чи установі банку).

5) повинно бути у відповідних документах визначено коло осіб та підстави розпорядження (використання) ними коштами;

6) визначеність підстав для здійснення платежів за рахунок коштів бюджету (бюджетного зобов'язання) – укладення договору на придбання товару, послуги тощо.

Таким чином предметом посягання у вказаній сфері виступають грошові кошти, які мають певний законодавчо визначений порядок формування, розподілу і використання відповідно до завдань того чи іншого державного фонду. Саме цей порядок детермінує дії злочинців по підготовці, вчиненню і приховуванню своїх протиправних дій, які, у свою чергу, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів. При розслідуванні таких злочинів

працівники правоохоронних органів стикаються з суттєвими труднощами, що обумовлені недостатністю знань щодо вказаних механізмів.

Особливістю використання коштів в процесі виконання державних соціальних програм є те що вони використовуються тільки у безготівковій формі на підставі відповідних складених документів. Під безготівковими бюджетними коштами розуміються облікові записи грошових одиниць, що знаходяться на банківських рахунках чи рахунках Держказначейства та закріплюються у документальній формі, які при перерахунку (трансформуванні) є еквівалентом готівкових бюджетних коштів. Таким чином при вчиненні злочину, передбаченого ст. 191 КК України, предметом посягання є грошові кошти того чи іншого державного цільового фонду у безготівковій формі, для заволодіння якими потрібен банківський розрахунковий механізм. Це обумовлює необхідність використання, як правило, банківських рахунків суб'єктів, які вступають у відносини з державними цільовими фондами. З врахуванням цього повинні складатися відповідно до профілю того чи іншого державного цільового фонду певні види документів, що детермінує як особливості суб'єктів, способи підготовки і вчинення ними злочинів, так і відображення цих злочинів у навколишньому середовищі. З огляду на це важливе значення має правове регулювання діяльності державних цільових фондів, як елемент обстановки заволодіння їх бюджетними коштами.

## **1.2. Особливості правового регулювання у сфері виконання державних соціальних програм**

Положення чинного законодавства, яким регулюється функціонування державних цільових фондів в Україні, суттєвим чином впливають на механізми вчинення злочинів у даній сфері. Фактично вони відіграють роль зовнішньої обстановки (умов) злочинів даної категорії, орієнтуючись на яку, злочинці обирають способи щодо підготовки, вчинення та приховування своїх

протиправних дій. Окрім того, названі положення визначають і принципові процедури, здійснення яких знаходять відображення у документах і входять до предмету доказування у кримінальних провадженнях. З цих позицій законодавство може утруднювати вчинення злочинів або створювати сприятливі умови для цього. Тому аналіз чинного законодавства є обов'язковим під час розслідування злочинів, оскільки значною мірою воно визначає обставини, які підлягають встановленню. Відповідно, принципові питання правового регулювання діяльності державних цільових фондів повинні бути віднесені до суттєвого елемента криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються у даній сфері.

Перш за все, потрібно відзначити, що загальне бюджетне законодавство є досить розгалуженим та суперечливим, що створює істотні труднощі у його тлумаченні при розслідуванні злочинів. Доцільність дослідження нормативного регулювання обумовлена ще й тією обставиною, що правові норми бюджетного законодавства містять перелік та описання типових неправомірних дій з бюджетними коштами, а це, як зауважує Г.А. Матусовський, вказує на приховані механізми та способи правопорушень, які за певних умов можуть характеризувати те чи інше злочинне діяння [97, 80-82]. Основою бюджетної сфери як галузі діяльності є бюджетний процес, а основною стадією бюджетного процесу, в ході якої вчиняється найбільше злочинів, є виконання бюджету за видатками [170, с. 85].

Але найбільш важливим у контексті криміналістичної характеристики злочинів у сфері функціонування державних цільових фондів є положення законодавства, яке встановлює правові та економічні засади здійснення тих чи інших функцій зазначених фондів. Для розуміння механізму вчинення злочинів даної категорії, а також визначення обставин, що підлягають доказуванню, а відтак і тактичних завдань розслідування та засобів їх вирішення потрібен аналіз нормативно правових актів, що регулюють діяльність окремих державних цільових фондів.



**Страхові фонди України.** Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в країні створено і функціонує загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Воно являє собою систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцем, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом (ст. 1) [118]. Страховиками є цільові страхові фонди з: пенсійного страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування; страхування на випадок безробіття. Нормативною базою діяльності страхових фондів є Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, прийнятих відповідно до них законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Пенсійний фонд України функціонує на основі Положення про Пенсійний фонд України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 р. № 280 з наступними змінами [124]. Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює управління фінансами пенсійного забезпечення та діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Це самостійна фінансово-кредитна установа, кошти якої не включаються до складу державного бюджету. Він має центральне правління (затверджується Кабінетом міністрів України) і територіальні відділення. Основним його завданням є забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій,

допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Він має рахунки в органах Державної казначейської служби України та уповноважених банках.

Кошторис Пенсійного фонду України формується за рахунок таких джерел: обов'язкових страхових внесків підприємств, установ, організацій та фізичних осіб; коштів державного та місцевих бюджетів; коштів, що надходять за регресними вимогами; добровільних внесків юридичних осіб і громадян; фінансових санкцій, передбачених за порушення порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; банківських кредитів та інших надходжень.

Кошти Пенсійного фонду використовуються:

- на виплату пенсій за віком, за вислугу років, за інвалідністю, в разі втрати годувальника, соціальних та інших пенсій, встановлених законодавством України про пенсійне забезпечення;
- виплату допомоги малозабезпеченим пенсіонерам;
- підвищення пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;
- фінансування допомог і пенсій військовослужбовцям та їх сім'ям;
- виплату пенсій особам, які працювали в органах державної служби;
- пенсійне забезпечення осіб, які не мають трудового стажу для призначення пенсій;
- відшкодування на виплату надбавок та підвищень до пенсій за різними пенсійними програмами;
- компенсацію різниці у пенсійному забезпеченні науковим працівникам;
- виплату пенсій і допомоги за рахунок коштів інших цільових державних фондів;

- фінансове забезпечення поточної діяльності Пенсійного фонду України та його органів, розвиток його матеріально-технічної бази;
- формування та функціонування системи персоніфікованого обліку відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування.

Порядок виплати пенсій, грошової допомоги та перелік необхідних для цього документів встановлюється нормативно-правовими актами Пенсійного фонду України (інструкціями, наказами, постановами).

#### **Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.**

Даний фонд функціонує відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [133] і Статуту, затвердженого постановою правління Фонду СС з ТВП від 03.04.2015 № 8 (в редакції постанови від 11.04.2017 № 28) [168]. Формування коштів Фонду здійснюється за рахунок:

- страхових внесків страхувальників роботодавців і застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратам, зумовленими народженням та похованням»;
- сум витрат страхувальника, не прийнятих в рахунок страхових внесків, а саме пені, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страхувальника та посадових осіб;
  - асигнувань із Державного бюджету;
  - інших надходжень відповідно до законодавства.

Метою діяльності фонду є забезпечення виплат застрахованим особам допомоги по тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, при народженні дитини, по догляду за дитиною по досягненню нею трирічного віку, на поховання. Фонд не може проводити будь-яку діяльність, крім передбаченої Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратам, зумовле-

ними народженням та похованням», використовувати страхові кошти не за цільовим призначенням.

Управління Фондом здійснюють правління та виконавча дирекція Фонду. В регіонах безпосереднє управління здійснюють правління та виконавчі дирекції відповідних відділень фонду. Кошти Фонду знаходяться на єдиному централізованому рахунку у виконавчих дирекціях фонду та його відділень в установах банків.

Безпосередньою нормативно-правовою основою діяльності фонду є Інструкція «Про порядок надходження, обліку та витрачання коштів фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності», затвердженої в остаточній редакції постановою правління ФСС з ТВП від 26.06.2001 року № 16, погодженої Національним банком України 02.10.2001 року [59]. Зокрема, даним нормативно-правовим актом визначається порядок здійснення виплат у випадку тимчасової втрати працездатності. Для реєстрації страхувальники подають:

- 1) заяву за встановленою формою;
- 2) завірені відповідальною особою фонду копії документів:
  - свідоцтво про державну реєстрацію;
  - довідки органу статистики про включення до ЄДРПОУ або довідки ДПА України про включення до Тимчасового реєстру платників податків
  - копії цивільно-правових угод.

На підставі вказаних документів по кожному страхувальнику проводиться запис у журналі обліку страхувальників, а подані документи підшиваються до персональної справи. Кожному страхувальнику присвоюється персональний цифровий дванадцяти розрядний реєстраційний номер. Страхувальники щоквартально складають у двох примірниках наростаючим підсумком з початку року звіт за формою № 4-ФСС з ТВП із зазначенням у ньому сум, нарахованих і сплачених страхових внесків та інших надходжень, а та-

кож сум, витрачених на виплату допомоги та здійснення інших заходів, фінансування яких проводиться за рахунок коштів фонду. Звіт подається за підписами керівника та головного бухгалтера і завіряється печаткою, добровільно застраховані особи – за її особистим підписом.

Фонд загально обов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Цей державний фонд здійснює свою діяльність на підставі Законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 р. N 1533-III [132], «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. № 5067-VI (з наступними змінами) [134]. Основними завданнями фонду є:

- акумулювання коштів для здійснення покладених на нього законодавством обов'язків;
- виплата матеріального забезпечення особам, які мають статус безробітного;
- організація роботи центральних та місцевих органів управління фондом;
- виплата допомоги у зв'язку з частковим безробіттям;
- виплата допомоги на поховання у разі смерті безробітного;
- виплачувати можливу дотацію роботодавцю на створення додаткових робочих місць;
- налагодження контактів з іншими цільовими фондами.

Джерелами формування коштів виступають:

- страхові внески страхувальників - роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законодавством;
- асигнування Державного бюджету;
- суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до законодавства;
- благодійні внески фізичних і юридичних осіб;
- інші надходження.

Напрями використання коштів: виплата забезпечення та надання соціальних послуг; відшкодування Пенсійному фонду витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію конкретних осіб; фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції фонду та її робочих органів, управління фондом, розвиток його матеріальної та інформаційної бази; створення резерву коштів фонду.

**Фонд соціального захисту інвалідів.** Цей державний фонд функціонував згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 92 «Про створення Фонду соціального захисту інвалідів» від 18.07.1991 року (нині втратила чинність у зв'язку з прийняттям Закону України № 3191-IX в редакції від 29.06.2023 «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [147]) і Положення про Фонд соціального захисту інвалідів (затв. наказом Міністерства соціальної політики України 14.04.2011 № 129) [125]. Фонд є бюджетною установою і має центральне правління і територіальні відділення. Правою основою діяльності Фонду є Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [147], ч. 1 ст.19 якого встановлює норматив робочих місць для забезпечення працевлаштування інвалідів у розмірі чотирьох відсотків від загальної чисельності працюючих, а якщо працює від 8 до 25 чоловік – у кількості одного робочого місця.

Також, в даному законі зазначено (ч. 1 ст. 20), що підприємства, установи і організації незалежно від форми власності і господарювання, де кількість працюючих інвалідів менша, ніж встановлено нормативом, передбаченим частиною першою статті 19 цього Закону, щороку сплачують відповідним відділенням Фонду соціального захисту інвалідів сплачують відповідним відділенням Фонду адміністративно-господарські санкції, сума яких визначається в розмірі середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві, установі, організації, яка використовує найману працю, за кожне робоче місце, призначене для працевлаштування особи з

інвалідністю і не зайняте особою з інвалідністю. Сплату штрафних санкцій підприємства установи і організації проводять відповідно до закону за рахунок прибутку, який залишається в їх розпорядженні після сплати всіх податків і зборів (обов'язкових платежів).

Суми штрафних санкцій, що надійшли до Фонду використовуються на:

- фінансування Фондом заходів, щодо соціальної, трудової, фізкультурно-спортивної та професійної реабілітації інвалідів і надання цільової позики ( на строк до 3 років) на створення робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів. Такі позики надаються підприємствам, установам і організаціям у разі їх звернення до відділень Фонду, в межах коштів, виділених на зазначені потреби в поточному році. Громадським організаціям інвалідів, їх підприємствам та організаціям зазначені позики надаються лише за наявності відповідного рішення Комісії з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів;

- фінансування витрат на професійне навчання непрацюючих інвалідів, в тому числі за направленням державної служби зайнятості.

- надання фінансової допомоги на здійснення заходів щодо соціальної, трудової, фізкультурно-спортивної та професійної реабілітації інвалідів (відновлення працездатності шляхом забезпечення інваліда технічними реабілітаційними засобами, створення умов для занять фізичною культурою і спортом, оплати навчання та перекваліфікації, створення на робочому місці інваліда належних санітарно-гігієнічних, виробничих і технічних умов згідно з індивідуальною програмою реабілітації інваліда).

Одержувачами коштів Фонду за вказаними напрямками фінансування можуть бути:

- 1) підприємства громадських організацій інвалідів;
- 2) державні (казенні) протезно-ортопедичні підприємства.

Для отримання фінансування Заявники (підприємства громадських організацій інвалідів, державні (казенні) протезно-ортопедичні підприємства) за

місцем державної реєстрації або за місцем реєстрації відокремленого структурного підрозділу (в разі фінансування заходів по технічному переоснащенню відокремленого структурного підрозділу) звертаються до відповідного територіального відділення Фонду соціального захисту інвалідів та надають останньому наступні документи:

- довідку про кількість працюючих в Центрі інвалідів та про загальну кількість працюючих на підприємствах та в організаціях громадських організацій інвалідів;

- фінансовий звіт (баланс, форма №2 звіт про фінансові результати) за останній звітний період (в разі наявності);

- заяву на отримання фінансування в установленій формі;

- анкету Заявника в установленій формі;

- копію рішення про створення (засвідчену підписом керівника Заявника та скріплену печаткою Заявника);

- копію Свідоцтва про державну реєстрацію (перереєстрацію) Заявника (засвідчену нотаріально);

- копію Статуту Заявника в останній редакції, з усіма змінами та доповненнями (засвідчену нотаріально);

- копію довідки органів статистики про включення до ЄДРПОУ (засвідчену нотаріально);

- довідку органів державної податкової служби про відсутність заборгованості Заявника по сплаті податків, зборів (обов'язкових платежів);

- копію документу про взяття Заявника на облік у державній податковій інспекції (засвідчену підписом керівника Заявника та скріплену печаткою Заявника);

- копію протоколу про обрання на посаду (рішення про призначення) посадових осіб Заявника (директора, головного бухгалтера) - (засвідчену підписом керівника Заявника та скріплену печаткою Заявника);



- обґрунтування необхідності здійснення фінансування та табличну форму із зазначенням переліку майна (послуг, робіт), що придбаватиметься, його опису та вартості (даний документ обов'язково повинен містити пояснення щодо потреби та можливостей використання Заявника майна, що планується придбати).

Територіальні відділення фонду розглядають подані такими заявниками документи і приймають за погодженням з центральним правлінням Фонду соціального захисту інвалідів рішення про здійснення фінансування або відмову у фінансуванні.

**Фонд підтримки селянських (фермерських) господарств.** Цей державний цільовий фонд наразі функціонує на основі Закону України «Про особисте селянське господарство» [145]. Він є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції з реалізації державної політики з підтримки селянських (фермерських) господарств, і має самостійний баланс, поточні та вкла-дні рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. Також, має право від свого імені укладати договори, угоди, контракти, набувати майнові та особисті немайнові права і нести обов'язки.

Кошти фонду формуються за рахунок коштів Державного бюджету України, передбачених на фінансову підтримку селянських (фермерських) господарств, а також коштів, що надходять від повернення кредитів і державної фінансової допомоги селянськими (фермерськими) господарствами, наданих з Державного бюджету України, благодійних внесків та добровільних пожертвувань фізичних і юридичних осіб.

Метою діяльності фонду є забезпечення реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку селянських (фермерських) господарств. Основними напрямками діяльності фонду, пов'язаному з використанням державних фінансів є наступні.

1. Створення стабільних умов у разі одержання кредиту банку селянськими (фермерськими) господарствами, а саме відшкодування частини витрат, пов'язаних із сплатою відсотків за користування кредитами банків.

2. Відшкодування в установленому порядку витрат на період трирічного становлення селянських (фермерських) господарств:

- частини витрат, пов'язаних із сплатою страхових платежів;
- частини вартості будівництва тваринницьких приміщень, включаючи вартість проектно-кошторисної документації;
- частини витрат на купівлю першого трактора, комбайна, вантажного автомобіля;
- надання фінансової допомоги новоствореним селянським (фермерським) господарствам на конкурсних засадах та зворотній основі терміном до 3-х років;
- надання кредитів селянським (фермерським) господарствам для виробництва, переробки і збуту власне виробленої сільськогосподарської продукції на здійснення виробничої діяльності;
- забезпечення ефективного використання та своєчасного повернення коштів, що виділяються на фінансову підтримку селянських (фермерських) господарств з Державного бюджету України.

Структура фонду підтримки селянських (фермерських) господарств включає в себе: 1) наглядову раду та дирекцію держфонду (склад затверджує Міністр аграрної політики України); 2) регіональні відділення, які діють на підставі «Положення про фінансово-господарську діяльність регіональних відділень».

Безпосередньою нормативно-правовою основою діяльності фонду є відомчі нормативно-правові акти (накази) Міністерства аграрної політики та продовольства України, Мінфіну України, Мінекономіки та Міністерства з питань європейської інтеграції України, а також накази виконавчого органу держфонду, яким є його дирекція. Вказаними нормативно-правовими актами

визначається порядок надання та використання коштів фінансової підтримки селянських (фермерських) господарств. Зокрема, селянським (фермерським) господарствам може надаватися фінансова підтримка на безповоротній і поворотній основах.

Так, фінансова підтримка на конкурсних засадах на безповоротній основі надається новоствореним фермерським господарствам, фермерським господарствам з відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, протягом одного бюджетного року не більш як за двома видами витрат, пов'язаних з:

1) розробленням проектів відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства;

2) сплатою відсотків за користування кредитами банків - у розмірі облікової ставки Національного банку, що діє на дату нарахування відсотків за користування кредитами;

3) придбанням одного трактора, комбайна, вантажного автомобіля вітчизняного виробництва, а також іноземного походження, які не виробляються в Україні, згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України, за умови їх подальшої експлуатації фермерським господарством протягом не менш як трьох років з моменту державної реєстрації - у розмірі 30 відсотків без урахування суми податку на додану вартість, але не більш як 200 тис. гривень за одиницю техніки;

4) будівництвом і реконструкцією тваринницьких приміщень (у тому числі виготовленням проектно-кошторисної документації) - у розмірі 30 відсотків без урахування суми податку на додану вартість, але не більш як 200 тис. гривень за один збудований або реконструйований об'єкт;

5) внесенням страхових платежів за договорами обов'язкового страхування, види якого визначено у пунктах 11 і 30 частини першої статті 7 Закону України «Про страхування», - у розмірі не більш як 50 відсотків;

б) підготовкою, перепідготовкою і підвищенням кваліфікації кадрів фермерських господарств у сільськогосподарських навчальних закладах;

7) розширенням наукових досліджень з проблем організації виробництва сільськогосподарської продукції і виданням рекомендацій з питань використання в їх діяльності досягнень науково-технічного прогресу.

Фінансова підтримка на поворотній основі - це фінансова підтримка у визначеному розмірі, яку фермерське господарство зобов'язується повернути у зазначений у договорі термін, але не більше ніж на 5 років. Її розмір не перевищує 500 тис. гривень, із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів.

Для отримання фінансової допомоги до Фонду подається пакет документів, форми яких визначені Наказом Міністерство аграрної політики та продовольства України від 11.03.2022 № 168. «Про затвердження форм заявок для надання фінансової підтримки фермерським господарствам» [140].

Потрібно підкреслити, що, на наш погляд, розглянуті положення законодавства, які визначають правовий статус і повноваження державних цільових фондів, є важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів у цій сфері, оскільки визначають обстановку вчинення цих злочинів. А відтак вони повинні ретельно аналізуватися під час виявлення і розслідування цих злочинів, оскільки суттєво впливають на коло обставин, які підлягають встановленню у кримінальних провадженнях.

Іншим аспектом розглядуваної проблематики є правове регулювання фінансового контролю у сфері функціонування державних цільових фондів. Це достатньо актуальне питання в контексті криміналістичної характеристики злочинів у цій сфері, адже також належить до суттєвого елементу обстановки злочинної діяльності. Звичайно ж злочинці при підготовці того чи іншого злочину враховують ризики бути викритими контролюючими органами і вживають відповідних заходів, щоби уникнути цього або мінімізувати такі ризики.

Контроль державних цільових фондів – це систематичне спостереження за розпорядником державних коштів у процесі виконання функцій державного цільового фонду, зокрема за витратою державних коштів. У процес здійснення державного фінансового контролю залучено цілу низку державних органів, зокрема: Державний орган фінансового контролю (Держаудитслужба) (є ключовим контролюючим органом у сфері реалізації державних соціальних програм), Рахункову палату, Державну казначейську службу України. Крім того, зазначені органи в процесі здійснення контрольної функції взаємодіють з багатьма іншими державними органами, зокрема, з профільними міністерствами України (Міністерство соціальної політики, Міністерство фінансів, Міністерство економіки, Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство внутрішніх справ, органи прокуратури).

Державний орган фінансового контролю (Держаудитслужба) функціонує на підставі Положення про Державну аудиторську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 лютого 2016 ро-ку № 43 [138]. Держаудитслужба уповноважена здійснювати державний фінансовий контроль, зокрема, за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів. Вона здійснює свою діяльність шляхом перевірки державних цільових фондів - грошових та бухгалтерських документів, звітів, кошторисів та інших документів, що підтверджують надходження і витрачання коштів та матеріальних цінностей, документів щодо проведення процедур цільових фондів, фактичної наявності цінностей (коштів, цінних паперів, сировини, матеріалів, готової продукції, устаткування тощо). При цьому, відповідно до п. 14 ст. 6 Положення Держаудитслужба має право проводити на підприємствах, в установах та організаціях зустрічні звірки з метою документального та фактичного підтвердження виду, обсягу і якості операцій та розрахунків для з'ясування

їх реальності та повноти відображення в обліку підприємства, установи та організації, що контролюється.

Рахункова палата здійснює свою діяльність на підставі Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 № 576-VIII (набув чинності 09.08.2015) [146]. Відповідно цього закону Рахункова палата (РП) є контролюючим державним органом, який здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням від імені Верховної Ради України (ст. 1). Свою діяльність РП здійснює через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), який полягає у перевірці, аналізі та оцінці правильності ведення, повноти обліку і достовірності звітності щодо надходжень і витрат бюджету, встановлення фактичного стану справ щодо цільового використання бюджетних коштів, дотримання законодавства при здійсненні операцій з бюджетними коштами (ст. 4). До повноважень РП віднесено, зокрема, і фінансовий контроль за діяльністю державних цільових фондів. Конкретні заходи з фінансового контролю здійснюються за допомогою апарату РП, який складається з департаментів, територіальних та інших структурних підрозділів. Підставою для здійснення заходу є план роботи Рахункової палати або рішення Рахункової палати про здійснення позапланового заходу державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) та підписане на виконання такого заходу членом Рахункової палати відповідне доручення. Рахункова палата у разі виявлення при здійсненні заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) ознак кримінального або адміністративного правопорушення повідомляє про них відповідні правоохоронні органи (ст. 41).

Прийняття нового закону про парламентський орган фінансового контролю було продиктовано прагненням удосконалення всієї системи фінансового контролю в Україні, яка постійно критикувалася науковою спільнотою [86, с. 104; 155, с. 53-60]. Але є претензії й до оновленого закону, зокрема,

щодо надання РП права на проведення аудитів лише постфактум, тобто зловживання виявлятимуться лише по факту – як наслідок, повернути вкрадені гроші та притягти до відповідальності винуватців буде досить складно [190].

Казначейство України – це державний орган виконавчої влади, який здійснює відповідно до законодавства правозастосовні функції щодо забезпечення виконання бюджету, касового обслуговування виконання бюджетів бюджетної системи України, попереднього і поточного контролю за веденням операцій з коштами державного бюджету головними розпорядниками, розпорядниками та одержувачами коштів державного бюджету. Знаходиться у віданні Міністерства фінансів України. Казначейство здійснює свою діяльність на підставі Положення про Державну казначейську службу України [139]. Відповідно даного нормативно-правового акту основними завданнями Казначейства України є реалізація державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів та внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах (ст. 3 Положення). Казначейство, забезпечуючи казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунка, відкритого у Національному банку, здійснює розрахунково-касове обслуговування розпорядників та одержувачів бюджетних коштів. Цей орган також наділений повноваженням здійснювати контроль за дотриманням розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів і порушувати питання щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні бюджетного законодавства (п. 7 ст. 6 Положення).

Потрібно відзначити, що можливості Казначейства у виявленні злочинів, що вчиняються у сфері функціонування державних цільових фондів, є обмеженими, оскільки цей орган контролює лише належне оформлення документів. Органи казначейства при недотриманні встановлених вимог щодо оформлення документів просто відмовляють в

оплаті витрат розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, повертають документи для усунення причин, через які було відмовлено в оплаті та попереджають розпорядників у письмовій формі про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою усунути порушення. Найбільш ефективним з точки зору протидії злочинності у сфері державних цільових фондів, на наш погляд, є контроль за дотриманням законодавства з боку органів Держаудитслужби і Рахункової палати, за матеріалами перевірок яких найчастіше й відкриваються кримінальні провадження у даній сфері.

Потрібно відзначити, що оновлення законодавства, яке регулює функціонування державних цільових фондів та державного фінансового контролю, свідчить про пошуки оптимального варіанта, який би задовольнив запит суспільства у забезпеченні інформаційної прозорості збирання та використання податків, публічності процесу прийняття і формування бюджету та бюджетних витрат. Окрім того це законодавство повинно бути чітким і зрозумілим кожному суб'єкту цих відносин. Позитивним є намагання відійти від плутанини в законодавстві, коли вибір варіантів фінансування витрат бюджету часто виглядає суто суб'єктивною справою того чи іншого чиновника і залежить від його свідомості, особистих інтересів, впливу на нього різних чинників.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що особливості правового регулювання діяльності державних цільових фондів в Україні потрібно розглядати як найсуттєвіші умови (елемент обстановки) вчинення злочинів у цій сфері. Саме тому окремі положення нормативно-правових актів, які регулюють функціонування державних цільових фондів і державного фінансового контролю, повинні розглядатися в системі криміналістичної характеристики злочинів даної категорії. Це має велике значення при визначенні обставин, що підлягають встановленню (доказуванню), а також визначення джерел доказів.



### 1.3. Особливості суб'єкта злочину

Характеристика особи злочинця в окремій методиці розслідування злочинів є важливою з урахуванням двох позицій. По-перше, особистісні риси суб'єкта детермінують вибір ним не тільки характеру злочинної діяльності, але й способи вчинення злочинів, вибір ним часу, місця та обстановки злочину, що важливо для розуміння механізму злочинів певного виду (групи) з суб'єктивної сторони. По-друге, з тактичної сторони особливості злочинця потрібно враховувати при підготовці і проведенні слідчих (розшукових) дій, які здійснюються за участі підозрюваного (допит, обшук, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання). Як цілком справедливо відзначив В.В. Лисенко стосовно вивчення особи злочинця при ухиленні від сплати податків, відомості про особу злочинця сприяють організації і плануванню розслідування; вибору тактики проведення окремих слідчих дій і в цілому лінії поведінки слідчого та інших осіб при проведенні досудового слідства; прогнозуванню поведінки злочинця на різноманітних етапах слідства і при розгляді кримінальної справи в суді; вибору слідчим оптимальних криміналістичних прийомів та засобів впливу; встановленню причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів [95, с. 60-61]. Відповідна інформація про особистість підозрюваного (обвинуваченого) повинна знаходитися і в обвинувальному акті (і в матеріалах кримінального провадження), яка необхідна суду для визначення виду і міри кримінального покарання при винесенні обвинувального вироку.

Таким чином, знання специфічних ознак особи злочинця важливі для своєчасного виявлення цих злочинів, тактики проведення слідчих (розшукових) дій, вирішення інших завдань кримінального провадження. Варто відзначити, що саме навколо особи злочинця зосереджується вся процесуальна діяльність, спрямована на отримання доказової інформації про подію злочину. Ніхто інший не знає подію злочину так, як особа яка його вчинила, оскі-

льки вона була її ініціатором і виконавцем [9, с. 182]. У зв'язку з цим потрібно звернути увагу, що наукові дослідження особистості злочинця мають кримінально-правовий, кримінологічний [107] та криміналістичний [13] аспекти. В.А. Журавель зазначає, що представники кримінального права досліджують поведінку злочинця з метою вірної кваліфікації дій, кримінологи – для організації превентивних заходів, а криміналісти – для організації розслідування [52, с. 57-58]. Але при цьому криміналістика активно використовує кримінально-правові і кримінологічні положення щодо особистості злочинця, які мають значення для виявлення злочинів і тактики ведення слідства. У зв'язку з цим, цілком можна погодитися з положенням, що кримінологічна наука стає важливим знаряддям зв'язку і поєднання різних юридичних наук, зокрема криміналістики, у новому синтетичному знанні про злочинця.

Г.А. Матусовський підкреслював, що можливості тієї чи іншої службової особи щодо вчинення економічного злочину обумовлюється її службовим становищем, доступом до коштів, наявністю повноважень щодо управління ними [97, с.67]. Особливості суб'єктів злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства (статті 210, 211 КК України), досліджувалися Р.Л. Степанюком [173]. Достатньо цікавими є положення спільної роботи українських вчених-кримінологів щодо осіб, які вчинили злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів [56, с. 37-44]. Але потрібно звернути увагу, що злочини у сфері функціонування державних цільових фондів, як правило, вчиняються особами з різним статусом, які виконують різні функції. А тому є певні відмінності у цих категорій злочинців, які потребують визначення і врахування.

Для надання характеристики особи злочинця у сфері державних цільових фондів потрібно враховувати, що тут можуть бути вчинені три групи злочинів щодо бюджетних коштів.

1.Заволодіння коштами державного цільового фонду шляхом обману. Як правило, цей злочин вчиняється особою, яка звертається до певного

фонду для отримання пенсії чи грошової допомоги і використовує при цьому підроблені документи, що надають таке «право».

2. Заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем службовою особою державного цільового фонду (ч.2 ст.191 КК України). Цей злочин вчиняється службовою особою фонду у змові з особою, яка звертається до фонду з метою одержання виплат, на які вона не має права (попередній злочин). Головну роль при цьому відіграє службова особа фонду, яка використовує свої повноваження для прийняття рішення на підставі підроблених документів про здійснення незаконних виплат, які потім розподіляються і привласнюються спільниками.

3. Одержання (прийняття пропозиції, обіцянки) неправомірної вигоди службовою особою державного цільового фонду за сприяння з використанням свого службового становища у наданні можливості певному суб'єктові протиправного отримання виплат з державного цільового фонду. Хоча тут і можлива кваліфікація діяння за ст. 368 КК України, фактично ж відбувається розкрадання бюджетних коштів, в якому провідну роль відіграє службова особа державного цільового фонду.

Таким чином з наведених проявів злочинів, що вчиняються у сфері функціонування державних цільових фондів, можуть бути виділені дві категорії злочинців: особи, які звертається до державних цільових фондів для отримання пенсії, грошової допомоги чи інших виплат; службові особи державних цільових фондів. Фактично ними у змові вчиняється заволодіння коштами з використанням службових повноважень.

Особи, які звертається до державних цільових фондів для отримання пенсії, грошової допомоги чи інших виплат за своїм соціальним статусом є неоднорідними і можуть бути розділені на дві підгрупи: 1) особи, які належать до категорій населення, що потребують соціального захисту; 2) особи, які займаються певним видом підприємницької діяльності, що фінансово підтримується державою.

*1. Особи, які належать до категорій населення, що потребують соціального захисту.* До таких категорій відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування віднесені громадяни, які потребують соціального захисту (включає матеріальне забезпечення) у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості (ст. 1). Тобто, це представники прошарку суспільства, який є, як правило, малозабезпеченим.

На основі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, стосовно соціально-демографічних відомостей щодо зазначених осіб (яке не претендує на окреме соціологічне дослідження), можна відзначити, що вони, як правило, мають високий віковий (88% злочинів вчинено особами у віці 60 і більше років), жінки склали близько 40 %. Переважна кількість осіб мали середню освіту або середньо-спеціальну (92%). З числа осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності 90% не були судимі (10% - раніше притягалися до кримінальної відповідальності). Потрібно відзначити, що, як правило, мотивом вчинення злочину було прагнення отримати підвищену пенсію (по старості чи інвалідності) або матеріальну допомогу.

*2. Особи, які займаються певним видом підприємницької діяльності, що фінансово підтримується державою.* Як правило, це керівники селянських (фермерських) господарств, які зверталися до фонду підтримки селянських (фермерських) господарств з метою отримання дотацій (компенсацій, грошової допомоги). Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень даної категорії показують, що злочини вчинялися особами переважно у віці 40 - 59 років (44 %), мали повну вищу освіту (62 %), чоловічої статі (70%), раніше не судимі (83 %). Мотивом вчинення злочину було прагнення отримати додатковий дохід за рахунок держави (дотацій, компенсацій, грошової допомоги).

За своїм соціально-психологічним статусом ці особи є «підприємцями-злочинцями», які в гонитві за прибутками йдуть на порушення закону з ризиком бути притягнутими до кримінальної відповідальності. Такі особистісні риси підприємців, як ініціативність, постійний пошук нових можливостей, новаторських і нетрадиційних ідей, готовність іти на ризик, цілеспрямованість та наполегливість починають працювати в негативному напрямку – вчиненні економічних злочинів [27]. Потрібно зазначити, що «білокомірцева злочинність» є характерною навіть для країн з розвинутою ринковою економікою та усталеними правилами ведення бізнесу, чому сприяють соціально-психологічні і правові фактори.

Службові особи державних цільових фондів за своїм соціальним статусом фактично є керівниками спеціальної державної установи, а відтак можуть розглядатися як спеціальний суб'єкт злочину (ч. 2 ст. 191 КК України). Такий статус їм надає характер функцій, які вони виконують. З цих позицій важливо враховувати службове положення особи в системі певного органу, підприємства чи організації (здійснення функцій, заняття посади, спеціальні повноваження).

В структурі державних цільових фондів можуть бути виділені наступні категорії службових осіб:

- дирекція фонду (генеральний директор – голова конкурсної комісії з питань надання фінансової підтримки фермерським господарствам та заступники генерального директора);
- керівні працівники структурних підрозділів (начальник відділу по роботі з регіональними відділеннями, начальник відділу документообігу, начальник юридичного відділу та інші);
- керівники (директори) регіональних відділень державного цільового фонду в областях (в т.ч. голови регіональних комісій);

- матеріально відповідальні особи (головний бухгалтер – начальник відділу бухгалтерського та фінансового обліку, інші працівники відділу бухгалтерського та фінансового обліку).

На основі вивчених матеріалів кримінальних проваджень, стосовно соціально-демографічних відомостей щодо зазначених службових осіб можна відзначити, що вони, як правило, мають високий віковий (87% злочинів вчинено особами у віці 30-59 років) та освітній рівень (92% мали вищу освіту), професійну підготовку та досвід роботи. Переважна кількість (66 %) злочинів була вчинена службовими особами, які працювали від 5 до 10 років на займаній посаді. З числа осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності 100% раніше не були судимі, 12% - притягалися до дисциплінарної відповідальності за різні службові правопорушення. Окрім того, потрібно звернути увагу, що службові особи даної категорії добре знайомі із специфікою функціонування державних цільових фондів, де займають відповідальні посади, впевнено орієнтуються в проблемних питаннях правового регулювання їх діяльності. А відтак, мають впливові соціальні зв'язки, які, як правило, намагаються використовувати під час досудового слідства.

Щодо морально-психологічної характеристики злочинців даної категорії потрібно відзначити, що 94% опитаних працівників правоохоронних органів (слідчих та оперативних підрозділів органів внутрішніх справ), які мали досвід розкриття злочинів у сфері державних цільових фондів, вказали на зневажливе або зовсім негативне ставлення до встановлених законодавством правил функціонування державних цільових фондів [Додаток Б]. При допитах же ці особи, як правило, посилаються на незнання або невірне розуміння окремих положень законодавства, яке регулює діяльність державних цільових фондів, або його заплутаність. Але, на наш погляд, домінуючою психологічною установкою таких осіб є «капіталізація» своєї посади. Тобто прагнення отримати від своєї посади особисту незаконну користь шляхом створення для себе особливих пільг і переваг. Для цього

проводяться активні заходи щодо пошуку громадян і керівників підприємств, які будуть згодні на встановлення кримінальних «ділових зв'язків», зорієнтованих на викрадення бюджетних коштів, що знаходяться у віданні державних цільових фондів.

#### **1.4. Характеристика способів і слідів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм**

Способи злочину, як елемент криміналістичної характеристики злочинів певного виду (групи) закономірно пов'язані з іншими елементами і, зокрема, з особою злочинця, зовнішньою обстановкою, а також зі слідами цих злочинів. Адже спосіб вчинення злочину являє собою спосіб дій з готування, вчинення та приховання слідів злочину, що характеризує криміналістично значимі дані про виконавця і застосовані ним засоби та можливості їх застосування у розкритті та розслідуванні злочинів [182, с. 156; 55, с. 44-45].

Г.А. Матусовський, досліджуючи проблему способів вчинення економічних злочинів, зазначив, що способи економічних злочинів при всіх своїх відмінностях мають і загальні риси. Ці загальні риси полягають у тому, що всі вони орієнтовані на обман, економічне шахрайство в широкому розумінні. Саме цим визначається в більшості випадків весь механізм злочинної діяльності економічних злочинців. В залежності від особливостей того чи іншого виду економічних злочинів їх способи вчинення можуть мати одноелементну, двоелементну або трьохелементну структуру. Тобто спосіб може складатися з одного або декількох елементів та містити в собі підготовку до вчинення злочину, безпосереднє вчинення і приховування слідів злочину [97, с. 105-106].

Надзвичайно важливим, на наш погляд, є чітке усвідомлення наявності закономірних зв'язків способу вчинення економічних злочинів, зокрема розкрадань бюджетних коштів, що вчиняються службовими особами. Ці зв'язки можуть бути визначені, як залежності у виборі злочинцем того чи іншого способу дій від наступних факторів:

а) наявності і характеру зв'язку між компетенцією службової особи та предметом безпосереднього зазіхання (бюджетними коштами);

б) зовнішніх умов (сфера господарської діяльності, вид державного органу, підприємства, установи чи організації та особливості його роботи);

в) характеру господарчих чи фінансових операцій;

г) стану фінансового контролю;

д) суб'єктивних факторів (ціль та мотив вчинення злочину, психологічні та соціальні особливості злочинця).

є) рівня професійної кваліфікації юридичної служби (відділу) державного органу, юрисконсульта, керівників планово-фінансового органу, головних бухгалтерів.

Висвітлення способів вчинення злочинів у сфері діяльності державних цільових фондів, перш за все, повинно спиратися на визначенні того, які ж саме злочини вчиняються у названій сфері. Потрібно зазначити, що в літературі приділялася певна увага способам вчинення злочинів у сфері використання державних фінансів з кримінально-правової точки зору. Так, українська вчена Н. О. Гуторова до злочинів проти державних фінансів залежно від видового (групового) об'єкта відносить три групи злочинів: 1) посягання на відносини щодо мобілізації грошових коштів до державних централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів; 2) посягання на відносини у сфері розподілу, перерозподілу й використання державних централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів; 3) посягання на відносини щодо регулювання грошового обігу, валютного регулювання та контролю



[39, с. 22]. Іншими словами з кримінально-правової точки зору у сфері державних фінансів можна виділити:

– злочини, які безпосередньо посягають на порядок використання бюджетних і коштів державних позабюджетних фондів;

– злочини, які посягають на відносини, що виникають на стадії формування доходів бюджетів усіх рівнів;

– злочини, які посягають на відносини, що виникають на стадії використання бюджетних коштів.

Але такий підхід, на наш погляд, не може бути використаний при розробленні методичних рекомендацій щодо виявлення і розслідування злочинів у сфері державних цільових фондів, оскільки він є занадто загальним. Інший колектив українських вчених (В.В. Кулаков, С.С. Мірошніченко, В.М. Руфанова) при дослідженні проблем запобігання злочинам, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, виділяє такі групи способів:

а) способи вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним отриманням бюджетних коштів (діяння, що пов'язані з поданням неправдивої інформації з метою безпідставного одержання бюджетного фінансування);

б) способи вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним витрачанням бюджетних коштів (діяння, що пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів, порушенням порядку виплат, проведення державних цільових фондів, виданням нормативно-правових актів, що змінюють доходи або видатки бюджету);

в) способи вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням бюджетних коштів (подання недостовірної інформації з метою відшкодування з бюджету нібито понесених витрат, ПДВ і т.п.) [56, с. 55-76].

Позитивним є те, що вказані автори намагаються пов'язати способи злочинів та їх юридичну кваліфікацію, але все ж таки такий підхід також виглядає занадто загальним.

Дещо більш конкретизовано вказують на способи вчинення злочинів у сфері державних цільових фондів Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук та В. Р. Сливенко які в організаціях, що утримуються за рахунок відповідного бюджету (заклади соціального та пенсійного забезпечення та ін.) виділяють наступні способи злочинів:

- привласнення товарно-матеріальних цінностей;
- незаконне нарахування та виплата зарплат, пенсій тощо;
- привласнення коштів із надходжень з оплати різних послуг;
- привласнення коштів з асигнувань на різні витрати та відрядження;
- незаконне надання путівок тощо [161, с. 335–342].

Неважко помітити, що вказаний автор серед способів вчинення злочинів, характерних саме для державних цільових фондів, вказує й інші способи, що використовуються матеріально відповідальними особами в різноманітних сферах діяльності (привласнення товарно-матеріальних цінностей, привласнення коштів з асигнувань на відрядження). На наш погляд, не уникнув цього недоліку повністю й Н. Л. Гула, який виділяє наступні види правопорушень у сфері державних цільових фондів залежно від об'єкта злочинного посягання.

1. Посягання на бюджетні кошти фонду заробітної плати.
2. Викрадення фізичними особами бюджетних коштів пенсійного фонду, призначених на виплату пенсії, з використанням фіктивних документів про встановлення інвалідності.
3. Викрадення працівниками пенсійного фонду бюджетних коштів, призначених на виплату пенсій, шляхом залучення підставних осіб для завищення сум грошових виплат.

4. Посягання на бюджетні кошти соціального страхування, виділених як безповоротна фінансова допомога для працевлаштування інвалідів.

5. Посягання службовими особами управління праці та соціального захисту населення на бюджетні кошти, виділені на фінансування державних програм соціального захисту інвалідів.

6. Посягання фізичних осіб на кошти фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування.

7. Посягання юридичних осіб на кошти фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування.

8. Посягання на кошти фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, виділені на виплату допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами [38, с. 287-288].

Надалі після перерахування видів злочинних посягань на бюджетні кошти в залежності від виду державного цільового фонду Н. Л. Гула, як приклад, наводить види правопорушень у Пенсійному фонді України:

- розкрадання коштів, призначених для виплати пенсій, посадовими особами поштового зв'язку;
- зловживання посадових осіб банківських установ і комерційних структур із пенсійними коштами;
- зловживання керівників комерційних структур, які зобов'язані здійснювати відрахування обов'язкових платежів до Пенсійного фонду;
- розкрадання фізичними особами бюджетних коштів пенсійного фонду, призначених на виплату пенсії з використанням фіктивних документів про встановлення інвалідності;
- одержання неправомірної вигоди з боку посадових осіб регіональних управлінь Пенсійного фонду [38, с. 288].

При певній інформативності наведених положень все ж таки деякі з них позбавлені конкретики. Так, виникає питання, що мається на увазі під зловживанням посадових осіб банківських установ і комерційних структур із

пенсійними коштами? В чому проявляються такі зловживання? Який спосіб таких зловживань?

Видається, що уникнути нечіткості (багатозначності) при висвітленні способів вчинення злочинів у сфері державних цільових фондів можна шляхом вказівки на вид злочину (відповідно Особливої частини КК України) та статус особи, яка вчиняє цей злочин. Уявляється, що саме при такому підході вдасться найбільш повно висвітлити такий елемент криміналістичної характеристики злочинів даної категорії, як способи. Також важливо підкреслити, що в різних державних цільових фондах способи злочинного заволодіння коштами є однотипними, оскільки в цих фондах існує однотипний механізм оформлення відповідних виплат (шляхом оформлення відповідних документів). Саме це обумовлює однотипність способів вчинення злочинів, наприклад, в пенсійному фонді і у фонді соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Таким чином, при визначенні способів вчинення злочинів у сфері державних соціальних програм, на наш погляд, обов'язково потрібно враховувати кримінально-правову кваліфікацію відповідних дій злочинців. Способи вчинення злочинів у сфері державних цільових фондів закономірно пов'язані з особливостями предмету цих злочинів, яким виступають державні (бюджетні) кошти, а також з механізмом використання цих коштів через процедури державних цільових фондів. Характер правопорушень цих процедур фактично складають способи вчинення злочинів у цій сфері. Але, оскільки названі правопорушення можуть мати різну кримінально-правову кваліфікацію, потрібно зважати на цю обставину. У зв'язку з цим, на наше переконання, потрібно виходити із сутності злочинів, які вчиняються у вказаній сфері.

Є й ще один принципово важливий момент у висвітленні способів вчинення злочинів у сфері державних цільових фондів – їх висвітлення повинно поєднуватися з визначенням слідів, характерних для того чи іншого способу дій. Це важливо, по-перше, з точки зору виявлення злочинів

правоохоронними органами, адже таке виявлення здійснюється саме за слідами – ознаками злочинної діяльності. По-друге, знання характерних слідів дозволяє вже при виявленні ознак того чи іншого злочину встановити його спосіб, а відтак й особу (осіб), які мають можливість діяти саме таким способом. Тобто ці положення мають принципово важливе значення для планування та організації розслідування у кримінальних провадженнях даної категорії.

Варто звернути увагу, що державні цільові фонди є досить специфічною сферою діяльності в якій реалізуються певні соціальні програми, де стосовно державних коштів вчиняються різноманітні дії, які підлягають кваліфікації за різними статтями Кримінального кодексу України. В таких комплексах злочинів обґрунтовано можуть бути виділені основні і підпорядковані (вторинні або допоміжні) злочини, які можуть вчинятися різними учасниками певної організованої групи осіб. Відповідно, потрібно розрізнити способи вчинення основних і підпорядкованих злочинів. Але проблемним питанням співвідношення основних і підпорядкованих злочинів є те, що в багатьох випадках вчинення підпорядкованого злочину є способом злочину основного. Наприклад, службове підроблення (ст. 366 КК України), хоча і має окрему кримінально-правову кваліфікацію, але має метою створення умов для заволодіння майном або отримання іншої матеріальної вигоди службовою особою.

Таким чином, при визначенні способів вчинення злочинів у сфері реалізації державних цільових програм потрібно виходити з характеру діянь, спрямованих на заволодіння бюджетними коштами: 1) заволодіння коштами державного цільового фонду шляхом обману; 2) заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем службовою особою державного цільового фонду; 3) одержання (прийняття пропозиції, обіцянки) неправомірної вигоди службовою особою державного цільового фонду за сприяння з використанням свого службового становища у наданні можливос-

ті певному суб'єктові протиправного отримання виплат з державного цільового фонду. В механізмі вчинення цих злочинів обов'язково будуть присутні й підпорядковані злочини. В більшості випадків підпорядковані злочини фактично є способами злочинних дій, які отримують окрему кримінально-правову кваліфікацію.

**Способи заволодіння коштами державного цільового фонду шляхом обману.** Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері державних цільових фондів, показує, що з використанням обману викрадаються кошти Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду загально обов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Характерними є наступні способи.

1. Заволодіння коштами державного цільового фонду шляхом подання підроблених документів, які надають право на отримання виплат (пенсій, грошової допомоги). Такі дії вчиняються особами, які, наприклад, маючи право на призначення пенсії подають до органів пенсійного фонду підроблені документи, в яких міститься неправдива інформація, яка впливає на розмір пенсії (місце роботи і посада, термін перебування на певній посаді, розмір заробітної плати тощо).

Так, ОСОБА\_1 в м. Одесі по вул. Ільфа і Петрова, 4-а надав завідомо підроблену довідку про заробіток №52 від 27.09.2006 видану ЗАТ «АТП 15154» за період з 01.01.1974 по 31.12.1980 на його ім'я до Управління пенсійного фонду України у Київському районі, розташованого в будинку №4-а по вул. Ільфа і Петрова в м. Одесі. На підставі зазначеної довідки у період часу з 03.10.2006 по 30.11.2011 щомісячно ОСОБА\_1 по місцю свого мешкання в АДРЕСА\_1 у невстановлений час незаконно отримував пенсійні нарахування з Пенсійного фонду України. Таким чином, ОСОБА\_1 шляхом обману заволодів державними коштами у сумі 30139, 46 гривень гривень.

Встановивши, що показання обвинуваченого ОСОБА\_1 повністю відповідають фактичним обставинам скоєння кримінального правопорушення, вказаним в матеріалах кримінального провадження, з'ясувавши що обвинувачений правильно розуміє зміст цих обставин і не оспорує їх, приймаючи до уваги відсутність сумнівів у добровільності позиції обвинуваченого, роз'яснивши йому що в цьому випадку він не зможе оскаржувати ці обставини в апеляційному порядку, суд, за клопотанням прокурора, на підставі ст.349 ч.3 КПК України, визнав недоцільним подальше дослідження обставин, які не оспоруються сторонами, обмежившись допитом обвинуваченого, дослідженням документів, зокрема інформацією з УПФУ, довідками про заробітну плату, а також матеріалів, які характеризують особистість обвинуваченого.

Винуватість обвинуваченого ОСОБА\_1 окрім його зізнання в скоєні зазначеного кримінального правопорушення в судовому засіданні, доведена сукупністю доказів: речовими доказами і документами, які знаходяться в матеріалах досудового слідства, а саме:

- інформацією УПФУ у Київському районі щодо переплати пенсії ОСОБА\_1 на суму 30139, 46 гривень;
- довідкою про заробітну платню для обчислення пенсії № 152 від 27.09.2006 року;
- архівною довідкою про заробітну плату ОСОБА\_1 за час праці з 10.1974 року по 1988 рік [23].

Слідами-джерелами доказів даного способу викрадення коштів є встановлена невідповідність між сумами заробітної плати, вказаними у довідці, поданій до органу пенсійного фонду, і фактичними бухгалтерськими даними про заробітну плату ОСОБИ 1 (архівною довідкою про заробітну плату ОСОБА\_1 за час праці з 10.1974 року по 1988 рік). Це було встановлено шляхом перевірки достовірності представленої довідки шляхом її порівняння з бухгалтерською архівною випискою (довідками). Окрім того, висновками

почеркознавчої експертизи встановлено, що рукописний текст, яким заповнені графи довідки на ім'я ОСОБИ 1 про заробітну платню з 10.1974 року по 1988 рік, а також підпис від імені керівника підприємства, виконані ОСО-БОЮ 1.

Подібні випадки заволодіння коштами Пенсійного фонду України шляхом подання підроблених документів, які надають право на отримання пенсій (або підвищеної пенсії) є досить поширеними. Їх аналіз (в тому числі опитування працівників оперативних підрозділів і слідчих) дозволяє з високою ймовірністю припускати, що вказаний спосіб «підвищення» пенсії шляхом подання недостовірних документів іноді ініціюється саме службовою особою пенсійного фонду. Це здійснюється службовою особою, яка є відповідальною за підготовку документів для нарахування пенсії, за певну винагороду. Дана обставина дозволяє віднести вказаний спосіб розкрадання державних коштів до тих, які тісно пов'язані з заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм.

**Способи заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем службовою особою державного цільового фонду.** Злочин вчиняється шляхом підроблення документів службовою особою, у компетенцію якого входить складання документів, на підставі яких державним цільовим фондом здійснюється виплата коштів, які потім привласнюються цією службовою особою (можливо разом із спілниками).

Ілюстрацією можуть слугувати матеріали справи з обвинувачення ОСО-БИ\_3, яка працювала директором Чернівецької міської виконавчої дирекції Чернівецького обласного відділення Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Ця жінка у змові зі своєю приятелькою ОСО-БОЮ\_4, яка була керівником малого приватного підприємства (МПП) «Ар-ман» і страхувальником Фонду, що надавало їй право одержувати кошти та путівки на санаторно-курортне лікування у визначених законодавством об-



ставинами, протягом 2006-2009 років заволоділи коштами державного Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності на загальну суму 184 885 грн., а також незаконно отримали путівки на суму 11 491 грн.

Вказані особи діяли у наступний спосіб. ОСОБА\_3, як директор Чернівецької міської виконавчої дирекції Фонду була наділена повноваженнями щодо оперативного розпорядження страховими коштами Фонду, які використовуються в тому числі і на виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку із настанням страхових випадків. Вона вирішила скористатися своїми повноваженнями і запропонувала ОСОБИ\_4, як приватному підприємцю, яка з 2005 року взагалі не здійснювала фінансово-господарської діяльності і, відповідно, найману працю не використовувала (тобто в неї не було осіб, які б мали право на одержання коштів Фонду), а у самої ОСОБИ\_4 страхові випадки були відсутні, здійснити спільне заволодіння коштами Фонду, на що остання погодилась. Знаючи, що на основі чинних нормативно-правових актів передбачено здійснення перерахування коштів Фонду тільки на підставі заявок страхувальника та довідок-розрахунків до них (без необхідності надання первинних підтверджуючих документів про стан фінансово-господарської діяльності страхувальника) ОСОБА\_3 розробила технологію використання зазначених підроблених документів. При цьому, всі документи, на підставі яких підприємству ОСОБИ\_4 повинні були перераховуватись кошти Фонду, виготовлялися під диктовку ОСОБИ\_3 або безпосередньо нею, оскільки вона володіла значним досвідом роботи в органах Фонду, була добре обізнана з його структурою та повноваженнями підрозділів, достеменно знала правила складання документів на відшкодування заборгованості за Фондом по страхових випадках, правила формування та здачі звітності страхувальниками в робочі органи Фонду. ОСОБА\_4, в свою чергу, будучи наділеною правом підпису та маючи печатку приватного підприємця, підписувала та завіряла печаткою вказані документи. Зазначені заявки та довідки-розрахунки, що містили завідомо для ОСОБИ\_4 та

ОСОБИ\_3 недостовірні відомості, надавалися в очолювану ОСОБОЮ\_3 Чернівецьку міську виконавчу дирекцію за місцем реєстрації згаданого страхувальника.

Надалі за існуючим порядком здійснення страхових виплат було достатнім проставлення ОСОБОЮ\_3, як директором, резолюції «До виконання», яка зобов'язувала підлеглих їй працівників включити МПП «Арман» до реєстру страхувальників, перед якими у Фонду виникли зобов'язання по виплаті коштів. При цьому, нормативними документами не передбачалось необхідності та обов'язку виконавців - працівників Фонду здійснювати перевірку достовірності відомостей, зазначених в одержаних до виконання документах. Отримавши кошти Фонду на рахунки свого підприємства, ОСОБА\_4 знімала їх готівкою і передавала ОСОБИ\_3, яка їх розподіляла між ними. У такий спосіб вказані службові особи за три роки шляхом зловживання своїм службовим становищем заволоділи коштами Фонду в особливо великих розмірах (ч. 5 ст. 191 КК України). Потрібно зазначити, що ними вживалися й заходи приховування злочину - з метою створення документальної видимості законності одержання МПП «Арман» страхових виплат та приховання вчинення злочинних дій ОСОБА\_3 виготовляла та надавати для підпису ОСОБИ\_4 звіти від імені останньої як приватного підприємця форми 4 ФСС з ТВП у Чернівецьку міську виконавчу дирекцію Фонду, в які вносилися недостовірні відомості, в тому числі про середньооблікову кількість працівників та нараховану суму фонду оплати праці, з якої справляються страхові внески [24].

Слідами-джерелами доказів такого способу заволодіння коштами державного цільового фонду є, перш за все, документи:

- нормативно-правові акти (в т. ч. відомчі), якими регулюється діяльність державного цільового фонду та його структурних підрозділів;
- управлінські документи (накази про призначення на посаду, посадові інструкції, довіреності тощо);

- підроблені службовою особою документи, які подаються до державно-го цільового фонду для нарахування виплат;
- документи про перерахування коштів державного цільового фонду на рахунок підприємства чи конкретній фізичній особі;
- банківські документи, які свідчать про зняття нарахованих коштів конкретною особою.

Окрім документів важливими джерелами доказів є показання свідків – працівників структурних підрозділів державного цільового фонду, які мали стосунок до оформлення, прийняття чи опрацювання документів, на підставі яких здійснювалися виплати.

Способи отримання з державного цільового фонду дотацій шляхом надання завідомо неправдивої інформації. Сутність способів вчинення цього злочину полягає у поданні фізичною особою-підприємцем або службовою особою підприємства тих чи інших підроблених (фальсифікованих) документів до певного державного цільового фонду для незаконного отримання фінансового ресурсу (дотацій, субсидій, субвенцій) та наступного його привласнення. Це є характерним для вчинення злочинних дій відносно державного Фонду підтримки селянських (фермерських) господарств, а також щодо інших державних цільових фондів.

Наприклад, провідний спеціаліст відділу Держкомзему у Теофіпольському районі Хмельницької області ОСОБА\_1 як державний службовець 13 категорії 7 рангу, і яка, згідно п 2.11 Посадової інструкції, зобов'язана забезпечити ефективне використання бюджетних коштів, збереження майна та раціональне використання товарно-матеріальних цінностей Відділу Держкомзему, вдалась до привласнення чужого майна та службового підроблення з використанням свого посадового становища. Так, 10 квітня 2008 року підсудна ОСОБА\_1, зловживаючи службовим становищем, згідно якого мала доступ до печатки установи, з метою привласнення коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, умисно, свідомо, достовірно

знаючи, що страховий випадок не настав, оскільки працівники відділу Держкомзему у Теофіпольському районі права на виплату допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності у відділі Держкомзему не мають, підстави для отримання коштів Фонду відсутні, у своєму службовому кабінеті, , за допомогою комп'ютерної техніки виготовила звіт про нараховані внески, перерахування та витрати, пов'язані із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за перший квартал 2008 року, до якого внесла завідомо неправдиві відомості про потребу у виділенні з Фонду соціального страхування дотаційних коштів у сумі 2509,44 грн. Вказаний звіт підсудна ОСОБА\_1 підписала за себе, як головного бухгалтера відділу Держкомзему, підробила підписи керівника та голови комісії, завірила печаткою установи та подала до Теофіпольської міжрайонної виконавчої дирекції Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Підроблені заяву та розрахунок потреби дотації ОСОБА\_1 використала, подавши їх у бухгалтерію Теофіпольської міжрайонної виконавчої дирекції для отримання дотаційних коштів, на підставі чого 22 квітня 2008 року через касу відділення "Приватбанку", розташованого за адресою смт. Теофіполь по вул. Леніна 45, отримала кошти в сумі 2509,44 грн., які привласнила та використала на власні потреби. У продовження корисливих намірів та керуючись єдиним умислом на заволодіння чужим майном, 22 квітня 2008 року підсудна ОСОБА\_1 також подала до Теофіпольського відділення "Приватбанку" власноручно виготовлену заявку на зняття готівки з рахунку відділу та привласнила 905,86 грн., які підлягали сплаті відділом Держкомзему до Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та знаходились на рахунку відділу.

Крім того, 24 лютого 2009 року, у першій половині робочого дня, підсудна ОСОБА\_1 для привласнення дотаційних коштів у аналогічний спосіб повторно за місцем своєї роботи в смт. Теофіполь по вул. Леніна, 27 за допомогою комп'ютерної техніки виготовила заяву №196, до якої внесла

завідомо неправдиві відомості про необхідність виділення Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності для потреб відділу Держкомзему у Теофіпольському районі 3178,54 грн., підписала її як головний бухгалтер, підробила підпис заступника начальника відділу Держкомзему ОСОБА\_2 та завірила печаткою установи. На підтвердження необхідності виділення ФССзТВП дотаційних коштів, підсудна ОСОБА\_1 підробила розрахунок потреби дотації, внісши до нього завідомо неправдиві відомості про потребу у виділенні 3178,54 грн., підписала його, як головний бухгалтер відділу Держкомзему, після чого у цей же день через касу відділення “Приватбанку” отримала 3178,54 грн., 2870,60 грн. з яких привласнила та використала на власні потреби. Всього підсудна ОСОБА\_1 привласнила коштів Фонду соціального страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності в сумі 6285,90 грн. [25].

Слідами-джерелами доказів такого способу заволодіння коштами державного цільового фонду є, перш за все, документи, які підроблялися службовою особою: звіт про нараховані внески, перерахування та витрати, пов’язані із загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням; заявка на зняття готівки з банківського рахунку; документи про перерахування коштів державного цільового фонду на банківський рахунок; банківські документи, які свідчать про зняття нарахованих коштів конкретною особою.

Щодо незаконного отримання дотацій з державного Фонду підтримки селянських (фермерських) господарств і наступного їх привласнення, то слідами таких злочинних дій є три групи документів.

1. Документи, що подаються до державного фонду в обґрунтування виділення відповідних фінансових преференцій. Типовими документами, які подаються до Фонду підтримки селянських (фермерських) господарств є: заявка на участь у конкурсі для отримання фінансової підтримки; баланс фермерського господарства; бізнесплан, для реалізації якого подається заявка на отримання фінансової допомоги; довідка про результати фінансово-

господарської діяльності за минулий рік тощо. Ознаками злочину виступають недостовірні відомості викладені в названих документах.

2. Договір між державним цільовим фондом і підприємством про надання фінансової підтримки (допомоги) фермерському господарству, в якому вказується сума виділених коштів та їх цільове призначення.

3. Документи, що вказують на перерахування цільових коштів на банківський рахунок господарства.

4. Документи, що вказують на невиконання умов укладеного договору про цільове використання виділених коштів у якості фінансової допомоги.

Характерною особливістю розкрадання коштів з державних цільових фондів є їх тісний зв'язок з службовими злочинами. Зокрема йдеться про службове підроблення, яке полягає у складанні, видачі службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів або внесенні до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей (ст. 366 КК України). Фактично такі дії виступають способом незаконного заволодіння коштами, але можуть мати й окрему кримінально-правову кваліфікацію.

Також характерним для недобросовісних службових осіб державних цільових фондів є прагнення до незаконного збагачення через хабарництво - одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України). Сутність способів вчинення цього злочину полягає у прийнятті службовою особою державного цільового фонду або службовою особою органу, діяльність якого пов'язана з нарахуванням виплат такого фонду, певної винагороди (грошей, цінних речей) у двох випадках:

1) при сприянні службовою особою в нарахуванні певній особі незаконних виплат (наданні фінансових преференцій): в цій ситуації службова особа свідомо приймає до опрацювання сумнівні документи, не здійснює їх належної перевірки, забезпечує швидке здійснення всіх операцій щодо оформлення фактично незаконних виплат (окрім основного злочину

можуть бути ознаки вчинення підпорядкованих злочинів, передбачених ст., ст. 366, 367 КК України);

2) при вимаганні службовою особою винагороди за здійснення нею законних дій, що входять до її компетенції, на користь особи, яка має право на виплати (допомогу) з державного цільового фонду: в цій ситуації службова особа свідомо затягує строки прийняття та оформлення відповідних документів, висуває надумані додаткові вимоги щодо оформлення документів (створюється атмосфера тяганини, в якій хтось із персоналу фонду натякає особі, що потрібен «подарунок»).

Так, за даними засобів масової інформації за останні п'ять років в Україні не було жодної області, в якій би правоохоронці не затримували лікарів або їхніх посередників за вимагання грошей у людей з інвалідністю. За сухими фактами та офіційними пресрелізами правоохоронних органів – десятки поламаних життів та не менше історій «корупційного успіху» людей, які працюють у системі медико-соціальної експертизи. Вимагати хабарі від постраждалих, хто вже втратив частину здоров'я і прагне отримати групу інвалідності, а з нею і соціальну гарантовану державою допомогу, виявляється дуже спокусливо [12]. Люди з інвалідністю одержують або пенсію по інвалідності, або соціальну допомогу. Станом на початок 2020 року в Україні було 2,7 млн. осіб з інвалідністю. Державою витрачається на пенсії та соціальну допомогу для них з державного бюджету щомісяця понад 4 млрд. грн. та 1,2 млрд. грн., відповідно. З початком широкомасштабної агресії Росії наведені цифри суттєво виросли.

Від встановленої групи інвалідності залежать розмір соціальних виплат і кількість пільг. Інструкція, якою керуються комісії при проведенні медико-соціальної експертизи (МСЕК) з встановлення групи інвалідності, дозволяє членам комісій суб'єктивно варіювати, яку групу інвалідності встановлювати і на який термін [135]. Третю групу інвалідності комісії МСЕК встановлюють людям, які мають відносно невелику втрату працездатності. Такі особи мо-

жуть працювати на багатьох видах робіт, проте ж через стан здоров'я все таки потребують соціальної допомоги і захисту. Другу групу комісії встановлюють людям, які мають травму або значне захворювання, яке істотно впливає на їх можливість працювати і жити повноцінним життям, але не втратили здатність до самообслуговування. Перша група інвалідності є найважчою і вона встановлюється тим особам, які не можуть обійтися у повсякденному житті без сторонньої допомоги. Але перш ніж отримати ту чи іншу групу інвалідності потрібно пройти довгу і доволі забюрократизовану і, як показують висвітлені в засобах масової інформації випадки, корупційну систему медико-соціальної експертизи.

Наприклад, житель невеличкого села на Полтавщині Олександр Пиріг в результаті дорожньо-транспортної пригоди отримав багато переломів і травм внутрішніх органів, а також опіки обличчя та очей з суттєвим погіршення зору. Після лікування родина почала піклуватися про отримання групи інвалідності для чого звернулася до найближчого МСЕК у Кременчуці, де їм було запропоновано передати через посередника 15 тисяч гривень за третю групу інвалідності, яка передбачає найменшу допомогу від держави. Родина постраждалого звернулася до правоохоронців і поліція затримала і посередника, і тодішнього голову Кременчуцької МСЕК №1 після оформлення документів і передачі вказаної грошової суми. Посередник був затриманий після того, коли привіз документи про надання першої групи інвалідності на три роки та вимагав доплатити йому, посилаючись на те, що він нібито добився, що дали не третю, як спочатку домовлялися, а першу групу. Затримані особи вироком Автозаводського районного суду м. Кременчука були визнані винними в одержанні неправомірної вигоди, тобто у вчиненні злочину, передбаченого ст. 368 КК України. В результаті журналістських розслідувань з 2013 по 2020 роки через Єдиний реєстр судових рішень вдалося знайти 95 вироків щодо корупції у системі отримання інвалідності [12].



Сліди-джерела доказів одержання неправомірної вигоди у системі призначення інвалідності можуть дещо відрізняються один від одного. В одному випадку ознаками зловживань з боку службової особи будуть ознаки незаконних дій, а саме, представлені підроблені документи, невиконання покладених на службову особу обов'язків щодо перевірки таких документів, скорочені терміни їх опрацювання тощо. В іншій ситуації виявлення слідів злочинних дій, які б можна було використати як докази, значно складніша. Оскільки службова особа в цьому випадку не вчиняє очевидних правопорушень, довести злочинність її дій значно важче. Зокрема, довести, що службова особа свідомо затягує строки прийняття та оформлення відповідних документів у такій специфічній сфері, як оцінка стану здоров'я особи на предмет встановлення певної групи інвалідності є досить проблематичним. Тому у таких ситуаціях найбільш ефективним засобом отримання доказів є проведення негласних слідчих дій із затриманням підозрюваного в момент вчинення ним протиправних дій. Окрім документів про стан здоров'я особи, яка заявляє клопотання про надання їй статусу, який надає право на виплати з державного цільового фонду, ключового значення набувають протоколи з додатками негласних і гласних слідчих дій (аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з електронних інформаційних систем, затримання підозрюваного, обшуку, огляду вилучених документів і грошових коштів тощо).

Підсумовуючи викладені положення щодо способів та слідів вчинення злочинів у сфері виконання державних соціальних програм, зазначимо, що заволодіння коштами державних цільових фондів, одержання незаконних виплат, компенсацій, дотацій здійснюється шляхом підроблення і використання підроблених документів. Саме це обумовлює вчинення сукупностей злочинів, які можуть вчинятися в різній конфігурації в залежності від профілю того чи іншого державного цільового фонду та переліку документів, які подаються до нього. Тому при висвітленні слідів злочинів акцент робився

на документах, в яких знаходять матеріальне відображення порушення законодавства про державні цільові фонди. Звичайно, сліди злочинів даної категорії знаходять відображення і в пам'яті людей, які мають стосунки до оформлення відповідних документів та нарахування виплат. Але, на наш погляд, ключову роль у виявленні таких злочинів і в побудові системи доказів у кримінальних провадженнях відіграють саме документи. Саме вони стають кістяком доказової бази обвинувачення під час досудового розслідування і в суді.

### **Висновки до розділу 1**

Криміналістична характеристика заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері діяльності державних цільових фондів, за допомогою яких реалізуються державні соціальні програми, відображає досить складний механізм цієї категорії злочинів. Знання цього механізму є досить важливими особливо з урахування тієї обставини, що в умовах воєнного стану розмір виділених коштів для надання допомоги збіднілим та неспроможним верствам населення в результаті агресії РФ буде нарощуватися. Відтак існує й небезпека їх розкрадання з боку недобросовісних службових осіб державних цільових фондів. Засобом їх превенції має бути своєчасне виявлення ознак таких кримінальних правопорушень і проведення кваліфікованого розслідування, що обумовлює необхідність розроблення відповідної криміналістичної методики.

Криміналістична характеристика заволодіння бюджетними коштами у сфері виконання державних соціальних програм – це система відомостей про елементи механізму заволодіння бюджетними коштами, яка включає в себе наступні елементи:

- 1) особливості бюджетних коштів як предмета злочинів у сфері виконання державних соціальних програм;

- 2) особливості правового регулювання у сфері виконання державних соціальних програм
- 3) особливості суб'єкта злочину;
- 4) способи вчинення злочинів;
- 5) особливості слідів злочинів у сфері виконання державних соціальних програм.

Особливості предмета заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм значною мірою обумовлюються змістом цих програм, в яких використовуються бюджетні кошти. Таким предметом є бюджетні кошти, які мають певний законодавчо визначений порядок формування, розподілу і використання. Формою реалізації державних соціальних програм, де використовуються бюджетні кошти, є державні цільові фонди: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості населення, Державний інноваційний фонд, Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд охорони навколишнього природного середовища, Державний дорожній фонд, територіальні дорожні фонди, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню, Фонд охорони праці, Фонд розвитку та захисту конкуренції, Фонд підтримки селянських (фермерських) господарств.

Саме грошові кошти державних цільових фондів і виступають предметом злочинних посягань, які вчиняються в досить специфічних умовах діяльності цих фондів. Ці умови визначаються, перш за все, особливостями правового регулювання їх діяльності. Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють функціонування державних фондів є необхідним елементом діяльності слідчого, прокурора у кримінальних провадженнях даної категорії. Впевнене орієнтування в цих питаннях є запорукою для успішного вирішення завдань досудового розслідування: встановлення особи, підозрюваної у розкраданні бюджетних коштів державних соціальних програм; визначення спосо-

бів заволодіння бюджетними коштами; виявлення слідів злочинних дій і збирання на їх основі доказів та ін.

Характеристика особи злочинця в методиці розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері діяльності держаних цільових фондів є важливою з урахуванням двох позицій: 1) особистісні риси суб'єкта детермінують вибір ним способів заволодіння коштами, вибір часу, місця та обстановки злочину, що важливо для розуміння механізму злочину і збирання доказів; 2) особливості злочинця потрібно враховувати при підготовці і проведенні слідчих (розшукових) дій, які здійснюються за участі підозрюваного. Можуть бути виділені та охарактеризовані дві категорії злочинців: службові особи державних цільових фондів особи, які виступають ініціаторами і виконавцями злочинних дій щодо бюджетних коштів з використанням службових повноважень; особи, які звертається до державних цільових фондів для отримання пенсії, грошової допомоги чи інших виплат.

Важливим елементом криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері діяльності держаних цільових фондів виступають способи і характерні сліди-джерела доказів:

- заволодіння коштами державного цільового фонду шляхом подання підроблених документів, які надають право на отримання виплат (слідами-джерелами доказів даного способу викрадення коштів є встановлення невідповідності між сумами вказаними у поданих документах і фактичними бухгалтерськими даними);

- заволодіння коштами державного цільового фонду шляхом підроблення документів службовою особою, у компетенцію якого входить складання документів, на підставі яких здійснюються виплати (слідами-джерелами доказів даного способу викрадення коштів є: факт підроблення службовою осо-

бою документу; документи про перерахування коштів державного цільового фонду на рахунок підприємства чи конкретній фізичній особі);

- незаконне отримання з державного Фонду підтримки селянських (фермерських) господарств дотацій і наступне їх привласнення (слідами-джерелами доказів даного способу викрадення коштів є: документи, що подаються до державного фонду в обґрунтування виділення відповідних фінансових преференцій; договір між державним цільовим фондом і підприємством про надання фінансової підтримки (допомоги) фермерському господарству; документи, що вказують на невиконання умов укладеного договору про цільове використання виділених коштів у якості фінансової допомоги).

Характерною особливістю розкрадання коштів з державних цільових фондів є їх тісний зв'язок з службовими злочинами: службове підроблення, яке полягає у складанні, видачі службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів або внесенні до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей (ст. 366 КК України); одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України).

Основні положення цього розділу викладені у публікації автора [198].

## **РОЗДІЛ 2.**

### **ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ І ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗКРАДАНЬ МАЙНА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ**

При розробленні методики розслідування заволодінь майном шляхом зловживання службовим становищем важливим є питання щодо первинної інформації про виявлення злочинів, передбачених ст. 191 КК України. Саме характер такої інформації значною мірою впливає на відкриття кримінального провадження та організацію досудового розслідування на початковому його етапі. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, викладених у вироках в Єдиному реєстрі судових рішень, а також інформації, одержаної в результаті опитувань слідчих та співробітників оперативних підрозділів, дає підстави для виділення двох типових випадків: виявлення ознак злочинів оперативними підрозділами в результаті моніторингу діяльності державного цільового фонду з використанням оперативно-розшукових методів; виявлення ознак злочинів в результаті перевірки діяльності державного цільового фонду органом фінансового контролю.

#### **2.1. Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням оперативно-розшукових методів**

Перш за все, потрібно зазначити, що за останні роки система державних органів, уповноважених виявляти кримінальні правопорушення у сфері економіки (в т. ч. використання бюджетних коштів), зазнавала суттєвих змін. Так, в системі МВС України було ліквідовано Державну службу боротьби з економічними злочинами, а натомість створено Бюро економічної безпеки України [128]. Відповідно до Закону України від 16 грудня 2020 року N 1089-IX «Про Бюро економічної безпеки України» ця структура є

центральним органом виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Діяльність Бюро спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Свої функції воно здійснює через діяльність детективів, які є службовими особами Бюро економічної безпеки України, уповноваженими в межах компетенції, визначеної Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України, здійснювати оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Бюро економічної безпеки України (ст. 1, 2).

Згідно п.3 ч.3 ст. 216 КПК України кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 КК України, віднесені до підслідності детективів Бюро економічної безпеки України, за умови що розмір предмета такого кримінального правопорушення або завданої ним шкоди становить від п'ятисот до двох тисяч розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, та його вчинено службовою особою державного органу, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, та досудове розслідування такого кримінального правопорушення не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України. У всякому разі Бюро економічної безпеки України уповноважено на здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо виконання державних соціальних програм, на які виділяються багатомільярдні суми бюджетних коштів. Ця діяльність спрямована на протидію кримінальним правопорушенням, що посягають на бюджетні кошти спрямовані для надання допомоги збіднілим та неспроможним верствам населення в результаті агресії РФ. Очевидно, що об'єми таких коштів будуть нарощуватися, оскільки кількість знедолених

постійно зростає. Передбачається, що у формуванні таких цільових фондів значну роль буде відігравати фінансова допомога з боку країн – партнерів України у протидії російській агресії, що виводить завдання забезпечення ефективності використання цих коштів на міжнародний рівень.

У зв'язку з викладеним, перш за все, потрібно зазначити, що злочини, які вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм, за своєю сутністю характеризуються, по-перше, високим рівнем прихованості (латентності). Зовні дії злочинців виглядають як звичайні законні операції, передбачені законодавством про окремі види державних цільових фондів, щодо оформлення і подання документів, нарахування виплат, укладення договорів, перерахування коштів на банківський рахунок чи пластикову картку тощо. Але за цими зовні легальними діями може критися змова між співучасниками тієї чи іншої оборудки відповідно до сфери діяльності певного фонду про викрадення його коштів або незаконного заволодіння ними як фінансового ресурсу (допомоги, компенсації, дотації). Така злочинна діяльність здійснюється приховано, правопорушниками виконується цілий комплекс спеціальних заходів маскування змісту злочинної діяльності та її слідів.

По-друге, при вчиненні злочинів у сфері діяльності державних цільових фондів, як правило, потерпіла особа, яка в інших ситуаціях звертається за допомогою до правоохоронних органів щодо захисту порушених прав, ініціює відкриття кримінального провадження і відіграє активну роль як сторона обвинувачення. Фактично ж шкода такими злочинами заподіюється тільки державі (бюджету) і для виявлення таких злочинів потрібні спеціальні заходи з боку контролюючих та правоохоронних органів: документальні ревізії, комплекси аналітичних заходів з використанням ресурсів інформаційно-пошукових систем; комплекси слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Але проблема виявлення злочинів даної категорії ускладнюється тим, що недобросовісні



службові особи державних цільових фондів, а також підприємств, які користуються послугами зазначених фондів, нерідко встановлюють корупційні зв'язки із співробітниками контролюючих і правоохоронних органів, які попереджають злочинців про заплановані контрольні-перевірочні заходи. Таким чином, виходячи з аналізу механізму вчинення злочинів у сфері державних цільових фондів, можна визначити труднощі виявлення цих злочинів, які обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

Труднощі, обумовлені об'єктивними факторами, які не залежать від суб'єкта виявлення і розслідування злочинів:

1) неочевидність вчинення злочинів, прихованих здійсненням зовні легальних дій з оформлення документів, передбачених законодавством про державні цільові фонди;

2) нестабільність законодавства про державні цільові фонди, яким досить часто міняються умови надання грошової допомоги та інших виплат, а також необхідних для цього документів;

3) відсутність потерпілої особи, яка б могла повідомити про заподіяння матеріальної шкоди в результаті вчинення злочину;

4) неочевидність джерел інформації про обставини вчинення злочину та осіб, які його вчинили, і як наслідок, фрагментарність та неоднозначність інформації у правоохоронних органах про злочин;

5) застосування правопорушниками комплексу спеціальних заходів для приховування слідів злочину;

6) протидія правоохоронним органам у виявленні ознак вчинених злочинів.

Труднощами, обумовленими суб'єктивними факторами, які визначаються певними вадами суб'єкта виявлення і розслідування злочинів:

1) недостатній рівень професійної підготовки осіб, які задіяні в проведенні контрольних-перевірочних, оперативно-розшукових заходів та

проведенні досудового слідства: недостатня обізнаність із специфікою діяльності державних цільових фондів, її правовим регулюванням; недостатній рівень професійних знань і досвіду виявлення і розслідування економічних злочинів;

2) високий рівень корумпованості співробітників контролюючих і правоохоронних органів.

Щодо значимості наведених труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру, варто погодитися з думкою фахівців, які зазначають, що загальна криміналізація економічних процесів призвела до загальноприйнятої практики використання з корисливою метою службового становища і здійснення операцій на межі закону і злочину [148, с. 34-35]. Є очевидним, що в цих умовах потрібне як забезпечення невідворотності покарання за корупційні діяння, так і підвищення рівня професійної підготовки співробітників правоохоронних органів.

У зв'язку із цим актуальним є питання щодо вдосконалення організаційних засад і тактики здійснення оперативно-розшукової діяльності. Ця діяльність правоохоронних органів має спрямування на виявлення ознак злочинів у зазначеній сфері і встановлення кола осіб, які становлять оперативний інтерес, отримання інформації, що може бути використана в якості доказів у ході досудового слідства. Як зазначають В.С. Кубарев та І.В. Кубарев, з позицій системно-структурного підходу оперативно-розшукова методика розкриття злочинів у сфері господарської діяльності складається з наступних етапів:

1 ) оперативно-пошукова діяльність з добування первинної інформації про вчинення замаскованих злочинів, яка реалізується в такий оперативно - тактичної формі, як оперативне обслуговування;

2) реагування за матеріалами повторної перевірки первинної інформації;

- 3) документування злочинної діяльності фігурантів оперативної розробки;
- 4) реалізація інформації, добутої в процесі документування;
- 5) оперативно-розшуковий супровід кримінального судочинства (факультативний) [84, с. 155].

Перший етап в теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД) отримав назву оперативного пошуку [115, с. 265]. Сутність оперативного пошуку полягає в проведенні комплексу негласних і гласних заходів із добування первинної інформації про ознаки вчинення злочинів конкретною особою (особами). Очевидно, що це найбільш відповідальний момент і можливо найбільш складний в структурі ОРД. Тому, на наш погляд, йому заслужено приділено в наукових дослідженнях значної уваги [114; 43; 109; 18; 74; 14; 110; 157].

Ефективна діяльність оперативних підрозділів щодо виявлення ознак злочинної діяльності можлива тільки за умови своєчасного отримання оперативної інформації про факти порушень процедур в діяльності державних цільових фондів, які встановлені відповідним законодавством. У зв'язку з цим потрібно погодитися з науковцями, які зазначають, що для того, щоб успішно здійснювати пошукову роботу, співробітники оперативних підрозділів повинні мати уявлення про сутність та завдання пошукової роботи, місця її здійснення, способи використання агентури, можливості інших оперативних підрозділів, володіти навичками ведення особистого пошуку щодо виявлення осіб, фактів та предметів (документів), які становлять оперативний інтерес [156].

Потрібно відзначити, що в теорії ОРД проблема оперативного пошуку з метою виявлення ознак злочинів досліджувалася в контексті трьох напрямків:

- 1) організації і тактики оперативного пошуку у ході оперативного обслуговування об'єктів економіки [121];

2) інформаційного забезпечення пошукової діяльності [8];

3) особливостей оперативного пошуку ознак злочинів в окремих сферах та об'єктах економічної діяльності [158].

У зв'язку з цим є підстави для констатації поступового формування в теорії ОРД і криміналістиці окремого вчення про виявлення та розкриття злочинів. Як зазначається в спеціальній літературі, під виявленням злочинів необхідно розуміти певну поінформованість правоохоронних органів про вчинення протиправного діяння, яка має важливе значення у боротьбі зі злочинністю [32, с. 114]. Під пошуковими заходами І.П. Козаченко та Я.Ю. Кондратьєв розуміють дії оперативних працівників щодо встановлення невідомих подій злочину і винних осіб, а також злочинів, які готуються до вчинення або вчинені невстановленими особам [73, с.15]. На наш погляд, доцільно відмежовувати виявлення злочинів від їх розкриття. Виявлення злочинів – це діяльність правоохоронних органів, спрямована на встановлення інформації про злочини, про який не було відомо, і він не ще став надбанням офіційної статистики (не зареєстрований злочин). Розкриття ж злочину полягає у встановленні обставин вчинення вже виявленого злочину (зареєстрованого), в тому числі особи (чи осіб), які його вчинили, та джерел доказів. Таким чином розкриття злочину є логічним наслідком виявлення ознак злочину. Іноді ці процеси протікають одномоментно, але уявляється, що в світлі положень КПК України про початок досудового розслідування (ст. 214), розкриття злочину здійснюється все ж таки після відкриття кримінального провадження. Провідну роль при цьому відіграють оперативні підрозділи, які виконують це завдання через проведення негласних слідчих (розшукових) дій, особливо, коли йдеться про замасковані економічні злочини.

Необхідність у проведенні спеціальних заходів для виявлення економічних злочинів викликана тим, що вони, як правило, вчиняються в умовах неочевидності і про обставини їх вчинення не стане відомо до тих

пiр, доки не буде вжито належних спеціальних заходiв правоохоронними органами з їх виявлення. Це значною мiрою обумовлено вiдсутнiстю потерпiлої сторони та інших осiб, якi б були зацiкавленi у викриттi таких злочинiв. Факторами, якi впливають на рiвень латентностi економiчних злочинiв можуть бути рiзні й інші обставини: виконання певних дiй, спрямованих на приховування злочину та його слiдiв; вiдсутнiсть офіційних звернень громадян чи посадових осiб про порушення прав та законних інтересiв; недолiки системи обліку злочинiв та інших правопорушень; недостатній рiвень пiдготовки співробітників, на яких покладенi обов'язки щодо виявлення злочинiв; службовi зловживання; службова недбалiсть тощо [91, с. 42]. Наявнiсть зазначених вище факторiв потребує розробки вiдповiдних рекомендацiй щодо організації роботи оперативних пiдроздiлiв щодо виявлення ознак злочинної дiяльностi у сферi державних цiльових фондiв.

У наукових дослiдженнях до визначення поняття оперативного пошуку ознак злочинiв (виявлення злочинiв) рiзне ставлення. На думку В.А. Некрасова, Л.В. Борець, С.Ю. Мироненка така дiяльнiсть має мiстити взаємопов'язанi системи: 1) обґрунтовану систему ознак, якi вказують на наявнiсть певного виду злочинiв; 2) систему гласних i негласних оперативно-розшукових заходiв, що дозволяють виявити такі злочини [110, с. 51]. Виходячи зi змісту наведеного визначення оперативного пошуку злочинiв, можна прийти до висновку, що оперативний пошук стосовно сфери державних цiльових фондiв - це цiлеспрямоване здiйснення комплексу оперативно-розшукових заходiв для встановлення ознак кримінальних правопорушень в процесі здiйснення законодавчо визначених операцiй щодо оформлення використання коштів державних цiльових фондiв (виплат пенсiй, грошової допомоги, надання фiнансової пiдтримки окремим суб'єктам господарської дiяльностi).

Існування перерахованих раніше об'єктивних та суб'єктивних факторів, що утруднюють виявлення ознак злочинів у сфері державних цільових фондів, зумовлює потребу у здійсненні цілеспрямованої активної пошукової діяльності. Це вимагає розробки відповідної тактики діяльності співробітників оперативних підрозділів щодо оперативного пошуку інформації про приховану діяльність осіб, які «викачують» бюджетні кошти з вказаних державних фондів. Загальновідомо, що оперативний пошук, як самостійна форма оперативно-розшукової діяльності, містить такі складові: 1) виявлення інформації (даних) про вчинені злочини або про підготовку до їх вчинення; 2) встановлення кола документів, які містять дані про ознаки злочинної діяльності; 3) виявлення осіб (у т.ч. юридичних), які причетні до вчинення чи підготовки злочинів і можуть бути віднесені до категорії підозрюваних, свідків або потерпілих.

Особливостям організації пошукової роботи оперативних та слідчих підрозділів органів внутрішніх справ щодо виявлення змісту злочинної діяльності у сфері державних цільових фондів присвячені лише окремі публікації. Так, Н. Л. Гула вважає одним із елементів отримання інформації про злочини вибір напрямів пошуку, до яких він відносить:

- юридичні особи (об'єкти економіки), що формують прибуткову частину цільових спеціалізованих державних фондів;
- об'єкти, які входять в інфраструктуру, що забезпечують нормальне функціонування сфери цільових спеціалізованих державних фондів та ін.;
- установи, які обслуговують ці фонди (банки, розрахунково-касові центри, аудиторські фірми, податкові підрозділи та ін.);
- об'єкти і місця, де найчастіше можуть здійснюватися домовленості про здійснення протиправних фінансових операцій з корумпованими посадовими особами (ресторани, бари, готелі);
- відомості про факти розкрадання грошових засобів і причетних до цього осіб;

- відомості про осіб, обізнаних про розкрадання грошових засобів фондів, або дії конкретних посадових осіб та їх пособників;
- відомості про обставини, що сприяють вчиненню злочинів у сфері цільових спеціалізованих державних фондів [37, с. 326].

Неважко помітити, що Н. Л. Гула дещо змішує поняття «напрями пошуку», «об'єкти пошуку» і «відомості». У зв'язку з цим, потрібно відповідно до базових положень теорії ОРД в організаційно-тактичній моделі діяльності оперативних підрозділів щодо встановлення ознак злочинів у сфері державних цільових фондів виділити такі елементи: 1) сфери оперативного пошуку інформації; 2) об'єкти оперативного пошуку (документи, особи); 3) суб'єктів оперативного пошуку; 4) методи оперативного пошуку; 5) заходи щодо отримання оперативної інформації; 6) використання отриманої інформації.

Сфери оперативного пошуку інформації є одним із головних елементів оперативного пошуку злочинів. Необхідно відзначити, що в даному випадку нами розглядається як сфера пошуку інформації про державні цільові фонди не тільки місця вчинення злочинів, але й місця, де може знаходитися та чи інша інформація, яка представляє оперативний інтерес. Відтак, сфера оперативного пошуку, перш за все, визначається сферою функціонування того чи іншого державного цільового фонду та інших пов'язаних з ним структур, яка визначається відповідними нормативно-правовими актами. З цих позицій сюди можна віднести:

- сферу діяльності юридичних осіб (суб'єктів господарської діяльності), що формують прибуткову частину цільових спеціалізованих державних фондів;
- сферу діяльності структур, що забезпечують нормальне функціонування цільових спеціалізованих державних фондів (лікарняно-трудова експертна комісія при обласних лікарнях, органів Держказначейства та ін.);

– сферу діяльності установ, які взаємодіють з державними фондами (органи фіскальної служби, банки, розрахунково-касові центри та ін.);

– об'єкти сфери послуг, де найчастіше можуть укладатися угоди, домовленості про здійснення протиправних фінансових операцій з корумпованими посадовими особами (ресторани, бари, готелі).

*Об'єкти оперативного пошуку.* До таких об'єктів потрібно віднести, перш за все, фізичних осіб, які: 1) працюють в державних цільових фондах, виконуючи певні функції; 2) працюють в структурах, діяльність яких пов'язана з функціонуванням фондів. В силу цього вони можуть володіти інформацією, яка представляє оперативний інтерес. Окрім того до об'єктів оперативного пошуку потрібно віднести документи та інші предмети, що містять доказову та іншу інформацію про діяльність державних цільових фондів.

*Суб'єкти оперативного пошуку.* Першу групу таких суб'єктів становлять співробітники оперативних підрозділів, які проводять спеціальні заходи щодо виявлення та документування злочинної діяльності. До таких суб'єктів оперативного пошуку можуть бути віднесені і особи, що здійснюють конфіденційне співробітництво або які виконують окремі завдання оперативно-розшукової діяльності. Другою групою осіб, які можуть бути залучені до конфіденційного співробітництва, є агентура, яка вербується чи розміщується в установах державних цільових фондів і в пов'язаних з ними структурах.

*Методи оперативного пошуку.* Специфіка змісту злочинної діяльності в сфері функціонування державних цільових фондів викликає потребу у застосуванні специфічних методів оперативно-розшукової діяльності для отримання первинної інформації про факти злочинної діяльності. Такі методи мають застосовуватися у комплексі та з урахуванням специфіки діяльності окремих державних фондів, а також підприємств й установ, де отримується первинна інформація.



В теорії оперативно-розшукової діяльності серед науковців на даний час відсутній єдиний підхід до визначення змісту поняття «методи ОРД», його зв'язку з іншими ключовими категоріями даної галузі знань. Окрім того, з оновленням кримінального процесуального законодавства України, зокрема, з появою інституту негласних слідчих (розшукових) дій виникла потреба в узгодженні фахової термінології оперативно-розшукової діяльності з термінами суміжних наук криміналістики й кримінального процесу.

Є цілком очевидним, що окремим оперативно-розшуковим заходам в КПК України 2012 р. було надано статусу слідчих (розшукових) дій через певну процедуру прийняття рішення про їх проведення і з використанням терміну «негласні». При збереженні своєї сутності негласних оперативно-розшукових способів отримання інформації про ті чи інші обставини вчинення злочинів негласні слідчі дії покликані стати ефективним засобом у збиранні доказів. Уявляється, що в умовах рівноправності сторін обвинувачення і захисту у збиранні доказів при здійсненні кримінального провадження правоохоронні органи повинні мати спеціальний інструмент у формуванні доказової бази щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Особливо у тих випадках, коли такі злочини вчиняються організованими групами з високим матеріальним, технічним та інтелектуальним потенціалом. Разом із тим виникає питання про відмінність методів, покладених в основу «традиційних» слідчих дій та їх «негласного» різновиду. Очевидно, що така відмінність існує і її визначення складає мету даної статті.

Потрібно зазначити, що поняття методів ОРД є одним із дискусійних, зокрема, у зв'язку з поняттям «оперативно-розшукові заходи» (ОРЗ). У профільних публікаціях поняття ОРЗ розглядається, як досить важливе в теорії оперативно-розшукової діяльності. Видається, що це обумовлено тим що воно використовується при визначенні сутності оперативно-розшукової діяльності. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову

діяльність» ця діяльність визначається як система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [141]. Таким чином ОРЗ є структурними елементами ОРД, тобто певними пізнавальними діями (операціями) уповноважених органів, що спрямовані на відшукування та документування інформації про злочинну діяльність з метою її припинення (якщо вона продовжувана), а також для відкриття кримінального провадження. В той же час в законі не наводиться визначення поняття оперативно-розшукових заходів, і це є істотним недоліком, який, на думку спеціалістів в галузі теорії ОРД, може призвести і призводить до непорозумінь в наукових дослідженнях і в практичній діяльності оперативних працівників.

Одне з найбільш широких за обсягом визначень поняття оперативно-розшукового заходу пропонує М.А. Погорецький. На його думку, це сукупність узгоджених, взаємопов'язаних між собою загальною метою та завданнями дій уповноважених суб'єктів, що здійснюються переважно негласно шляхом використання оперативних сил, засобів, методів та форм [123, с. 65-66]. М.А. Погорецький підкреслює пізнавальний характер ОРЗ. Таким чином під оперативно-розшуковими заходами розуміються такі дії уповноваженого суб'єкта, які спрямовані на одержання відомостей, що є необхідним для вирішення певних оперативно-тактичних завдань. В таких діях застосовуються різні методи ОРД. Одним із них, наприклад, визнається найдавніший метод роботи поліції – агентурна робота метод [179]. Важливо звернути увагу, що у чинному КПК України застосування цього методу одержало статус окремої негласної слідчої (розшукової) дії - використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК).

Оперативно-розшукова діяльність за своєю сутністю є пізнавальною і підпорядковується загальним закономірностям пізнавального процесу. Відповідно, і методи, які використовуються при цьому, ґрунтуються на

загальних гносеологічних засадах. В гносеологічній літературі цей метод розглядається як спосіб пізнання явищ природи і суспільного життя, окремий прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі [111, с. 177]. У спеціальній філософській літературі вирізняють всі пізнавальні методи поділяють на два рівні - емпіричний і теоретичний. В основі емпіричних методів покладено чуттєве пізнання (сприйняття, відчуття, формування уявлення). До емпіричних методів віднесені: вимірювання, спостереження, порівняння, експеримент. Вважається, що теоретичні методи ґрунтуються на вивідному пізнанні (умовивід, судження, висновок тощо), в основі якого знаходиться логічні процедури мислення. Такими методами визнаються аналіз, абстрагування, аналогія, синтез.

В оперативно-розшуковій діяльності, як видається, на першому плані знаходяться емпіричні методи пізнання. Це обумовлено самими характером оперативно-розшукової діяльності. Емпіричні методи отримання оперативно значущої інформації, звичайно, є певним чином пристосованими з урахуванням специфічності об'єкта, яким є злочинна діяльність певних осіб або групи осіб. Для неї є характерним прихованість та розподілення функцій між кількома особами, кожна з яких зовні може виглядати як цілком правомірна. Ця обставина, звичайно, вимагає певної корекції загальних пізнавальних методів з використанням понять «спеціальний», «негласний» та ін. Видається, що, така корекція має тісний зв'язок з галузевими принципами ОРД: конфіденційність, конспіративність. Зміст (сутність) цих принципів полягає у втаємниченні (нерозголошенні), формою чого є встановлення довірчих стосунків співробітника оперативного підрозділу та особи, яка добровільно погоджується на негласне співробітництво (не підлягає розголошенню). Досить близьким за своїм змістом є й принцип конспірації в оперативно-розшуковій діяльності, сутність якого також розглядається у вимозі втаємничення дій щодо отримання негласної інформації про певних осіб та їх протиправну діяльність. Таким чином стосовно осіб, які

співробітничать з оперативно-розшуковими апаратами, вживається термін «конфіденційність» (властивість, яка не підлягає розголосові; довірливість, секретність, суто приватність), а відносно форм і методів роботи - «конспіративність» (збереження таємниці діяльності) [4, с. 141-143]. На наш погляд саме наведені принципи обумовили використання в КПК України 2012 р. поняття «негласні слідчі (розшукові) дії» для визначення низки принципово нових способів одержання доказів під час досудового розслідування, які раніше розглядалися тільки як певні оперативно-розшукові заходи, що проводилися до відкриття кримінального провадження і результати яких не визнавалися джерелами доказів.

На цій підставі, уявляється цілком правомірним та обґрунтованим методами оперативно-розшукової діяльності визначати такі описані в спеціальній літературі способи отримання інформація як метод оперативного спостереження (в т. ч. з використанням технічних засобів); метод оперативного опитування, метод оперативного порівняння; метод оперативного експерименту. Зазначені методи визначають суттєвість певних способів дій – оперативно-розшукових заходів, спрямованих на одержання відомостей про злочинну діяльність певних осіб. Важливо підкреслити, що зазначені способи дій в теорії ОРД, достатньо довго іменувалися оперативно-розшуковими заходами. Ця обставина дає підстави для висновку, що поняття методів оперативно-розшукової діяльності та оперативно-розшукових заходів є хоча і пов'язаними між собою, проте зовсім не тотожними поняттями. В цьому аспекті заслуговує підтримки пропозиція Н.І. Гончарової, яка поняття методу ОРД тлумачить як систему специфічних приймів і операцій (оперативно-розшукових засобів і заходів), спрямованих на отримання та реалізацію оперативно значущої інформації [36, с. 180]. Разом з тим уявляється необхідним деяке уточнення – не метод ОРД включає в себе оперативно-розшукові заходи, а оперативно-розшуковий захід виступає формою застосування того чи іншого методу

оперативно-розшукової діяльності або якоїсь їх сукупності в їх поєднанні. Таким чином оперативно-розшукові заходи виступають формою реалізації певних пізнавальних методів. З урахуванням цієї позиції цілком обґрунтованою є думка, згідно якої методи ОРД визначаються як система пізнавальних прийомів (операцій), що використовуються на принципах конфіденційності і конспіративності при проведенні оперативно-розшукових заходів або негласних слідчих (розшукових) дій для вирішення оперативно-тактичних завдань або завдань кримінального провадження [33].

Оскільки злочинцями проводиться комплекс заходів щодо приховування змісту злочинної діяльності, певної перевірки осіб, що залучаються до вчинення злочинів, оперативним підрозділам необхідно звертати особливу увагу, перш за все, на негласних методах, які дозволяють визначити напрями та спрямування оперативно-розшукових заходів щодо отримання первинної інформації про злочинну діяльність. Оперативними підрозділами застосовуються наступні способи отримання первинної інформації про обставини вчинення злочинів в державних цільових фондах.

Заходи щодо отримання оперативної інформації. Окремого розгляду заслуговує використання можливостей конфіденційного співробітництва осіб, які беруть участь у забезпеченні функціонування державних цільових фондів. Відповідно до п.п. 13, 14 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним працівникам надається право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, встановлювати негласне конфіденційне співробітництво із громадянами згідно з положеннями ст. 275 Кримінального процесуального кодексу України. Потрібно звернути увагу, що значний час в теорії ОРД цей метод іменувався агентурною роботою, що визнавалося головною складовою в оперативно-розшуковій діяльності. При цьому під агентом розумівся завербований на добровільній основі громадянин (особа без громадянства), який досяг встановленого віку, що володіє об'єктивними можливостями і здібностями

встановлювати довірчі відносини з особами, обґрунтовано підозрюваними в підготовці чи вчиненні злочинів, з метою їх розробки, а також здатний виконувати інші завдання оперативного апарату по боротьбі зі злочинністю [4, с. 78-79].

З цього можна зробити висновок, що конфіденційне співробітництво полягає у вирішенні оперативно-тактичних задач шляхом одержання і використання оперативно значущої інформації на основі встановлення довірчих відносин з особами, які в силу свого соціально-психологічного статусу можуть здобути таку інформацію. Таким чином сутність конфіденційного співробітництва полягає у залученні осіб до негласного співробітництва з метою запобігання злочинів, а також розкриття вчинюваних або вже вчинених злочинів.

Але варто відзначити, що в сучасних умовах використання конфіденційного співробітництва має суттєві труднощі, зокрема у сфері виявлення злочинів щодо бюджетних коштів. Видається, що вони обумовлені, як низьким рівнем довіри до правоохоронних органів, так і специфічністю корпоративного середовища в трудових колективах підрозділів державних фондів, відповідальних за реалізацію державних соціальних програм, з представниками якого належить встановлювати конфіденційне співробітництво.

## **2.2. Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням матеріалів журналістських розслідувань**

З набуттям Україною незалежності та демократизації все більш зростаючу роль у виявленні кримінальних правопорушень стала відігравати журналістська спільнота. В криміналістичній літературі відзначається, що правоохоронні органи, розслідуючи кримінальні правопорушення, можуть

активно використовувати засоби масової інформації, зокрема: у формуванні належної громадської думки; розшуковій діяльності; виявленні кримінальних правопорушень; подоланні протидії розслідуванню; виявленні таємних комунікацій учасників організованих груп тощо [174].

Журналісти мають досить широкі права у збиранні, зберіганні і поширенні суспільно актуальної інформації. Але у зв'язку з цим може виникнути питання, а хто є журналістом? Загальна дефініція поняття журналіст міститься в Законі України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 року N 540/97-ВР (з наступними змінами і доповненнями). В ст. 1 вказаного Закону зазначено, що журналіст – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) - відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України [131].

Для набуття статусу журналіста особа може працювати, як в штаті так і на позаштатних засадах (на підставі цивільно-правових договорів). Важливо, щоби назви посад збігались з тими, які містяться в держкласифікаторі. Видається тут важливим враховувати і примітку до ст. 171 КК України, якою встановлюється кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо журналіста. Відповідно до неї статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спілкою журналістів. У зв'язку з тим, що журналістська діяльність є важливою для виявлення кримінальних правопорушень та збирання доказів під час кримінального провадження, доцільним є розгляд сутності цієї діяльності, зокрема журналістських розслідувань.

Відповідно до чинних нормативно-правових актів під професійною діяльністю журналіста розуміється систематична діяльність особи, яка пов'язана із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Одним із видів цієї діяльності (її жанрів) є журналістське розслідування, якому навчають у навчальних закладах вищої освіти (НЗВО), воно є навчальним предметом на кафедрах журналістики НЗВО відповідного профілю [153]. Журналістське розслідування є особливим жанром журналістики, у якому всебічно проявляється самостійне дослідження журналістом прихованого правопорушення, яке має велику суспільну значущість. Воно може включати в себе елементи й інших жанрів: інтерв'ю, хроніки, репортаж, замальовки портрету, замітки тощо [175, с. 16].

Журналістське розслідування визначається як оригінальна стаття або серія статей на важливу тему, що може мати широкий суспільний резонанс, і яка з різних причин невідома суспільству або яку навмисно приховують. Таке розслідування описує весь спектр системної проблеми, а не окремий інцидент, що стосується однієї людини, розкриває складні соціальні теми, корупцію, порушення закону і зловживання владою. Термін «розслідування» використовується для позначення всебічності розгляду, вивчення фактів, подій, проведення досліджень [7, с. 6-7]. У зв'язку з цим відомий британський журналіст і газетний консультант Девід Рендал (David Randall) відзначає, що журналістське розслідування характеризується чотирма рисами. Перша - журналіст-розслідувач здійснює особистий пошук, орієнтуючись на матеріал, до якого ще ніхто не торкався, він не оперує знахідками і дослідженнями інших. Друга риса - у розслідуванні викриваються ті правопорушення та недбалість, стосовно яких офіційних підтверджень немає. Третя риса - інформація, на пошук якої націлений



журналіст, навмисно кимось приховується. І четверта риса - така праця журналіста передбачає ризик настання негативних наслідків для нього (різного роду звинувачень, шельмування тощо), якщо не буде цілком викрито порушників [152, с. 66]. З урахуванням вказаних особливостей журналістського розслідування розроблений алгоритм його проведення. Зокрема, інший британський журналіст Крофтон Блек рекомендує порядок дій, який складається з 16 пунктів [88].

Журналістське розслідування розглядається як метод роботи, що об'єднує всі методи збору інформації журналістом (спостереження, інтерв'ю, аналіз документів). Тобто він ґрунтується на роботі з чисельними джерелами, їх ретельному аналізі, порівнянні, пошуку суперечностей і прихованих відомостей з метою оприлюднення інформації, яка приховується і представляє суспільний інтерес. Тобто сутність журналістського розслідування проявляється у виявленні певних джерел інформації з використанням методів, аналогічних тим, що використовуються правоохоронними органами, зокрема оперативними і слідчими підрозділами [204].

Об'єктом журналістських розслідувань є різного роду зловживання з боку представників державної влади - службових осіб, в тому числі розкрадання бюджетних коштів під час здійснення державних закупівель, виконання певних державних соціальних програм. При цьому збір інформації журналістом здійснюється з метою отримання доказів вчинення протиправних дій. З цією метою використовуються викладені в спеціальній літературі методи, які для розуміння характеру матеріалів журналістських розслідувань, як можливого джерела доказів, заслуговують більш детального розгляду.

*Спостереження* з точки зору надійності відомостей, що накопичуються журналістом, стоїть на одному з перших місць. При

використанні такого методу журналіст є одночасно і очевидцем, і джерелом інформації. Види журналістського спостереження:

1) відкрите відсторонене спостереження - журналіст не приховує своєї професійної приналежності і цілей збору інформації, фіксує події та факти, не втручаючись у подію (процес); але при цьому існує ймовірність стати заручником події, коли її учасники починають апелювати до журналіста, розігрувати «виставу», для того, щоби отримати висвітлення події у вигідному для себе ракурсі;

2) приховане відсторонене спостереження – журналіст фіксує події, не видаючи себе і не втручаючись у них; тут знижується ризик «показухи», але створюється інша загроза - приховане спостереження можуть розтлумачити як втручання в приватне життя, або звинуватити в роботі на конкурентів;

3) відкрите включене спостереження - журналіст бере активну участь у події, збираючи інформацію (наприклад, участь в рейді оперативної групи поліції); тут існує загроза, що журналіста починають сприймати як працівника контролюючого або правоохоронного органу, що може обумовити втрату довіри джерел інформації;

4) приховане включене спостереження - це така ситуація, коли журналіст «мінє професію» і збирає інформацію, знаходячись усередині події (системи), отримавши можливість спостерігати ситуацію зсередини.

**Робота з документами** вимагає як навичок аналізу масивів даних, так і знань у галузі права, здатності орієнтуватися у категоріях документальної інформації. Документом визнається будь-який матеріальний об'єкт, на якому зафіксовано у вигляді тексту, звукозапису або зображення інформацію, призначену для передачі в часі і просторі з метою зберігання або використання. За режимом доступу документи поділяються на ті, які містять: відкриту (публічну) інформацію; службову інформацію; комерційну таємницю; службову таємницю; державну таємницю; персональні дані,

відомості щодо приватного життя. Відповідно доступ до цієї інформації і порядок її використання та поширення визначаються українським законодавством. Всі документальні джерела розділяються на офіційні та неофіційні.

Документи є надійним джерелом інформації для журналіста і володіють масою переваг, а доступ до документів дозволяє йому уникнути багатьох помилок та суб'єктивності як власної, так й наших джерел відомостей про правопорушення. Посилання на офіційні документальні дані слугують надійним доказом фактів, наведених у журналістському розслідуванні.

*Інтерв'ю з людьми* – це метод збирання інформації, який визнається головним у журналістській діяльності. Його сутність полягає в здобутті відомостей завдяки усному спілкуванню суб'єкта (журналіста) з об'єктом (особою, яка володіє суспільно значущою інформацією). Мета інтерв'ю в журналістській діяльності може бути різною. Але під час журналістських розслідувань, як правило, метою є бажання розібратися в питанні, зрозуміти дію прихованих механізмів або вийти на інші джерела інформації.

Журналістською практикою вироблені правила інтерв'ю:

- ніколи не йти на інтерв'ю непередготовленим;
- ретельно продумувати місце проведення інтерв'ю, стиль одягу й поведінки, час, супровід, ілюстрування бесіди;
- починати текст будь-якого інтерв'ю з презентації співрозмовника, назвавши його повне ім'я та прізвище (якщо тільки мова не йде про аноніма), соціальне становище, тему розмови і спосіб її проведення (під час зустрічі, телефоном, через Інтернет, під час прес-конференції тощо);
- завжди пам'ятати про «золотий трикутник» інтерв'ю, тобто трьох учасників цього дійства: хто бере інтерв'ю, з ким береться інтерв'ю і для кого, для чого [108, с. 107-118; 101, с. 333-340].

**Експеримент** – це особливий спосіб збирання інформації, який полягає у штучному створенні журналістом ситуації, мета якої - перевірка гіпотези (версії) розслідування. При цьому інформація можемо фіксуватися, як відкрито, так і на приховану камеру чи диктофон. Але при штучному створенні ситуації дії журналіста та учасників експерименту не повинні нести загрозу життю і здоров'ю людей (наприклад, неприйнятним буде імітація нападу на банк в масках, для виявлення реагування персоналу). Якщо є така можливість, то ставити журналістський експеримент потрібно гласно і відкрито.

Таким чином можна констатувати, що методи пошуку інформації ріднять журналіста-розслідувача з співробітником оперативного підрозділу і слідчим, що обумовлює можливості використання матеріалів журналістського розслідування в кримінальному провадженні. Виходячи зі схожості цих двох видів діяльності, можна стверджувати про використання і працівниками правоохоронних органів і журналістами одних і тих же пізнавальних методів, які розроблені в криміналістиці. Весь цей спектр розглянутих методів журналістських розслідувань, можна розглядати через призму криміналістичних комплексних методів: діагностику, версії, ідентифікацію та прогнозування.

**Діагностика** трактується в криміналістиці як метод пізнання, який полягає у вивченні виявлених слідів кримінального правопорушення з метою визначення їх ознак, властивостей і стану. У такий спосіб одержується важлива інформація про обставини вчинення злочину, зокрема визначаються особливості об'єкта, яким було залишено слід (людини, знаряддя злочину, автомобіля тощо) і який підлягає розшукові [82, с. 21]. Початкове поняття діагнозу взято з медицини: як лікар за симптомами визначає хворобу пацієнта, так і слідчий та журналіст за виявленими слідами (ознаками) визначає механізм правопорушення, кількість причетних осіб, їх вік, стать, фізичні дані, професійні навички, послідовність дій тощо. Методичні засади

криміналістичної діагностики базуються на ретроспективності аналізі (подія сталася у минулому), що є характерним для досудового і журналістського розслідувань.

**Версія** в досудовому і журналістському розслідуванні є використанням гіпотетичного методу пізнання, який полягає в ймовірному поясненні певної події, її обставини або окремого факту, що використовується для встановлення істини. Тобто встановлення обставин події, які підлягають з'ясуванню, нерозривно пов'язано з побудовою суб'єктом розслідування уявлень про характер і структуру події, яку розслідують. З використанням цього методу у процесі діагностування наслідків (ознак) події, що розслідується, журналіст може побудувати уявну просторово-часову модель цієї події, що надасть йому можливість подумки визначити додаткові сліди, які ще не були ним виявлені. Таким чином він отримує можливість визначити нові напрямки пошуку додаткової інформації про розслідувану подію.

**Криміналістична ідентифікація** тлумачиться як метод пізнання, який полягає у встановленні тотожності об'єктів, виявлених під час розслідування, з об'єктами, що були задіяні в механізмі вчинення злочину й залишили відображення своїх ознак (сліди). Тобто, криміналістична ідентифікація є порівняльним дослідженням ознак об'єкта, задіяного під час учинення злочину, й ознак об'єкта, який виявили під час розслідування. У такий спосіб здійснюється перехід від знання про ознаки об'єктів події з минулого до знання про об'єкти теперішнього часу [82, с. 23].

Під час журналістських розслідувань ідентифікації підлягають, зокрема:

1) люди (встановлюються їх приналежність до свідків, потерпілих, винуватців, експертів; вони встановлюються за фотографіями, знаходяться за базами даних, виявляються за поведінкою тощо);

2) обставини розслідуваної події, які відобразилася в різних джерелах інформації (потрібно встановити, що в цих джерелах відобразилися обставини однієї і тієї ж події); для цього журналістом використовуються метод інтерв'ю, робота з документами (перевірка на ідентичність з інформацією з інших джерел), виявленням та усуненням логічних протиріч тощо.

**Прогнозування** в криміналістиці (і в журналістських розслідуваннях) являє собою обґрунтоване зібраними фактичними даними передбачення подальшого розвитку розслідуваної події та її наслідків, поведінки її учасників [82, с. 41-42]. В цьому аспекті журналістське розслідування досить близьке до поняття «оперативно-розшукове прогнозування» [116; 113; 180], з яким є спільні риси, що обумовлюються схожістю завдань розслідування та умовами, в яких це відбувається. Видається, що ця схожість визначається саме тим, що метод криміналістичного прогнозування було освоєно журналістами-розслідувачами для вирішення своїх прогностичних завдань: змодельовати розвиток намічених у діагнозі причинно-наслідкових зв'язків у майбутнє. Прогнозування в розслідувальній журналістиці визначається як передбачення виникнення тих чи інших ситуацій у ході окремих пізнавальних дій журналіста та їхнього можливого результату. В результаті прогнозування можна передбачити, хто і що може розповісти на інтерв'ю. Виходячи з цього, опитуються певні особи, яким заздалегідь ставляться певні питання, і від яких очікуються з найбільшою ймовірністю щирі відповіді. Таким чином журналіст, на основі прогнозування і виявлення причинно-наслідкових зв'язків події, що розслідується, прогнозує подальший можливий розвиток виявлених процесів. Це стає передумовою успішного виконання завдань журналістського розслідування.

Розглянуті криміналістичні методи оптимізують процес застосування журналістом традиційних методів емпіричного (спостереження, інтерв'ю, опрацювання документів, експерименту) і теоретичного (індукції, дедукції,

моделювання тощо) пізнання на вирішення журналістських завдань. Саме специфічна розслідувальна методологія дозволяє журналістам пізнавати недоступні для безпосереднього вивчення (через свою прихованості чи знаходженні в минулому) процеси та ситуації – за допомогою пізнання їх проявів в реальності. Не будучи свідками цих процесів, журналісти за допомогою освоєних методів можуть ефективно моделювати їх розвиток від початку до теперішнього моменту та від теперішнього моменту до найближчого та віддаленого майбутнього, і навіть визначати справжній стан речей. І в цьому аспекті їх діяльність є надзвичайно корисною в демократичному суспільстві у тому числі у плані сприяння правоохоронній діяльності.

Як зазначалося, журналістське розслідування може бути спрямоване на певну суспільно резонансну подію, але особливим об'єктом є кримінальні правопорушення. В останній час особлива увага журналістів-розслідувачів спрямована на викриття розкрадань бюджетних коштів і корупційні діяння можновладців. І в цілому це потрібно розглядати як позитивне явище, яке відіграє важливу роль в підвищенні ефективності протидії злочинності.

Але існують і протилежні оцінки. Так, В.М. Сущенко вважає, що метою журналістського розслідування є насамперед привернення уваги аудиторії до виявленого явища або героя публікації, спонукати глядача, слухача або читача замислитися над тим, що являє собою виявлена резонансна подія. І у зв'язку з цим вказаний автор жалкує, що журналісти не завжди дотримуються цього принципу і нерідко, не маючи повноважень, вдаються до звинувачень не тільки викритих можновладців, але й працівників правоохоронних чи судових органів. Більше того, вказаний автор констатує, що в нашій державі існують умови для зловживань представниками журналістського корпусу своїм службовим становищем і використання засобів масової інформації у злочинних інтересах. Так, автор

звертає увагу на негативні сторони журналістських розслідувань, які в узагальненому вигляді можуть бути представлені у наступному вигляді.

1. Право на доступ до публічної інформації журналісти часто розуміють буквально (неправильно) і у засобах масової інформації публікують відомості про: обставини вчинення злочину; осіб, підозрюваних у його вчиненні; предмети і знаряддя злочину. І при цьому це супроводжується суб'єктивними висновками й думкою журналіста про «некомпетентність» правоохоронних органів. Все це шкодить офіційному слідству і завдає моральної шкоди учасникам розслідуваної події і часто призводить до протиправного витоку інформації. В результаті винним особам вдається знищити сліди злочину, приховати майно і таким чином ухилитися від відповідальності, створити сфабриковані докази своєї невинуватості. В кінцевому результаті кримінальні провадження на стадії досудового розслідування зупиняються або закриваються у зв'язку з неможливістю встановлення особи, яка вчинила злочин. Таким чином злочинці користуються помилковим почуттям справедливості деяких журналістів.

2. Є випадки, коли журналісти заради журналістської слави порушують моральні принципи і підписують тексти репортажів про журналістське розслідування, насправді проведеного представниками правоохоронних органів (тобто привласнюються результати чужої професійної роботи).

3. Журналісти, підписуючи матеріал, зібраний правоохоронцями, стають іграшкою в руках осіб, які використовують їх для оприлюднення інформації, яка викриває дії опонентів чи конкурентів у політиці чи бізнесі. Таким чином складається небезпечна ситуація, коли журналіст стає учасником непристойної гри з непередбачуваними негативними наслідками як для самих її учасників, так і для суспільних інтересів.



4. Досить поширеними є випадки, коли журналісти публікують матеріали, які лише зовні нагадують матеріали журналістських розслідувань. Насправді ж вони є навмисним вкиданням інформації зацікавленими особами з метою досягнення особистих цілей чи зведення особистих рахунків. Журналісти беруть в опрацювання таку інформацію, маючи на меті отримання матеріальної вигоди для себе або з-за своєї професійної чи життєвої недосвідченості.

5. Існують особи, які, враховуючи величезний вплив на суспільство засобів масової інформації (журналістів), використовують їх для створення потрібної суспільної думки, впливу на дії певних посадових осіб, у тому числі слідчих, прокурорів і суддів [176, с. 27].

В.М. Сущенко констатує, що вказані недоліки в діяльності журналістів значно мірою обумовлені вкрай незадовільною і неефективною роботою прес-служб правоохоронних органів, оскільки ними не організовані курси підвищення кваліфікації з проблем журналістського розслідування правопорушень і взаємодії ЗМІ зі слідчими та оперативними працівниками, не проводяться методичні семінари і «круглі столи». Для усунення вказаного негативу автор пропонує проведення спеціальних занять для підвищення рівня професійної підготовки журналістів (1), внесення в КПК України норми, яка б зобов'язувала органи досудового слідства обов'язково реагувати на матеріали журналістського розслідування (2), деталізації юридичної відповідальності журналістів зловживання своїм статусом (3) [176, с. 28].

Деякі викладені В.М. Сущенко положення щодо сутності журналістських розслідувань, їх впливу на кримінальні провадження підтримуються й іншими науковцями [69, с. 50-51]. У зв'язку з цим видається необхідним акцентувати увагу на деяких принципово важливих положеннях, що, як видається, не були враховані вказаним автором.

По-перше, журналістське розслідування кримінальних правопорушень є тільки одним із жанрів журналістики і таким воно визнається тільки тоді,

коли воно спрямовано на виявлення кримінальних правопорушень, про які ще невідомо правоохоронним органам. Тому журналіст просто не в змозі використовувати матеріали досудового розслідування, яких ще немає, і розголошувати їх, перешкоджаючи таким чином виконанню завдань кримінального судочинства. Якщо ж йдеться про висвітлення в ЗМІ вже відкритого кримінального провадження з метою інформування суспільства про його стан, то такі репортажі не можуть розглядатися як журналістське розслідування, оскільки відсутні його принципові ознаки. Тут йдеться саме про інформування суспільства, обсяг якого визначається слідчим, прокурором. Якщо при такому інформуванні виявляються витoki відомостей, які складають слідчу таємницю, і це шкодить перспективі встановлення істини і притягненню винних до відповідальності, то повинен бути застосований механізм, передбачений ст. 222 КПК України. Відповідно до чинного законодавства відомості досудового розслідування можна розголошувати тільки за письмовим дозволом слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають це можливим. Особи, які порушили цей припис підлягають кримінальній відповідальності за ст. 387 КК України. Зокрема, суб'єктом такого правопорушення може бути журналіст, який був учасником досудового розслідування і отримав доступ до відповідної інформації і був офіційно попереджений в установленому порядку про недопустимість її розголошення (ч. 1 ст. 387 КК України). Таким суб'єктом може бути й працівник оперативно-розшукового органу, дізнавач, слідчий, прокурор, суддя незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності чи досудовому розслідуванні (ч. 2 ст. 387 КК України).

По-друге, підставою для проведення журналістського розслідування резонансної події, якою завжди є суттєве кримінальне правопорушення, є особисте бажання журналіста незалежно від того, якими мотивами він при цьому керується (виконання журналістського обов'язку, кар'єрного росту,

бажанням слави тощо). Таке бажання виникає не на пустому місці, як правило, журналіст отримує інформацію від певних зацікавлених в такому розслідуванні осіб (вони також можуть керуватися різними міркуваннями). Як видається, питання про моральну оцінку таких мотивів не має принципового значення, важливою є тільки фактична оцінка результату розслідування – чи є він істинним, чи відповідає він дійсності. Така оцінка робиться з точки зору можливості використання фактичних даних журналістського розслідування як доказів у кримінальному провадженні. В кінцевому результаті це є прерогативою суду.

По-третє, відображена в матеріалах журналістського розслідування інформація про виявлення ознак кримінального правопорушення цілком узгоджується з положеннями ст. 214 КПК України, як привід і підстава для початку досудового розслідування. Зокрема, вказана норма зобов'язує слідчого, дізнавача, прокурора невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), і розпочати розслідування. З точки зору досліджуваної проблеми ключовим тут є поняття «повідомлення», яке охоплює і факт публікації у ЗМІ (друкованих, Інтернет-виданнях, телепередачах тощо) фактичних даних, які містять ознаки кримінального правопорушення.

Чи потрібно вносити в КПК України окрему норму, яка б зобов'язувала органи досудового слідства обов'язково реагувати на матеріали журналістського розслідування? Видається, що в цьому немає потреби, адже органи досудового розслідування повинні реагувати на будь-яке повідомлення про кримінальне правопорушення. Що стосується розкрадань бюджетних коштів, то таке повідомлення може надійти, наприклад, від державного органу фінансового контролю або інших державних чи недержавних структур, які мають в своєму розпорядженні відповідні матеріали. Враховуючи це, моніторинг публікацій в ЗМІ повинен

розглядатися як один із звичайних напрямків роботи правоохоронних органів у справі виявлення злочинів, зокрема прокуратури відповідного рівня.

У зв'язку з публікаціями журналістських матеріалів про виявлення кримінального правопорушення і початком на їх підставі досудового розслідування важливим є й питання про заявника, як учасника кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 60 КПК України заявником визнають фізичну або юридичну особу, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу, який уповноважений починати досудове розслідування, і не є потерпілим. Видається, що вказана журналістська публікація може розглядатися як звернення до суспільства, так і як звернення до правоохоронного органу, який зобов'язаний реагувати на нього належним чином. Відтак, журналіст (редакція ЗМІ) повинні розглядатися як заявник - учасник кримінального провадження, що має відповідні права. Зокрема, заявник має право: отримати витяг з ЄРДР; подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; отримувати інформацію про стан досудового розслідування; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування (ч. 2 ст. 60 КПК України). Цим, з одного боку, на слідчого покладається обов'язок задовольняти ці права, а з іншого – використовувати журналіста, його матеріали і показання, як джерела доказів. Тому після публікації матеріалів журналістського розслідування і початком на їх підставі досудового розслідування оптимальним алгоритмом дій слідчого є повідомлення журналісту про відкриття кримінального провадження за його опублікованими матеріалами (витяг з ЄРДР). Таким чином у повній відповідності з чинним законодавством закладаються основи для ефективної взаємодії правоохоронних органів із ЗМІ під час проведення досудового розслідування. Матеріали, отримані в результаті проведення журналістського розслідування, як слушно зазначила А.В. Даніель, цілком

правомірно можна розглядати як основу, на якій формуються докази в процесі кримінального провадження [40, с. 174].

З точки зору можливості використання матеріалів журналістських розслідувань в кримінальному провадженні як джерел доказів актуальним є питання про якість цих матеріалів і якість такого розслідування взагалі. В журналістському середовищі вироблені певні правила оцінки такої якості, що може бути використано й слідчими. Так, В. Михайленко сформулював наступні правила, яких повинен дотримуватися журналіст:

- 1) кількість підтем повинно відповідати кількості поставлених завдань;
- 2) послідовність підтем може варіюватись, але такий порядок повинен бути вмотивованим і виправданим;
- 3) шляхом певного розташування підтем доцільно створювати акценти стосовно проблеми, аргументів, оцінок;
- 4) не потрібно перестрибувати з однієї теми на іншу, адже це збиває з пантелику читача;
- 5) потрібно забезпечити наявність логічних зв'язків між фрагментами;
- 6) якщо є спростування (заперечення) певних відомостей, то вони мають бути наведені відразу після звинувачень;
- 7) не потрібно використовувати підтеми, які заводять у глухий кут або не ведуть нікуди;
- 8) у випадку розгалуженості сюжету дуже (містить багато фактів, деталей) доцільно систематизувати їх [101, с. 107].

Викладені правила можуть бути враховані і слідчим при вивченні та оцінці матеріалів журналістських розслідувань з точки зору можливості отримання доказів на їх основі. При цьому досить важливими є уявлення про структуру журналістських розслідувань, серед яких виділяються наступні: структура журналістських розслідувань телевізійного проекту «Українські сенсації»; особливості композиції журналістських розслідувань проекту

«Схеми». Хоча вони і побудовані по-різному, але мають деякі свої закономірності. В основній частині в обох структурах велике значення мають інтерв'ю, яке здійснює журналіст з різними особами. Окрім них, в «Українських сенсаціях» досить часто використовуються архівні відео із інших приватних або журналістських матеріалів. У програмі «Схеми» використовуються дещо інші прийоми, журналісти найчастіше використовують структурні елементи репортажу і схематичні малюнки. В обох журналістських телепередачах на екран, виводяться витяги з різного роду документів, що пояснюють чи доповнюють розповідь. Завершальні частини матеріалів представляються особистим коментарем журналіста або іншої сторонньої особи, значно рідше – особистою відповіддю на ключове питання або порадою для глядачів. Як правило, на завершення подаються вичерпні висновки проведеного журналістського розслідування [175, с.18]. Дещо іншу структуру мають матеріали журналістського розслідування журналіста-розслідувача онлайн-видання «Дзеркало тижня» Юрія Ніколова. 21 січня 2023 року, було оприлюднено матеріал («Наші гроші») про закупівлю Міністерством оборони України харчів для українських військових. Матеріал вийшов під заголовком «Тилові пацюки Міноборони під час війни “пиляють” на харчах для ЗСУ більше, ніж за мирного життя». Було звинувачено міністерство в тому, що воно начебто закуповує харчі за цінами в півтора-три рази вищими, ніж роздрібні ціни в мережі супермаркетів «Сільпо». Розслідування мало результати: пішов у відставку заступник міністра оборони В'ячеслав Шаповалов, який відповідав за тилове забезпечення армії. Також звільнили працівника міністерства Богдана Хмельницького, який підписав контракт. Структура подання матеріалу відрізнялася від раніше відомих, що можливо було пояснити військом станом в державі на той час [163].

Видається, що наведені особливості у структурі поданні матеріалів журналістських розслідувань мають істотне значення при вивченні та оцінці

матеріалів журналістських розслідувань з точки зору можливості отримання доказів на їх основі.

### **2.3. Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням методів фінансового контролю**

Злочини, передбачені ст. 191 КК України, мають специфічний механізм відображення у навколишньому середовищі – вони залишають сліди в господарських і фінансових операціях, які мають багаторазову документальну фіксацію. Відтак виявити їх ознаки і документально підтвердити можливо тільки з використанням методів фінансового контролю.

Відповідно до статей 1, 2 Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади здійснює державний фінансовий контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, в тому числі бюджетних коштів, що виділяються для реалізації державних соціальних програм державним цільовим фондам (орган державного фінансового контролю) [144]. Орган державного фінансового контролю здійснює свою діяльність у формах державного фінансового аудиту (перевірки законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна), інспектування (ревізії з метою виявлення фактів порушення законодавства і встановлення винних у їх допущенні) і проведення моніторингу закупівель (статті 3-5 Закону).

Орган державного фінансового контролю, зокрема має право при проведенні ревізій вилучати у підприємств, установ і організацій копії фінансово-господарських та бухгалтерських документів, які свідчать про порушення, а також одержувати від службових і матеріально відповідальних осіб письмові пояснення з питань, які виникають у ході здійснення перевірок. У випадках виявлення зловживань і порушень чинного законодавства

працівники органу державного фінансового контролю зобов'язані передавати правоохоронним органам матеріали ревізій (статті 10, 12 Закону). На підставі Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» Кабінетом міністрів України 3 лютого 2016 р. було затверджено Положення про Державну аудиторську службу України (Держаудитслужба), яка й реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю безпосередньо і через свої міжрегіональні територіальні органи [138].

Здійснюваний фінансовий контроль і, відповідно, його методи поділяються на документальний і фактичний [144]. Як зазначається у спеціальній літературі, документальний контроль полягає у встановленні факту відображення певної фінансової операції в облікових документах і відповідності її встановленим вимогам. При цьому передбачається застосування таких методів, як ревізія і перевірка. Такий вид контролю здійснюється по документах і реалізується у використанні спеціальних бухгалтерських знань. Фактичний же контроль полягає у перевірці наявності матеріальних грошових коштів (або цінностей) шляхом їх переліку і визначення їх сортності чи якості. Це передбачає використання методів бухгалтерського аналізу, інвентаризації, контрольного замірювання виконаних робіт, контрольних запусків сировини у виробництво тощо. При реалізації фактичного контролю також можуть використовуватися й спеціальні знання з таких галузей як товарознавство, будівництво, технології виробництва певної продукції тощо. Зазначені методи документального і фактичного контролю можуть застосовувати правоохоронними органами і окремо, і в їх поєднанні з метою виявлення ознак (слідів) економічних злочинів.

Основними методами державного фінансового контролю є: ревізія, перевірка, обстеження, експертиза; аудит [185, с. 83-84; 184, с.73-75].

**Ревізія** – це система контрольних дій, під час яких перевіряється підконтрольний об'єкт за певний період і згідно із затвердженою програмою



з точки зору ефективності його фінансово-господарської діяльності, законності, достовірності і доцільності здійснених операцій (за наслідками складається акт ревізії).

**Перевірка** – це контроль щодо окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підконтрольного об'єкта, або за окремими операціями, в процесі якого визначається законність використання фінансових ресурсів, виявляються порушення фінансових правил (оформляється довідкою або доповідною запискою).

**Обстеження** - це оперативне виявлення стану фінансово-господарської діяльності на підконтрольному об'єкті з метою виявлення як позитивних, так і негативних сторін діяльності, визначення доцільності вирішення якоїсь проблеми (за наслідками складається акт).

**Експертиза** – це метод фінансового контролю, який передбачає дослідження та оцінювання законодавчих та інших нормативно-правових актів, фінансово-економічних результатів діяльності, підготовку обґрунтованих висновків і пропозицій щодо підконтрольного об'єкта експертного дослідження (за результатами складається звіт).

**Аудит** – це незалежне дослідження аудиторськими фірмами стану бухгалтерського обліку, фінансових звітів і балансів, яка здійснюється з ціллю підтвердження достовірності показників звітності відповідно до чинного законодавства (складається звіт).

Відповідно до ст. 214 КПК України початок досудового розслідування пов'язується з отриманням слідчим, дізнавачем, прокурором заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення (або після самостійного виявлення його ознак) і внесенням цих відомостей в ЄРДР. Розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм є неявним (прихованим) злочином, який криється за низкою документів, що відображають процедуру витрату коштів. Тому первинна інформація про нього повинна містити достатню кількість ознак злочину – більш менш

достовірні факти про оформлення відповідних документів, в яких можуть міститися ознаки тих чи інших правопорушень. Таким чином для забезпечення судової перспективи кримінального провадження потрібні документально встановлені факти про здійснення певних, фінансово-господарських операцій, наявність порушень певних нормативно-правових актів, складання і використання фіктивних документів, що є характерним злочинів фінансово-економічної категорії.

Найчастіше відкриття кримінальних проваджень щодо зловживань з бюджетними коштами пов'язано з матеріалами документальних ревізій і перевірок. Ревізія (від лат. *revisio* – перегляд) являє собою перевірку бухгалтерських документів і бухгалтерських записів, документальний контроль за фінансово-господарською діяльністю [151, с.443]. Питання, пов'язані з призначенням і проведенням документальної ревізії під час розслідування економічних злочинів отримали досить широке висвітлення в криміналістичній літературі минулих років. Знайшли вони відображення і в подальших дослідженнях з урахуванням оновлення нормативного регулювання економічної і правоохоронної діяльності [62].

Підкреслимо, що відповідно до статей 1, 2 Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади здійснює державний фінансовий контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, в тому числі бюджетних коштів, що виділяються для реалізації державних соціальних програм державним цільовим фондам (орган державного фінансового контролю) [144].

Орган державного фінансового контролю, зокрема має право при проведенні ревізій вилучати у підприємств, установ і організацій копії фінансово-господарських та бухгалтерських документів, які свідчать про порушення, а також одержувати від службових і матеріально відповідальних

осіб письмові пояснення з питань, які виникають у ході здійснення перевірок. У випадках виявлення зловживань і порушень чинного законодавства працівники органу державного фінансового контролю зобов'язані передавати правоохоронним органам матеріали ревізій (статті 10, 12 Закону). Відповідно ж до п. 4 ч.2 ст. 99 КПК України висновки ревізій та акти перевірок віднесені до документів, які є джерелами доказів у кримінальному провадженні.

Потрібно зазначити, що взаємодія правоохоронних органів з Держаудитслужбою може мати місце як при передаванні правоохоронним органам матеріалів планових чи позапланових ревізій (перевірок), так і при ініціюванні ревізій органом досудового розслідування після відкриття кримінального провадження. Ці питання врегульовані міжвідомчим нормативно-правовим актом - Порядком взаємодії між органами державної контроль-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, затв. наказом Головного контроль-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 №346/1025/685/53 [126]. Відповідно до вказаного Порядку (п. 5.4.) при інформуванні правоохоронного органу підрозділом Держаудитслужби про виявлені порушення або передачі ревізійних матеріалів в листі до правоохоронного органу коротко зазначається:

- коли, ким, на якій підставі і за який період проводилась ревізія;
- встановлені факти основних порушень законодавства (назва, дата, номер, стаття чи пункт нормативно-правового акта), розмір матеріальної шкоди (збитків) та посадові (службові) особи, внаслідок дій або бездіяльності яких допущено порушення законодавства та завдано матеріальну шкоду (збитки);
- які заходи для усунення порушень законодавства та відшкодування матеріальної шкоди (збитків) було ужито органом Держаудитслужби та керівництвом об'єкта контролю.

Матеріали ревізій, які передаються до правоохоронного органу в повному обсязі, мають містити такі документи:

- оригінал акта ревізії з додатками, на які є посилання в ньому;
- заперечення (зауваження) об'єкта контролю до акта ревізії та висновки органу Держаудитслужби до них;
- копію повідомлення правоохоронному органу про доцільність вилучення документів (якщо в ході ревізії ревізорами тимчасово вилучалися документи у зв'язку з їх підробленням або виявленими порушеннями з ознаками зловживань);
- опис документів, що додаються до супровідного листа.

У разі недотримання вимог пункту 5.4 цього Порядку, що не дає можливості у повному обсязі об'єктивно дослідити обставини виявлених фактів порушення законодавства та/або матеріальної шкоди (збитків), доопрацювання органом Держаудитслужби ревізійних матеріалів проводиться протягом 10 робочих днів з моменту надходження відповідного звернення правоохоронного органу (п. 5.6. Порядку).

Потрібно зазначити, що при складанні акта (довідки) здійснення фінансового контролю повинна бути забезпечена об'єктивність, ясність і вичерпність опису виявлених фактів і даних. Не допускається включення до акта (довідки) ревізії чи перевірки ймовірні висновки, пропозиції і не підтверджені документами дані про фінансово-господарську діяльність об'єкта, що ревізується. В акті ревізії (чи перевірки) ревізори не мають права надавати правову чи морально-етичну оцінку дій службових та матеріально-відповідальних осіб, визначати їх наміри або оцінювати дії як «викрав кошти», «привласнив державне майно», «сфабрикував», «злочинець» тощо.

Документальна ревізія або перевірка певного державного цільового фонду може бути ініційована правоохоронними органами шляхом звернення до органу Держаудитслужби. При цьому вихідними є наступні положення.

1. Під зверненням правоохоронного органу розуміється постанова слідчого або прокурора, також це може бути вимога, доручення чи звернення слідчого, керівника органу досудового розслідування чи прокуратури. Видається, що це повністю узгоджується з повноваженнями сторони обвинувачення, визначеними у ч. 2 ст. 93 КПК України, де вказується, що ця сторона окрім проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій може збирати докази шляхом витребування речей і документів, в тому числі висновків ревізій та актів перевірок.

2. За зверненням правоохоронного органу Держаудитслужба проводить ревізію (перевірку) на підконтрольних підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, а також у суб'єктів підприємництва щодо використання позик та кредитів, гарантованих коштами бюджетів, або цільового використання коштів державних цільових фондів.

3. Звернення правоохоронного органу, що стосується проведення ревізії (перевірки) у межах повноважень і компетенції органів Держаудитслужби та оформленні відповідно до вимог нормативно-правових актів, є обов'язковим для виконання в плановому чи позаплановому порядку. Але для проведення термінової (позапланової) ревізії чи перевірки об'єкта, підконтрольного органам Держаудитслужби, обов'язковим є надання правоохоронним органом письмових відомостей щодо зловживань або значних фінансових порушень, встановлених після відкриття кримінального провадження.

4. Працівник органу Держаудитслужби, який виконує службове доручення і проводить ревізію (перевірку), підпорядковується на цей час безпосередньо керівнику органу Держаудитслужби. Ревізор (ревізійна група) самостійно оцінює фінансово-господарські операції на предмет наявності в них порушень фінансово-правових норм і несе встановлену законодавством відповідальність за повноту та якість виконання службового доручення.

При цьому представники правоохоронних органів не мають права втручатися в роботу ревізора (керівника ревізійної групи): схилити його до вчинення тих чи інших контрольно-перевірочних заходів, впливати на його самостійну оцінку виявлених фактів та результатів ревізійних дій, вимагати від нього попереднього надання оціночної інформації тощо.

5. Під час проведення перевірки ревізор у разі потреби може інформувати правоохоронний орган щодо доцільності проведення певних контрольних заходів, проведення аналізів, які потребують спеціальних знань і додаткового часу. Здійснення таких дій при неможливості забезпечити їх оперативне виконання тільки силами і засобами органу Держаудитслужби, організовує правоохоронний орган, який ініціював дану ревізію (перевірку). Матеріали про роботу залучених спеціалістів подаються у письмовій формі до органу Держаудитслужби, якому було доручено проведення ревізії (перевірки). Результати таких контрольних заходів та аналізів оформлюються спеціалістами належним чином, підписуються ними і стисло викладаються в загальному акті ревізії.

6. Результати ревізії (перевірки), проведеної органом Держаудитслужби викладаються в акті (довідці), оформленій на бланку органу Держаудитслужби. Ці результати повинні ґрунтуватися на перевірених оригіналах документів, копії яких додаються. Вони передаються в правоохоронний орган – ініціатор ревізії не пізніше робочих 7 діб після її закінчення на об'єкті контролю. Така передача матеріалів до правоохоронному органу проводиться офіційно через його канцелярію з обов'язковим означенням всіх реквізитів органу Держаудитслужби. Тобто не допускається передавання ревізійних матеріалів безпосередньо службовим особам правоохоронного органу.

Використання можливостей методів фінансового контролю для встановлення обставин розкрадання бюджетних коштів побудовано на основі існуючої контрольної системи. Тобто діяльність контролюючих

органів є елементом реального середовища, у якому вчиняються вказані злочини. Тому використання методів фінансового контролю в практиці виявлення і розслідування розкрадань бюджетних коштів засноване саме на їх охоронному значенні. Ці методи реалізуються шляхом кваліфікованого проведення документальних перевірок, за допомогою яких може бути встановлено:

- стан бухгалтерського обліку і звітності на підконтрольному об'єкті;
- розтрата, привласнення чи безгосподарність у використанні цільових бюджетних коштів;
- різного роду порушення фінансової дисципліни чи законодавства, у тому числі зловживання;
- недостача бюджетних цільових коштів, переплата, перевитрата тощо.

Проведення ревізії за ініціативою правоохоронного органу (позапланової) має деякі відмінності від ревізії планової. Головним критерієм їх розмежування є перелік вирішуваних ними завдань [87, с. 104-105; 44, с. 78-82]. При планових документальних ревізіях дослідженню найчастіше піддається вся фінансово-господарська діяльність підконтрольного об'єкта [127]. Головним же її завданням є перевірка фінансових операцій з точки зору виконання вимог фінансової дисципліни, правильності організації бухгалтерського обліку в цілому і правильності складання відповідних документів. І тільки додатковою ціллю є виявлення ознак різного роду зловживань. Ревізія ж, яка проводиться за ініціативою правоохоронного органу, є способом отримання інформації про фактичні обставини якоїсь події, що має ознаки кримінального правопорушення за припущенням. Зміст такої ревізії полягає у перевірці певної (обмеженої) кількості фінансових операцій, які могли бути середовищем (обстановкою) для вчинення за припущенням кримінального правопорушення. Так, у

зв'язку із виявленням в 2013 р. фактів надання громадянами до територіальних органів Пенсійного фонду України недостовірних документів була проведена ревізія, яка встановила нанесення державному бюджету збитків у вигляді зайво нарахованих та виплачених пенсій, надбавок та підвищень до пенсій на суму 3,9 млн. гривень. Всього ж внаслідок не здійснення Пенсійним фондом належного контролю за дотриманням бюджетної дисципліни та правомірності витрачання бюджетних коштів призвело до завдання матеріальної шкоди (збитків) державному бюджету на суму 333,3 млн. гривень [129].

В результаті вивчення нормативно-правових актів і спеціальної літератури можна дійти висновку, що при використанні такого методу документального контролю як ревізія можуть використовуватися й методи фактичного контролю за фінансовою діяльністю для виявлення розкрадань коштів. Це обумовлено тим, що існують такі фінансово-господарські факти, які не можуть бути охоплені документацією безпосередньо в момент їх появи. Цьому можуть заважати різні фактори, наприклад, психофізіологічні властивості людини, які впливають на ймовірність технічних помилок, що можуть мати місце при оформленні різних документів. Внаслідок цих факторів виникає й необхідність у такому прийомі, який би забезпечив виявлення фактичного стану справ з використанням фінансів. Зокрема, таким прийомом є інвентаризація, яка включає в себе перевірку наявності і стану об'єктів господарювання – майна і фінансових розрахунків [204].

Інвентаризація при проведенні ревізії – це перевірка і документальне підтвердження наявності та стану, оцінка активів та зобов'язань (майно, вкладення підприємства в статутні фонди інших підприємств, розрахунки з дебіторами та кредиторами) підприємства. Визначення реального стану підконтрольного об'єкта, порівняння та оцінка складають логіку інвентаризації як методу контролю. При реалізації цього методу всі дії будуть складатися у встановленні дійсного стану об'єкта з точки зору



використання фінансових ресурсів, виявленні відхилень від покладених на нього завдань, оцінки цих відхилень за критеріями законності і допустимості.

Ціллю проведення інвентаризації є здійснення саме контролю за станом підконтрольного об'єкта (державного цільового фонду), а також достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Використання інвентаризації спрямоване на підтвердження чи спростування інформації тих бухгалтерських документів (первинних і зведених), за якими можна визначити доцільність і законність вчинених працівниками фінансових операцій. Потрібно зазначити, що інвентаризація в ході ревізії має, як правило, вибірковий характер і може застосовуватися тільки при документальному виявленні фактів неповного витрачання коштів, списання активів, а також при наявності обґрунтованих сумнівів щодо розмірів зобов'язань.

Вивчення практики правоохоронних органів щодо виявлення економічних злочинів показує, що є ситуації, коли ознаки таких злочинів виявляються в результаті інвентаризації, контрольних обмірів виконаних робіт та застосування інших методів фактичного контролю поза проведенням ревізії, на підставі яких і відкривається кримінальне провадження []. В подібних випадках доцільним слід визнати призначення документальної ревізії після початку досудового розслідування. Таким чином можна зробити висновок, що правоохоронні органи звертаються до органу Держаудитслужби з дорученням (зверненням) щодо проведення ревізії (перевірки) того чи іншого державного цільового фонду при відкритті кримінального провадження на підставі відомостей, отриманих в результаті використання методів оперативно-розшукової діяльності чи за матеріалами журналістських розслідувань.

## 2.4. Типові слідчі ситуації і тактичні завдання початкового етапу розслідування

Початковий етап є найбільш важливим в структурі досудового розслідування злочинів, оскільки саме на цьому відрізку часу вирішуються найбільш важливі завдання щодо формування системи доказів. Видається, що вихідним положенням повинно бути те, що початковий етап розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм починається з моменту внесення отриманих відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК України) і закінчується моментом повідомлення про підозру у вчиненні певного злочину, коли в наявності є достатні для цього докази (згідно п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України). Наступний же етап розслідування починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, коли в наявності є достатні для цього докази (згідно п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України), і закінчується зверненням прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру (згідно п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України) і внесенням відомостей про закінчення досудового розслідування до Єдиного реєстру досудових розслідувань (згідно ч. 3 ст. 283 КПК України). Хоча потрібно зазначити, що з практичної точки зору повідомлення про підозру, як підстава для періодизації розслідування, є досить умовним, оскільки при розслідуванні комплексу злочинів в одному кримінальному провадженні особа може повідомлятися про підозру кілька разів стосовно різних злочинів, нею вчинених.

Для визначення методичного змісту початкового етапу розслідування в криміналістиці використовується ситуативний підхід, сутність якого полягає у визначенні типових умов розслідування, які складаються відразу з початком кримінального провадження. Такий підхід є кардинально важливим, оскільки дозволяє максимально наблизити до потреб практики

наукові рекомендації, що розробляються криміналістикою. У зв'язку з цим в науці констатується створення окремої криміналістичної теорії слідчих ситуацій. Під слідчою ситуацією, зокрема початкового етапу розслідування, розуміється характер первинних відомостей про виявлені ознаки злочину, що вносяться до ЄРДР. На наш погляд, названа ознака є найбільш придатною для визначення типових тактичних завдань розслідування і засобів їх вирішення — слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів [197].

Значущість виділення типових слідчих ситуацій обумовлюється тим, що вони дозволяють на основі врахування особливостей первинної інформації про ознаки злочину визначити завдання розслідування і відповідні засоби їх вирішення. В різних сферах людської діяльності завдання поділяються на головні (кінцеві) та проміжні (тактичні). Виходячи з цього, тактичні завдання класифікуються на дві групи: тактичні завдання процесуального характеру (головні завдання розслідування, безпосередньо зумовлені предметом доказування у кримінальній справі); тактичні завдання криміналістичного характеру (проміжні - зумовлені криміналістичною характеристикою злочину та слідчою ситуацією) [150; 200].

Особливості тактичних завдань при розслідуванні розкрадань майна злочинів у сфері виконання державних соціальних програм, що пов'язуються з функціонуванням державних цільових фондів, обумовлені, по перше, предметом доказування. А по-друге, - характером слідчих ситуацій, які складаються на початку досудового розслідування.

Що стосується визначення предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини даної категорії, то потрібно підкреслити, що базовими для цього є факти порушень законодавства, яким регулюється діяльність державних цільових фондів, а також обставини, які визначаються диспозицією статті 191 КК України. До обставин, що підлягають доказуванню у провадженнях даної категорії можуть бути віднесені

правопорушення, які вчиняються службовою особою державного цільового фонду або суб'єктом, який звертається до фонду для нарахування пенсії або інших виплат, передбачених відповідним законодавством. При цьому такі правопорушення можуть вказувати на ознаку як заволодіння майном (коштами) як службовою особою державного цільового фонду, так і на супутні злочини. Серед них можуть бути виділені наступні.

*1. Правопорушення, які були вчинені суб'єктом, який звертався до певного фонду з метою одержання виплат (допомоги), на які він взагалі не мав права або не мав права на заявлений обсяг виплат:*

- підроблення (фальсифікація) документів, що подаються в державний цільовий фонд;

- приховування (неповідомлення) достовірної інформації про особистість, яка виключає або зменшує виплати з певного фонду (наприклад, виплати по безробіттю);

- нарахування відповідних коштів для виплати за підробленими документами;

- фактичне отримання особою коштів, які були нараховані за підробленими документами.

*2. Правопорушення, які були вчинені службовою особою державного цільового фонду:*

- не перевірка або неналежна перевірка достовірності поданих у фонд для нарахування і здійснення певних грошових виплат (пенсій, виплат по безробіттю, грошової допомоги, компенсацій, дотацій тощо);

- службове підроблення документів та їх використання для нарахування і отримання незаконних виплат;

- незаконні розпорядження підлеглим стосовно проведення незаконних фінансово-бухгалтерських операцій щодо оформлення нарахування і незаконних виплат та інш.

*3. Правопорушення, які були вчинені службовою особою підприємства (фермерського господарства) з метою незаконного отримання з державного фонду дотацій (компенсацій):*

- службове підроблення документів, в яких зафіксовані відомості про суб'єкт господарювання (баланс підприємства, бізнес-план, укладені договори тощо);

- підроблення документів інших підприємств, організацій і установ (довідка про сплату податків за минулий рік, гарантійний лист тощо);

- подання до державного фонду завідомо неправдивої інформації (підроблених документів).

При заволодінні бюджетними коштами, що виділяються на виконання певних соціальних програм, особливе місце займає підроблення і використання підроблених документів. Взагалі підроблення документів та їх використання при вчиненні економічних злочинів утворює актуальну проблему як з теоретичної, так і з практичної точок зору. У механізмі вчинення названих злочинів неправдиві документи виступають єдиним або найбільш розповсюдженим засобом досягнення злочинної мети – незаконного заволодіння майном чи одержання незаконної вигоди іншим шляхом. Значне різноманіття видів документів, наявність великої кількості їх класифікацій вимагає розроблення окремої класифікації документів господарювання з точки зору їх підроблення з метою наступного використання як знаряддя вчинення корисливих злочинів у сфері підприємництва та інших сферах господарювання і використання її у окремих методиках розслідування.

В криміналістичній літературі цьому питанню приділяється певна увага. Так, І.М. Осика класифікує документи, які підробляються при вчиненні різних економічних злочинів, на:

- а) документи, що визначають правове становище суб'єкта підприємництва;

- б) договори та супутні їм документи;
- в) платіжні інструменти;
- г) документи обліку та звітності;
- д) документи, що посвідчують особу [117].

При вчиненні розкрадань майна найчастіше підробляюся документи, що визначають правове становище суб'єкта підприємництва або фізичної особи. У свою чергу вони поділяються на три під групи: установчі, реєстраційні та дозвільні. До установчих документів належать установчий акт, статут, засновницький договір або протокол установчих зборів, документ, що підтверджує внесення засновником вкладу до статутного фонду юридичної особи та деякі інші. Крім цього до категорії установчих, на наш погляд, доцільно віднести документи, які подаються державному реєстратору для здійснення державної реєстрації суб'єкта підприємництва, а саме: реєстраційна картка, заява встановленого зразка про резервування найменування юридичної особи, копія документів, що підтверджують внесення реєстраційного збору чи плати за проведення резервування найменування юридичної особи. До реєстраційних документів належать: свідоцтво про державну реєстрацію, виписка з Єдиного державного реєстру, довідка про взяття на облік в органах статистики, Державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондах соціального страхування. До категорії дозвільних документів належать: дозволи на здійснення певної діяльності (наприклад, виготовлення печаток та штампів), а також ліцензії, патенти. Наведені групи документів, будучі використані при вчиненні злочинів у сфері діяльності державних цільових фондів, виступають ключовими доказами у кримінальних провадженнях і в певних випадках кваліфікуються, як окремий злочин за статтями 358 і 366 КК України.

На наш погляд, значущість обставин, які підлягають з'ясуванню, в методиках розслідування окремих видів і груп злочинів полягає у тому що вони дозволяють сформулювати відповідні тактичні завдання розслідування.

Зокрема, це є досить важливим методичним моментом стосовно початкового етапу розслідування. Поняття тактичної задачі розслідування пов'язане саме із застосуванням криміналістичних засобів, прийомів та методів на шляху вирішення загальних задач кримінального судочинства. Тактична задача (завдання) розслідування - це окреме завдання на шляху вирішення певної загальної (стратегічної) задачі кримінального судочинства, пов'язана з застосуванням криміналістичних засобів, прийомів та методів [29, с. 85-86].

В методиці розслідування злочинів у сфері держаних цільових фондів потрібно враховувати специфіку процедур нарахування і здійснення виплат. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про виявлення ознак порушення законодавства у сфері державних цільових фондів та ознак використання при цьому підроблених документів потрібно вирішити наступні тактичні завдання розслідування, зокрема встановити:

- яким саме способом були виготовлені (оформлені) документи;
- хто саме виготовляв (оформляв) документи;
- ким виконано рукописний текст у представлених документах;
- ким виконано підпис у документів.

Вирішення наведених тактичних завдань початкового етапу розслідування, на наш погляд, надає можливість зібрати достатньо доказів для повідомлення певній кількості осіб про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Але особливості початкового етапу розслідування розкрадань майна у сфері реалізації державних цільових програм окрім переліку специфічних тактичних завдань визначаються й характером слідчих ситуацій, які складаються на момент внесення відомостей про подію злочину до ЄРДР і початку досудового розслідування. Значущість слідчих ситуацій в криміналістичних методиках підкреслюється у зв'язку з можливостями певного програмування розслідування злочинів [20; 94; 49; 199]. І в цьому є

певний сенс, оскільки методичні рекомендації з розслідування злочинів «прив'язуються» до типових слідчих ситуацій, що створює передумови для певної алгоритмізації розслідування і, як позитивний наслідок, підвищення його ефективності.

Як відзначає С.С. Чернявський, в криміналістичних методиках типова слідча ситуація, розглядається як інформаційна модель з найбільш значущими і типовими властивостями та ознаками процесу провадження у справах про злочини, що належать до певної класифікаційної групи. На підставі цієї моделі розробляються криміналістичні засоби, прийоми та методи вирішення конкретних ситуацій розслідування [195, с. 489]. У зв'язку з цим потрібно підкреслити, що типові слідчі ситуації характеризують певний стан досудового розслідування. Вони вказують на те, які обставини (ознаки) злочину встановлені і знайшли відображення в одержаних відомостях, а які, наприклад, слугували підставою для відкриття кримінального провадження. Зміст і характер таких відомостей слугує основою для визначення поточних завдань розслідування та засобів їх вирішення. Саме в цьому полягає призначення поняття слідчої ситуації в структурі окремої криміналістичної методики.

Але потрібно звернути увагу й на деякі інші, доволі розширені тлумачення змісту слідчих ситуацій. Так, П.І. Зінов, у зміст типових слідчих ситуацій включає й правові чинники, зокрема кримінально-правову регламентацію. А саме кваліфікуючі обставини злочинів, передбачених ст. 210 КК України, він покладає в основу виділення слідчих ситуацій. Зокрема, пропонується вирізняти ситуації: 1) здійснення нецільового використання бюджетних коштів у великих розмірах (ч. 1 ст. 210 КК України); 2) здійснення нецільового використання бюджетних коштів в особливо великих розмірах (ч.2 ст. 210 КК України) [57, с. 239]. При цьому вказаний автор не визначає ні тактичних завдань розслідування, які вирішуються в названих ним ситуаціях, ні засобів їх вирішення. У зв'язку з цим потрібно відзначити,



що в пропозиціях названого автора присутні ознаки підміни понять, адже кримінально-правові положення характеризують кримінальне правопорушення (це елементи їх кримінально-правової характеристики), але не стан кримінального провадження. Видається, що в основу виділення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування все ж таки повинна бути покладена інформаційна складова.

На початковому етапі розслідування викрадень бюджетних коштів в агропромисловому комплексі В.В. Кікінчук виділяє чотири типові слідчі ситуації:

1) одержання слідчим матеріалів досудового розслідування, які були виділені в окреме провадження прокурором;

2) самостійне виявлення слідчим ознак і внесення в ЄРДР відомостей, що вказують на вчинення злочину;

3) відкриття кримінального провадження слідчим після отримання заяви від суб'єкта господарської діяльності чи повідомлення банківською установою про кримінальне правопорушення;

4) відкриття кримінального провадження слідчим за результатами перевірки, проведеної органом Державного аудиту України [66, с. 131-136].

Якщо проаналізувати ці положення, то виявиться, що автор допускає змішування суто організаційних та інформаційних підстав для виділення слідчих ситуацій. На наш погляд, акцент потрібно робити не стільки на суб'єкті звернення в орган досудового розслідування, скільки на змістовній частині такого звернення чи поданих матеріалів. Так, якщо це матеріали досудового розслідування, які були виділені прокурором в окреме провадження, то потрібно визначити, з чого вони складаються і чим вони відрізняються, наприклад, від матеріалів перевірки органами Держаудитслужби.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо розкрадань майна, які вчиняються у сфері реалізації державних соціальних програм, дає

підстави для висновку, що ці злочини є неявними і для виявлення їх слідів (ознак) і відкриття кримінального провадження потрібні спеціальні прийоми і методи економічного та правового дослідження. Це стосується, перша за все, аналізу процедури оформлення операцій державних цільових фондів з виплат коштів, спрямованого на виявлення порушень вимог чинного законодавства. Тому у структурі інформації про ознаки розкрадань майна у сфері діяльності державних цільових фондів переважає інформація, отримана від державних органів, до компетенції яких входить перевірка і контроль за процесом реалізації державних цільових програм (Держаудитслужба, Рахункова палата, Держказначейство). Кримінальні провадження щодо виявлених ознак розкрадання майна та різного роду зловживань можуть бути відкриті і розпочато досудове розслідування на підставі матеріалів ревізії (перевірки), проведеною вказаних органів.

Якщо брати за основу обставини надходження до органу досудового розслідування матеріалів документальних ревізій (перевірок) вказаних державних контролюючих органів, то можна виділити наступні слідчі ситуації початкового етапу розслідування.

*Слідча ситуація 1. Початок досудового розслідування за повідомленням (матеріалами) органу Держаудитслужби України або іншого контролюючого органу.* Як показують матеріали вивчення кримінальних проваджень даної категорії у переважаючій кількості випадків досудове розслідування починалося на підставі матеріалів перевірок проведених органами Держаудитслужби ( в минулому Державної контрольно-ревізійної служби, Державної фінансової інспекції) та інших контролюючих органів.

Так, в 2019 р. Державна аудиторська служба України провела ревізію фінансово-господарської діяльності Виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України (далі – ВД Фонду) за період з 01 січня 2017 року по 31 грудня 2018 року. Ревізією встановлено порушень фінансової дисципліни на загальну суму 14,7 млн. грн., з них таких, що призвели до матеріальної

шкоди, на суму 673 тис. грн. За результатами ревізії Держаудитслужба надіслала ВД Фонду вимоги щодо вжиття заходів за результатами виявлених ревізією порушень та передала матеріали ревізії Головному слідчому управлінню Національної поліції України для проведення досудового розслідування [149].

Зазвичай така ситуація пов'язана з виявленням чисельних порушень оформлення виплат з певного державного цільового фонду. Ці правопорушення, як правило знаходять відображення в матеріалах документальної ревізії (перевірки), які включають:

- 1) акт ревізії (підписаний всіма членами ревізійної комісії);
- 2) укладені договори, бухгалтерські, фінансові та інші документи, що стосувалися процедури його укладення;
- 3) пояснення службових осіб, які мали стосунки до здійснення видатків фондом;
- 4) пояснення службових осіб, відповідальних за правопорушення;
- 5) висновок ревізора щодо пояснення відповідальних осіб.

Але потрібно відзначити, що характерною рисою даної ситуації є певна невизначеність вихідної інформації, на підставі якої формуються умови розслідування. Справа в тім, що органами Держаудитслужби переважно виявляються загальні порушення бюджетного законодавства, які досить часто потребують конкретизації та уточнення. Не дивлячись на те, що специфіка процедур державних цільових фондів обмежує коло відповідальних осіб за вчинення правопорушень, в матеріалах перевірки нерідко відсутні відомості про причетність конкретної службової особи до вчинення злочину. Окрім того нерідко у вказаних матеріалах зустрічаються прогалини і чисельні неточності [26].

З урахуванням цього в зазначеній ситуації тактичними завданнями на початковому етапі розслідування можуть бути визначені:

1) ретельний і критичний аналіз кількісного та змістовного складу матеріалів ревізії;

2) визначення переліку додаткових потрібних слідству документів, місць їх знаходження та обрання найбільш оптимальних способів їх отримання (витребування, тимчасовий доступ до речей і документів, обшук);

3) одержання інформації, про обставини, що мають значення для справи, від учасників процедури здійснення виплат (свідків);

4) одержання відомостей про обставини виявлених правопорушень процедур державних цільових фондів від відповідальної (запідозреної) службової особи;

5) встановлення обставин виявлених правопорушень з використанням спеціальних знань (перевірка фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств, з якими були укладені договори; консультації із спеціалістами; призначення судових експертиз).

Потрібно зазначити, що різновидом зазначеної слідчої ситуації є випадки початку досудового розслідування за результатами прокурорської перевірки. Цей різновид ситуації характеризується тим, що під час перевірки додержання законодавства про виконання державних соціальних програм і функціонування державних цільових фондів, ініційованої прокурором, також встановлюються ознаки чисельних правопорушень, в яких вбачаються ознаки кримінальних правопорушень. Але такі перевірки також завжди проводяться співробітниками Держаудитслужби. Такі матеріали, як правило, містять інформацію, яка більш повно характеризує встановлені факти правопорушень, містить дані про причетних них осіб.

Для такої ситуації є характерним проведення на початковому етапі розслідування:

- допитів ревізора і членів ревізійної комісії (для з'ясування обставин проведення ревізії; наявності документів, які не були вилучені; встановлення осіб, яких можна допитати як свідків тощо);

- отримання доступу до документів, які не були вилучені, в порядку статей 159-165 КПК України (з метою їх вилучення);
- допитів свідків - працівників відповідного державного цільового фонду щодо обставин виявлених правопорушень (з використанням вилучених документів);
- обшуки робочих місць на підприємствах, житла та інших володінь запідозрених осіб;
- підготовка і призначення експертиз (техніко-криміналістичних експертиз документів, почеркознавчих, економічних).

Проведення зазначених слідчих (розшукових) дій, як правило, створює підстави для повідомлення про підозру певним службовим особам державного цільового фонду, в діях яких були виявлені і засвідчені належним чином ознаки вчинення розкрадань бюджетних коштів одноосібно або при співучасті інших осіб (ст. 191 КК України).

*Слідча ситуація 2. Початок досудового розслідування за матеріалами (повідомленням) оперативного підрозділу, зібраними з використанням оперативно-розшукових методів.* Така ситуація складається тоді, коли ознаки розкрадань майна у сфері функціонування державних цільових фондів задокументовані в результаті оперативно-розшукової діяльності уповноважених органів. Але і в цьому випадку такі матеріали потребують доповнення економічним аналізом фінансової діяльності того чи іншого цільового фонду. Адже без економіко-правового аналізу, який передбачає систему прийомів і методів економічного та правового дослідження, а саме аналізу та оцінки показників господарської діяльності суб'єктів звернення до державного цільового фонду (наприклад, для отримання доплат, компенсацій, дотацій тощо), отримати достовірні дані щодо порушень вимог чинного законодавства практично неможливо. Матеріали (повідомлення) оперативного підрозділу про виявлені ознаки розкрадань при виконання державних соціальних програм можуть і не містити актів ревізії (перевірки),

що зовсім не означає неможливість відкриття кримінального провадження. Матеріали (повідомлення) оперативного підрозділу цілком відповідають вимогам ст. 214 КПК України і є формальною підставою для внесення відповідних відомостей до ЄРДР і початку досудового розслідування. В цьому випадку можливість ініціювання проведення відповідної ревізії (перевірки) передається органу досудового розслідування, що відкриває для нього, в свою чергу, потенційну можливість використання фактору раптовості і проведення негласних слідчих (розшукових) дій, наслідком яких отримання доказів на основі використання методів оперативно-розшукової діяльності. Ця ідея знайшла фрагментарне висвітлення в наукових публікаціях [80, с. 535].

Для даної ситуації характерним є проведення на початковому етапі розслідування негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД):

- аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);
- арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261-262 КПК України);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України);
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України );
- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України).
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України);
- контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України);
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Проведення вказаних НСРД має на меті, з одного боку, вирішення оперативно-тактичних завдань щодо забезпечення судової перспективи справ про злочини у сфері державних цільових фондів. А з іншого боку, їх проведення дозволяє одержати докази вчинення цих злочинів. Саме в цьому полягає унікальність НСРД, яка дозволяє підвищити ефективність розкриття

замаскованих економічних злочинів. Результати проведення цих дій створюють сприятливі умови для проведення звичайних (гласних) слідчих (розшукових) дій. Звичайно, момент проведення гласних слідчих дій визначається з урахування конкретних обставин кримінального провадження.

*Слідча ситуація 3. Початок досудового розслідування за матеріалами, отриманими при розслідуванні іншого економічного злочину.* Така ситуація є можливою, наприклад, при розслідуванні різного роду кримінальних правопорушень в діяльності певного суб'єкта підприємницької діяльності, наприклад, фермерського господарства. Очевидно, що така ситуація є схожою з попередньо розглянутою, оскільки відкриває перспективу використання фактору раптовості і дозволяє використовувати весь арсенал засобів збирання доказів, передбачених КПК України. Разом із тим потрібно відзначити, що й у таких випадках слідчий в числі своїх невідкладних дій повинен передбачати ініціювання документальної ревізії тих суб'єктів господарської діяльності, які зверталися до державного цільового фонду за отриманням певних виплат, проведення якої доручається органу Держаудитслужби. Саме її результати (матеріали) будуть визначати напрямки досудового розслідування розкрадань майна, вчиненого шляхом зловживання службовим становищем.

При аналізі наявних матеріалів документальної ревізії (перевірки) слідчому потрібно враховувати, що перевірка використання коштів у процесі проведення процедур державних цільових фондів, перш за все, ґрунтується на аналізі достатньої кількості документів, необхідних для підготовки висновків про відповідність вимогам чинного законодавства проведеної процедури виплат. Зокрема, це стосується, випадків незаконного заволодіння бюджетними коштами Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. Наприклад, ОСОБА 1, працюючи головою фермерського господарства «Ангарт», з метою заволодіння бюджетними коштами подав до Одеського відділення Українського державного фонду

підтримки фермерських господарств заявку на участь у конкурсі для отримання фінансової підтримки на основі повернення. До заявки він додав фіктивні документи, а саме бізнес-план, в який він завідомо неправдиві дані про наявність 75 га землі та планування збільшення площі землі на 90 га, що не відповідало дійсності. За результатами конкурсу ФГ «Ангарт» було визнано переможцем на отримання фінансової підтримки (допомоги) на поворотній основі за рахунок державного бюджету для придбання сільськогосподарської техніки і проведення виробничої діяльності. У подальшому між Одеським відділенням Українського державного фонду підтримки фермерських господарств та фермерським господарством «Ангарт» було укладено договір «Про надання фінансової підтримки (допомоги) фермерському господарству» у розмірі 150000 грн. для придбання сільськогосподарської техніки та проведення виробничої діяльності. На рахунок ФГ «Ангарт» були перераховані бюджетні кошти у сумі 150000 грн. [167]. У цьому кримінальному провадженні аналізу підлягали дві групи документів: 1) документи, подані до державного фонду для участі у конкурсі для отримання фінансової підтримки (заявка, бізнес-план, баланс господарства), і які слугували підставою визнання господарства переможцем у конкурсі; 2) бухгалтерські і банківські документи, які містили відомості про напрями використання коштів (150 тис. грн.), отриманих як фінансова допомога для придбання сільськогосподарської техніки.

При визначенні сукупності необхідних слідчих (розшукових) дій незалежно від наявності тієї чи іншої слідчої ситуації потрібно брати до уваги протидію розслідуванню з використанням кваліфікованих адвокатів у випадку, коли правоохоронні органи тільки отримують ту чи іншу інформацію про ознаки злочинів у сфері державних цільових фондів. Зусилля таких адвокатів, як правило, небезуспішно спрямовуються на спростування інформації про ознаки злочинної діяльності або її перекваліфікацію на дрібні службові чи господарсько-фінансові правопорушення з метою переведення



справи у площину дисциплінарної відповідальності. При цьому активно використовуються існуючі недоліки і прогалини відповідного законодавства, внесення в нього чисельних змін. Тобто далеко не кожна інформація, яка формально містить ознаки злочинної діяльності, може розглядатися як достатня підстава для початку кримінального провадження, яке фактично не буде мати судової перспективи.

Для даної ситуації також характерним є проведення на початковому етапі розслідування НСРД з наступним ініціюванням проведення ревізії органом Держаудитслужби та слідчо-розшукових дій, вказаних для 1-ї ситуації в залежності від обставин справи.

*Слідча ситуація 4. Початок досудового розслідування за опублікованими матеріалами журналістського розслідування.* Така ситуація виникає у зв'язку з публікаціями ЗМІ, в яких містяться відомості про ознаки розкрадань майна при виконанні певних державних соціальних програм. Повнота опублікованих матеріалів може бути різною щодо обставин вчинення протиправних дій службовими особами державних цільових фондів та іншими особами – отримувачами виплат, дотацій, компенсацій та інших фінансових преференцій. Але такий матеріал завжди повинен оцінюватися як первинна інформація (привід, підстава) для відкриття кримінального провадження, в порядку, передбаченому ч.1 ст. 214 КПК України. Зокрема ця інформація повинна бути внесена до ЄРДР і розпочато досудове розслідування за встановленою процедурою.

Як видається, тактичні завдання початкового етапу розслідування у даній ситуації можуть бути визначені у наступному вигляді:

- встановлення усіх фактів, які можуть вказувати на ознаки розкрадання майна, що містяться в журналістських матеріалах;
- перевірка викладеної в публікаціях інформації з точки зору її достовірності та надання їй статусу процесуальних джерел доказів;

- отримання інших відомостей, які можуть слугувати джерелами доказів щодо обставин вчинення розкрадання майна.

Джерелами доказів можуть бути наступні групи носіїв інформації, безпосередньо пов'язані з проведенням журналістського розслідування:

- 1) журналіст як особа, яка здійснювала журналістське розслідування;
- 2) інші особи, які були учасниками такого розслідування;
- 3) документи, отримані під час журналістського розслідування;
- 4) матеріал, оприлюднений в публікації в ЗМІ (стаття, телепередача, відеоролик в Інтернеті тощо).

Потрібно підкреслити, що публічно опубліковані відомості можуть бути допустимими доказами в кримінальному провадженні тільки за умови їх належної перевірки і підтвердження. Для виконання цього завдання слідчому потрібно здійснити огляд (вивчення) друковану публікацію (відео-, аудіо-, вебсторінку), яка містить відомості з ознаками розкрадання майна. Після цього провести допити журналіста - автора публікації та інших осіб, зокрема тих, які надавали інформацію, коментували її під час журналістських інтерв'ю тощо. Прикладом можуть слугувати дії щодо виявлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин за інформацією таких журналістських програм, як «Схеми: корупція в деталях» та «Бігус.info», в яких журналістами викривалися незаконні операції із земельними ділянками [206, с. 232].

Потрібно відзначити, що матеріали журналістських розслідувань відрізняються від інших публікацій (репортажів) щодо вчинення правопорушень більш детальним і ретельним опрацювання джерел та обсягом зібраних відомостей. Для їх процесуальної перевірки доцільно з'ясувати:

- 1) в чому полягає зміст події, яку виявив і висвітлив журналіст, хто її учасники та який їх статус;

2) яка попередня кримінально-правова кваліфікація може бути надана виявленому діянню;

3) чи достатньо опублікованих у ЗМІ відомостей для достатньо обґрунтованої кримінально-правової кваліфікації виявленого діяння;

4) коло осіб, які збирали матеріали та брали участь у підготовці публікації та їх статус ( в яких ЗМІ працюють, є штатними чи позаштатними співробітниками);

5) обсяг опублікованих та неопублікованих матеріалів, що стосуються виявлених правопорушень.

Слід звернути увагу, що на початковому етапі розслідування розкрадань майна на підставі журналістських матеріалів важливо уникнути небажаного розголосу, який може зашкодити проведенню певних слідчих (розшукових) дій. Зокрема під час процесуальних контактів з автором публікацій, редакцією, керівником ЗМІ доцільним є узгодження сумісних дій з цього приводу. Його метою є уникнення неконтрольованого інформування правопорушників про стан розслідування, що може негативно вплинути на його перспективи, або порушити права окремих осіб на нерозголошення їх персональних даних [93]. Звичайно, слідчому потрібно прагнути встановлення психологічного контакту з журналістами для налагодження належної взаємодії та створення сприятливої атмосфери для співпрацювати їх з правоохоронними органами. Метою є успішна трансформація отриманої журналістами непроцесуальної інформації в докази за аналогією з легалізацією матеріалів, отриманих за допомогою оперативно-розшукових методів.

Видається, що в межах кримінального провадження важливо дотримуватися не тільки вимог кримінального процесуального законодавства під час реалізації отриманої журналістами інформації, але й належної послідовності роботи із джерелами цієї інформації. Тут також потрібно зважати на певні тактичні ризики та обґрунтування наступних

процесуальних і тактичних рішень. Ключовими принципами легалізації матеріалів журналістського розслідування можна вважати отримання і перевірку журналістських матеріалів шляхом проведення гласних і негласних слідчо-розшукових дій. Слід звернути увагу, що не всі матеріали (інструменти, результати) журналістських розслідувань можуть бути використані відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Зокрема, в літературі відзначається, що журналісти-розслідувачі іноді використовують сумнівні методи, результати яких з огляду на вимоги чинного законодавства є неприйнятними [15, с. 180]. Але отримані такий спосіб відомості можуть розглядатися як орієнтувальна інформація для висунування версій з наступною їх перевіркою процесуальними засобами.

Важливо підкреслити, що для перетворення журналістської інформації в докази, як і в інших ситуаціях, конче потрібне проведення документальної ревізії фінансових оборудок, здійснених службовими особами під час виконання певної соціальної програми. Тільки так можна отримати документальне підтвердження фактів перерахування коштів з конкретними порушеннями встановлених правил, які є ключовими для кваліфікації діяння за ст. 191 КК України. Зазвичай для цього потрібні й вилучення документів в порядку статей 159-165 КПК України, проведення допитів працівників державного цільового фонду, обшуків, призначення криміналістичних та економічних експертиз.

## **Висновки до розділу 2**

Особливості розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм значною мірою обумовлюються первинною інформацією щодо виявлення злочинів, передбачених ст. 191 КК України, та інших. Саме характер такої інформації значною мірою впливає на відкриття кримінального провадження та організацію досудового розслідування на

початковому його етапі. При цьому важливою є оцінка тих методів, які були використані для виявлення ознак розкрадання майна.

Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням оперативно-розшукових методів. Ці методи зокрема використовуються в процесі оперативно-розшукової діяльності Бюро економічної безпеки України, спрямованої на виявлення розкрадань багатомільярдних бюджетних коштів, що виділяються для надання допомоги неспроможним і збіднілим верствам населення в результаті агресії РФ. Передбачається, що у формуванні таких цільових фондів значну роль буде відігравати фінансова допомога з боку країн – партнерів України у протидії російській агресії, що виводить завдання забезпечення ефективності використання цих коштів на міжнародний рівень. Оперативно-розшукові методи (оперативного спостереження, оперативного опитування, оперативного експерименту тощо) характеризуються конфіденційністю та конспіративністю, чим забезпечується утаємниченість цієї спеціальної діяльності уповноважених органів. Використання зазначених методів забезпечує виявлення і документування злочинних дій у сфері виконання державних соціальних програм.

Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням матеріалів журналістських розслідувань. Така первинна інформація про ознаки вказаної категорії злочинів характеризується тим, що вона отримана з використанням журналістських методів. Ці методи досить схожі на методи оперативно-розшукової і криміналістичної діяльності, але характеризуються низкою особливостей (суб'єктом застосування, умовами, характером документування інформації тощо). Методологія збирання інформації про вчинення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм та інших злочинів обумовлює характер тактичних завдань початкового етапу розслідування і засобів їх вирішення.

Виявлення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм з використанням методів фінансового контролю. Використання методів фінансового контролю обумовлено тим, що розкрадання майна та інші злочини у сфері фінансово-господарської діяльності мають багаторазову документальну фіксацію. Відтак Державна аудиторська служба України (орган державного фінансового контролю) в процесі проведення планових та позапланових перевірок державних цільових фондів використовує відповідні методи (ревізія, інвентаризація, обстеження, експертиза, аудит) для виявлення ознак розкрадання бюджетних коштів та інших злочинів. Використання таких методів характеризується тривалістю, гласністю та особливим документальним оформленням. Ці особливості обумовлюють досить специфічний характер тактичних завдань початкового етапу розслідування і засобів їх вирішення.

Початковий етап розслідування, який починається з моменту внесення відомостей про подію злочину до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується моментом повідомлення про підозру у вчиненні злочину, є найбільш важливим в структурі досудового розслідування злочинів. Його завдання і певні алгоритми в проведенні слідчих (розшукових) дій визначаються слідчими ситуаціями, зміст яких визначається характером вихідної інформації про виявлені ознаки розкрадання майна. Такі слідчі ситуації мають наступний вигляд.

Слідча ситуація 1. Початок досудового розслідування за повідомленням (матеріалами) органу Держаудитслужби України або іншого контролюючого органу.

Слідча ситуація 2. Початок досудового розслідування за матеріалами (повідомленням) оперативного підрозділу, зібраними з використанням оперативно-розшукових методів.

Слідча ситуація 3. Початок досудового розслідування за матеріалами, отриманими при розслідуванні іншого економічного злочину.

Слідча ситуація 4. Початок досудового розслідування за опублікованими матеріалами журналістського розслідування.

Значимість виділення типових слідчих ситуацій на підставі характеру первинної інформації про ознаки розкрадання майна обумовлена тим, що саме ця інформація, отримана з використанням тих чи інших методів, обумовлює особливості тактичних завдань розслідування і відповідні алгоритми в проведенні слідчих (розшукових) дій.

Основні положення цього розділу викладені у публікації автора [197].

### РОЗДІЛ 3.

## ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

### 3.1. Планування та організація розслідування

В науці криміналістики є аксіомою положення, що розслідування кожного кримінального правопорушення повинно бути належним чином сплановано та організовано. З цих позицій розслідування будь-якого злочину є взаємною діяльністю різних підрозділів правоохоронних органів, яка повинна бути належним чином упорядкована. Особливо це стосується розслідування економічних злочинів, які мають неявний характер, маскуються під звичайні фінансово-господарські операції, а тому вимагають належної взаємодії різних підрозділів правоохоронних органів і державних органів фінансового контролю. На наш погляд, у цій проблематиці, можна виділити два аспекти - планування розслідування та організація розслідування.

Планування розслідування - це розумова діяльність слідчого (дознавця), прокурора, яка спрямована на оцінку інформації про кримінальне правопорушення, побудову версій, визначення на їх основі обставин, що підлягають встановленню, та необхідних для цього слідчих (розшукових) дій, і строків їх проведення [83, с. 15]. Планування є методом, за допомогою якого упорядковується діяльність з розслідування кримінальних правопорушень. Це є необхідною умовою ефективного вирішення завдань кримінального провадження. Ґрунтуючись на викладених в криміналістичній літературі положеннях [85, с.100-103; 75, с. 62-65], та враховуючи особливості кримінальних проваджень даної категорії, можна виділити наступний зміст елементів планування розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм.



**1. Оцінка первинної інформації про виявлений злочин.** Вона полягає у вивченні матеріалів, на підставі яких було відкрите кримінальне провадження. Як зазначалося, основу таких матеріалів, за правило, складають матеріали документальної ревізії (перевірки), проведеної фахівцями Дерудитслужби України із власної ініціативи (планові чи позапланові) або за зверненням правоохоронних органів (слідчого, прокурора).

Аналіз інформації потрібно починати з вивчення:

- нормативно-правових актів, якими врегульовано порядок функціонування державних цільових фондів, в компетенції яких знаходиться реалізація тієї чи іншої соціальної програми, відповідної літератури;

- організаційної структури конкретного державного цільового фонду;

- статусу суб'єкта, який звернувся до певного державного цільового фонду щодо здійснення виплат, компенсацій дотацій та інших фінансових преференцій;

- особливостей ведення діловодства та бухгалтерського обліку, штатного розкладу і функціональних обов'язків (якщо суб'єктом звернення до фонду є підприємство);

- методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, вчинених стосовно бюджетних коштів, зокрема у сфері виконання державних соціальних програм.

При вивченні змісту представлених документів вирішуються наступні тактичні завдання: які правопорушення при здійсненні операцій у державному цільовому фонді мали місце; чи є в них ознаки кримінального правопорушення та яка можлива його кримінально-правова кваліфікація; хто саме вчинив правопорушення; хто причетний до нього (співучасники); де залишилися і могли залишитися сліди (ознаки) правопорушення; які прогалини, суперечності, неточності містяться в представлених матеріалах; які документи є достовірними, а які потребують перевірки.

**2. Побудова версій.** Ця розумова діяльність у кримінальних провадженнях стосовно розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм полягає у висуванні так званих версій кваліфікації. Адже виявлені правопорушення можуть мати різну оцінку в залежності від конкретних обставин їх вчинення. В залежності від низки обставин заволодіння майном (зазвичай ним є бюджетні кошти) у первинних матеріалах можуть бути ознаки кількох злочинів проти власності (статті 190, 191 КК України), а також службових кримінальних правопорушень (статті 364, 366, 367 - 368 КК України). Версії кваліфікації є досить важливими з урахуванням того, що зазвичай питання правильної кримінально-правової кваліфікації у кримінальних провадженнях даної категорії стають предметом гострої дискусії між сторонами обвинувачення і захисту у суді.

Версії висуваються з урахуванням криміналістичної характеристики зазначених видів злочинів, на підставі зібраної інформації у кримінальному провадженні. Потрібно зазначити, що характерною особливістю розслідування розкрадань майна є встановлення підозрюваного вже на початковому етапі розслідування, тому версії, як правило, торкаються не окремих фактів, а охоплюють декілька важливих обставин, а інколи і всі елементи, які утворюють склад злочину.

Окрім версій кваліфікації паралельно висуваються версії стосовно осіб, які можуть володіти важливою інформацією про окремі обставини розкрадання:

- 1) про злочин знають працівники бухгалтерії, інших структурних підрозділів державного цільового фонду;
- 2) про злочин поінформовані особи, знайомі з суб'єктом, який звернувся до фонду (наприклад, працівники фермерського господарства);
- 3) інформацією про злочин володіють інші особи, які користувалися послугами державного цільового фонду;

4) інформацією про злочин володіють працівники державного казначейства;

5) інформацією про злочин володіють працівники контролюючих органів, як раніше проводили перевірки;

6) інформацією про злочин володіють підприємства, пов'язані договірними відносинами з суб'єктом звернення до фонду;

7) інформацією про злочин володіють особи з кола знайомих запідозреної службової особи.

**3. Визначення обставин, які підлягають доказуванню, та необхідних для цього слідчих (розшукових) дій.** Зазвичай першими виявляються ознаки протиправних виплат коштів, наприклад, у зв'язку з виявленням підроблених документів, на підставі яких були здійснені виплати. Відповідно до складу підроблення документів визначаються й обставини, які підлягають доказуванню. Але разом з цим потрібно формулювати й версії стосовно основного злочину – розкрадання майна та його суб'єктів і відповідно до цього також визначати обставини, які належить встановити (перевірити).

Передусім при плануванні розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм потрібно враховувати необхідність вирішення таких першочергових завдань:

- забезпечення збереження документації, яка складалася при зверненні до певного фонду та була оформлена цим фондом для здійснення відповідних виплат коштів;

- забезпечення можливості експертного дослідження документів фахівцями з різних галузей науки (криміналістичних, судово-бухгалтерських, комп'ютерно-технічних тощо);

- встановлення і допит всіх осіб, які володіють інформацією про здійснення відповідних виплат певним державним фондом;

- перевірка фінансово-господарської діяльності підприємств (господарств), які мали відносини з державним цільовим фондом;

- встановлення службових повноважень посадових осіб, причетних до виявлених кримінальних правопорушень;
- встановлення розміру заподіяної матеріальної шкоди державі;
- встановлення місцезнаходження коштів (майна), на яке може бути накладений арешт з метою забезпечення відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Виходячи з наявної інформації і наведених (поставлених) завдань, слідчий вирішує за допомогою яких слідчих (розшукових) дій можна вирішити те чи інше поставлене завдання.

**4. Визначення послідовності проведення слідчих (розшукових) дій, їх виконавців і строків проведення.** При плануванні потрібно враховувати опти-мальну послідовність слідчих (розшукових) дій. В криміналістичній теорії сформульовані певні правила щодо визначення послідовності проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій, дотримання яких дозволяє уникнути помилок і в цілому забезпечує ефективність розслідування. Вони досить актуальні для кримінальних проваджень щодо злочинів зазначеної категорії:

а) в першу чергу потрібно планувати невідкладні дії, прогання з якими може призвести до втрати можливості отримання доказів (пошкодження або знищення документів, в яких міститься інформація про обставини розкрадання майна);

б) як можна раніше необхідно проводити дії, що потребують значних витрат часу (ініціювання проведення ревізії, призначення експертиз);

в) необхідно як можна скоріше проводити дії, результати яких мають значення для перевірки кількох або всіх побудованих версій;

г) першими необхідно проводити ті слідчі (розшукові) дії, котрі можуть надати прямі і достовірні докази (наприклад, при можливості допиту кількох свідків першим потрібно допитувати того, хто ймовірно всього дасть

найбільш повні і правдиві показання, щоби потім ці показання використати при допитах інших) [28, с. 18].

До виконання запланованих слідчо-розшукових дій і заходів можуть бути залучені працівники оперативних підрозділів (виконання доручень слідчого). У зв'язку з цим вирішується питання про виконавців запланованих дій і форму організації діяльності учасників розслідування (слідчо-оперативна група, слідча бригада). Результати анкетування слідчих і оперативних працівників показує, що 72% респондентів вважають, що оптимальною формою організації розслідування злочинів у сфері державних цільових фондів є слідчо-оперативна група [Додаток Б]. Також до виконання запланованих дій і заходів можуть залучатись фахівці з галузі бухгалтерського обліку, банківської діяльності, які, шляхом надання консультацій сприяють розслідуванню злочинів зазначеної категорії.

Для визначення строків проведення запланованих слідчих (розшукових) дій, потрібно враховувати:

- строки, які встановлені кримінально-процесуальним законодавством (ст. 219 КПК України);
- обсяг роботи і витрати часу, необхідного для проведення запланованих слідчих (розшукових) дій.

Зазвичай розумова діяльність щодо планування розслідування завершується складанням письмового плану, в якому повинні знайти відображення всі розглянуті складові елементи цього процесу. Його потрібно визнати обов'язковим для даної категорії кримінальних проваджень, адже як і розслідування багатьох економічних злочинів, воно є досить розгалуженим і складним.

Поняття планування розслідування тісно пов'язане з поняттям організації розслідування злочинів. Потрібно зазначити, що не дивлячись на значну кількість публікацій з цього питання [103; 67], єдності у авторів щодо розуміння співвідношення названих понять немає. На наш погляд, достатньо

логічним виглядає визначення організації розслідування злочинів у контексті його зв'язку з плануванням розслідування, як створення необхідних умов для успішного проведення запланованих слідчо-розшукових дій і забезпечення їх необхідними силами і засобами. Адже ідеально складений план розслідування може так і залишитися на папері нереалізованим, якщо практично не будуть здійснені необхідні для його реалізації заходи. Відповідно до такого розуміння організації розслідування до нього можна включити наступні заходи:

- 1) забезпечення запланованих слідчо-розшукових дій необхідними технічними засобами;
- 2) встановлення контактів слідчим з співробітниками оперативних підрозділів, які планується залучити до розслідування;
- 3) залучення спеціалістів в окремих галузях, допомога яких є необхідною для вирішення окремих завдань;
- 4) використання допомоги представників (журналістів) засобів масової інформації.

На наш погляд, ключовим з наведених елементів організації розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм є взаємодія слідчого з оперативними підрозділами. Для розкриття цих злочинів потрібно доведення ряду специфічних обставин, які дозволять встановити наявність того чи іншого складу злочину. Тобто, в кожному випадку потрібен ретельний правовий, а іноді і господарський аналіз діяльності суб'єктів звернення до державних цільових фондів (наприклад фермерських господарств). Крім того, потрібно відзначити, що розслідування таких злочинів здійснюється за активної протидії з використанням, як законних форм (кваліфікованих адвокатів), так і незаконних прийомів (тиск на свідків, підкуп). Тому для ефективного розслідування цих злочинів в певних ситуаціях необхідно органічне поєднання слідчих дій з НСРД, спрямованими на виявлення джерел доказів, а також попередження або

нейтралізацію активної протидії розслідуванню. Безумовно, це вимагає взаємодії органу досудового розслідування з оперативними підрозділами.

У криміналістичній літературі останніх років питання організації взаємодії слідчих і співробітників оперативних підрозділів при розслідуванні економічних злочинів досліджувалися Г.А. Матусовським, А.Ф. Волобуєвим, В.В. Лисенком, О.Є. Користіним, С.С.Чернявським, Р.Л. Степанюком та іншими. Сформульовані положення можуть розглядатися в якості базових для вирішення багатьох організаційних завдань. Однак, Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 суттєво змінив статус суб'єктів досудового розслідування, що обумовлює необхідність дослідження деяких аспектів їх взаємодії, зокрема, при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм.

Аналіз положень КПК України показує, що в досудовому розслідуванні злочинів беруть участь кілька суб'єктів, які віднесені до сторони обвинувачення і мають різний статус і повноваження:

1) слідчий - посадова особа органу досудового розслідування, уповноважена в межах визначеної підслідності здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (ст. 40 КПК України);

2) керівник органу досудового розслідування - безпосередній начальник слідчого, який крім іншого, уповноважений організовувати досудове розслідування, знайомитися з її матеріалами і давати слідчому обов'язкові до виконання письмові вказівки або особисто здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ст. 39 КПК України);

3) прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ст. 36 КПК України);

4) співробітник оперативного підрозділу - здійснює слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України).

Слід звернути увагу, що процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням фактично означає, що він здійснює не тільки контроль, але і фактично керує досудовим розслідуванням, маючи при цьому виключні права в прийнятті рішень щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних рішень. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що питання взаємодії можуть розглядатися тільки між рівноправними суб'єктами, кожен з яких має ексклюзивні повноваження, тобто не можна говорити про взаємодію між керівником і підлеглим. Виходячи з цього критерію, не можна говорити про взаємодію слідчого з керівником органу досудового розслідування та прокурором, оскільки останні по відношенню до слідчого є керівниками, вказівки яких є обов'язковими для виконання слідчим при провадженні досудового розслідування. Так, керівник органу досудового розслідування крім дисциплінарних повноважень, має право відсторонити слідчого від проведення досудового розслідування з ініціативи прокурора або за власною ініціативою (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України).

Таким чином, питання взаємодії є актуальними тільки відносно співпраці між слідчим і оперативним уповноваженим. Згідно п. 3 ч.2. ст. 40 КПК України слідчий має право давати доручення відповідним оперативним підрозділам про провадження слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Але, як показує аналіз практики реалізації таких доручень, тільки 40% опитаних слідчих вважають її задовільною [51, с. 9]. На наш погляд, причина криється в формалізації цього процесу, коли співробітник оперативного підрозділу, що виконує доручення, не тільки не усвідомлює значущості своїх дій, але часто не розуміє сутності злочину, який розслідується. Звідси численні помилки в підготовці та проведенні



доручених дій, належному оформленні їх результатів. Так, з 439 проаналізованих протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій тільки 181 протокол (41%) був долучений до матеріалів кримінального провадження [51, с. 8].

Очевидно, що нагальним є пошук ефективних організаційних форм реалізації положень процесуального законодавства щодо органічного поєднання гласних і негласних засобів добування доказів. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень (затв. Наказом МВС України № 700 від 14.08.2012) була зроблена спроба зберегти раніше вироблені і прийняті організаційні форми взаємодії. Зокрема, йшлося про взаємодію по наступних напрямках:

- 1) при надходженні до органу внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них;
- 2) при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності в слідчий підрозділ;
- 3) при здійсненні оперативно-розшукової супроводу досудового розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів шляхом створення слідчо-оперативних груп.

Щодо кримінальних проваджень про розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм особливо актуальним з цієї точки зору є направлення оперативним підрозділом матеріалів про виявлені ознаки кримінальних правопорушень у слідчий підрозділ. Ця слідча ситуація характерна у випадках цілеспрямованої оперативно-розшукової діяльності щодо державної структури, якою є цільовий фонд, конкретних його керівників. Зазвичай, йдеться про ситуацію виявлення ознак злочину з використанням методів оперативно-розшукової діяльності.

Така ситуація, на наш погляд, є найбільш сприятливою для забезпечення ефективного досудового розслідування і заслуговує окремого розгляду. У своїх найбільш істотних ознаках вона знайшла відображення в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». Там вказується, що в разі виявлення ознак кримінального правопорушення оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку (ч. 2 ст. 7). На наш погляд, для забезпечення ефективного досудового розслідування вже на стадії виявлення ознак злочину оперативно-розшуковими засобами має бути організовано взаємодію між оперативним підрозділом і органом досудового розслідування. Зокрема, використовуючи досвід минулих років, доцільно при заведенні оперативно-розшукових справ щодо осіб, запідозрених у злочинній діяльності у сфері державних цільових фондів, закріплювати за ними слідчих-кураторів, що мають позитивний досвід розслідування економічних злочинів [165].

Видається, що слідчим-куратором буде забезпечуватися оптимальний момент внесення відомостей про виявлений злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початок досудового розслідування. Це дозволить вже в межах відкритого кримінального провадження провести документальні ревізії (перевірки), підготовлені за участю слідчого, а значить, й отримати документальне підтвердження ознак злочинів, виявлених негласними засобами. Документальні ревізії в цьому випадку будуть ретельно підготовленими, націленими на вирішення конкретних і чітко сформульованих завдань. Крім того, важливою обставиною є й забезпеченість таких ревізій необхідними документальними даними, збереження і доступність покладається на досвідчених співробітників

правоохоронних органів, які до того ж можуть бути присутніми при цьому. Таким чином, вдасться уникнути типових недоліків матеріалів планових та позапланових ревізій, проведених державними контролюючими органами, на які зверталася увага в наукових публікаціях [26].

Організація такої взаємодії бачиться в такій найбільш досконалій формі як слідчо-оперативна група, яка повинна створюватися відразу ж після заведення оперативно-розшукової справи або після відкриття кримінального провадження. Цю групу повинен очолювати слідчий-куратор, який має досвід розслідування економічних злочинів. Крім нього і співробітників оперативного підрозділу до складу групи доцільно включати і молодих слідчих для придбання необхідних знань і досвіду.

Специфіка розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм обумовлює необхідність використання допомоги широкого кола спеціалістів. Допомога спеціалістів важлива для ефективного та повного розслідування, адже слідчий не може володіти всіма знаннями, необхідними для розкриття злочинів у такій специфічній сфері. У зв'язку з цим слідчий об'єктивно вимушений запрошувати відповідних спеціалістів для надання допомоги в ході розслідування злочинів. Допомога спеціалістів використовується в формах: надання консультації та участі в проведенні окремих слідчих дій. Анкетування працівників правоохоронних органів показало, що під час розслідування злочинів вказаної категорії вони користувалися допомогою: фахівців Держаудиту України (в минулому Державної контрольно-ревізійної служби, Державної фінансової інспекції) (48%), фахівців у галузі інформаційних технологій (16%), аудиторів (18%), працівників банків (14%), інших спеціалістів (8%) [Додаток Б]. Таким чином, значною мірою ефективне розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм залежить і від взаємодії слідчого з працівниками органів Держаудиту України. Як відзначалося, фактично всі слідчі ситуації тим чи іншим чином пов'язані з результатами роботи

працівників названої державної служби. Нормативною основою для такої взаємодії є Порядок взаємодії між органами державної контроль-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, затв. наказом Головного контроль-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 №346/1025/685/53 [126]. Взаємодія правоохоронних органів з державними органами фінансового контролю під час розслідування економічних злочинів може мати наступні форми:

- 1) спільне обговорення складу ревізійної групи, плану ревізії;
- 2) здійснення спільних дій та заходів по створенню сприятливих умов для її проведення;
- 3) спільне складання програми ревізії, відповідно до поставлених у зверненні слідчого питань;
- 4) спільне вирішення питання про залучення до процесу проведення ревізії спеціалістів інших контрольних органів, фахівців відповідних галузей, інформування ревізорів про результати їх роботи;
- 5) взаємне інформування слідчого або оперативного працівника і ревізора про результати своєї роботи;
- 6) спільне визначення найефективніших методів ревізії;
- 7) обговорення та визначення послідовності проведення окремих ревізійних дій, послідовності відібрання пояснень у службових осіб, діяльність яких перевіряється;
- 8) узгоджене продовження термінів проведення ревізії;
- 9) вжиття працівниками правоохоронних органів заходів щодо припинення протидії ревізорам з боку службових осіб, що перевіряються, забезпечення нормального проведення ревізії (перевірки), охороні працівників контроль-ревізійної служби, документів та матеріалів, а також

вжиття заходів щодо притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності;

10) вирішення правоохоронним органом питання про поновлення втраченого бухгалтерського обліку на об'єкті контролю;

11) здійснення спільних заходів щодо забезпечення одержання та збереження необхідних для проведення ревізії і кримінальної справи документів;

12) забезпечення правоохоронними органами проведення зустрічних перевірок;

13) здійснення спільних заходів щодо забезпечення відшкодування завданих державі збитків та усунення інших фінансових правопорушень;

14) проведення періодичних звірок органами ДФС та правоохоронними органами результатів розгляду переданих матеріалів ревізій [22, с.32-33].

Таким чином, фахівець у галузі економіки та бухгалтерського обліку може надати допомогу у виборі з великої кількості документів тих, що містять сліди злочинної діяльності або вказують на обставини їх використання з метою приховування слідів злочину. Також він допоможе слідчому ефективно і результативно оглянути документи, пояснити їх зміст та значення для розслідуваної події [78, с.144-145]. Допомога спеціаліста-бухгалтера, товарознавця, економіста під час розслідування викрадень бюджетних коштів є запорукою вилучення всіх необхідних документів, що мають відношення до розслідуваної події злочину [16, с.196].

### **3.2. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій**

Проведення слідчих (розшукових) дій при досудовому розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм має особливості, які обумовлені механізмом їх вчинення, зокрема характером

залишених слідів – джерел доказів. Потрібно зазначити, що в наукових публікаціях приділялася певна увага проблематиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів у бюджетній сфері [106; 63]. Ці ж питання також були в полі зору дослідників методики розслідування фіктивного підприємництва [11, с.133-160; 17, с. 95-125; 35, с.114-141; 3, с. 229-259]. Але потрібно зазначити, що розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм у цьому відношенні має певні нюанси, обумовлені характером відображення в оточуючому середовищі. Окрім того, в раніше проведених дослідженнях тактики окремих слідчих дій при розслідуванні економічних злочинів, автори не торкалися інституту негласних слідчих (розшукових) дій, який з'явився тільки в КПК України 2012 р.

***Особливості проведення обшуку.*** Особливістю механізму розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм є те, що дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування злочину знаходять відображення, перш за все, в документах, характерних для функціонування державних цільових фондів. Тому при їх розслідуванні невідкладною слідчою (розшуковою) дією є обшук, спрямований на виявлення і вилучення різного роду документів, в яких знайшли відображення процедури нарахування і виплат коштів державного цільового фонду, а також фінансово-господарські операції при виконанні певних соціальних програм.

Загалом обшук є слідчою (розшуковою) дією, яка полягає у примусовому обстеженні приміщень і споруд, ділянок місцевості або осіб в цілях відшукання і вилучення речей (предметів) та документів, які мають значення для кримінального провадження, а також виявлення розшукуваних осіб. Примусовість у проведенні обшуку проявляється у наданні права слідчому, прокурору під час проведення обшуку відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, яка володіє ними, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності таких осіб. Процесуальні

підстави і порядок проведення обшуку регламентовані в статтях 234-236 КПК України.

Обшук при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм спрямований, перш за все, на виявлення і вилучення різного роду документів. Документи є базовою ланкою в системі доказування у кримінальних провадженнях даної категорії. Але, як показує аналіз слідчої практики, органи досудового розслідування стикаються із труднощами в частині забезпечення використання документів в системі доказування, подолати які можна вирішенням наступних тактичних завдань:

- визначенням переліку категорій документів, в яких знайшли відображення обставини проведення операцій з нарахування та здійснення виплат коштів державного цільового фонду;
- встановлення місця ймовірного знаходження документів різних категорій;
- обрання процесуальної форми вилучення документів, які мають значення для кримінального провадження;
- залученням осіб, які будуть надавати допомогу у визначенні кола документів, що вилучаються;
- залученням осіб, права яких зачіпаються проведенням обшуку.

Для визначення переліку категорій документів, в яких знайшли відображення правопорушення, потрібно прийняти до уваги наявні фактичні дані про механізм вчинення розкрадання. Аналіз законодавства щодо функціонування державних цільових фондів та матеріалів кримінальних проваджень щодо злочинів у цій сфері дає підстави для виділення наступних видів документів, які підлягають вилученню і використанню як джерел доказів.

1. Документація, що подається в державний цільовий фонд для здійснення нарахування і виплат коштів у вигляді пенсій, фінансової допомоги, компенсацій тощо. Ця документація, як правило, знаходиться у

бухгалтерії державного цільового фонду. Але потрібно мати на увазі, що можуть існувати електронні копії представлених документів у суб'єкта звернення до фонду, що зберігаються на комп'ютерних носіях.

2. Документи, що визначають правовий статус суб'єкта звернення до фонду (установчі документи фізичної особи, фізичної особи – підприємця, господарства) .

3. Бухгалтерські документи державного цільового фонду, в яких відображені операції з нарахування відповідних виплат суб'єкту звернення.

4. Банківські (казначейські) платіжні документи.

5. Документи бухгалтерського обліку та звітності господарства, яке отримало фінансову допомогу від державного фонду, про оприбуткування коштів та їх використання.

Важливим завданням, пов'язаним із забезпеченням документальної доказової бази, є визначення місця ймовірного знаходження документів наведених категорій. Такими місцями, за правило, є офіси державного цільового фонду, а також суб'єктів, задіяних у процедурі нарахування і здійснення виплат з державних цільових фондів.

Вирішення названого завдання знаходиться у площині отримання достовірних відомостей про місця офіційної реєстрації і знаходження названих суб'єктів, у віданні яких знаходяться документи, що мають значення для встановлення обставин готування, безпосереднього вчинення та (або) приховування кримінальних правопорушень у даній сфері. Важливою також є інформація щодо фактичного проживання (адрес) службових і матеріально відповідальних осіб, зокрема підприємств, які були задіяні у процедурі отримання коштів з державних цільових фондів. Встановлення місця ймовірного зберігання документів може бути здійснено шляхом отримання тимчасового доступу до речей і документів відповідно до ст. 159 КПК України. У клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів повинно бути зазначено:



- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати;
- 4) підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;
- 5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні;
- 6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю;
- 7) обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження (ч. 2 ст. 160 КПК України).

З наведених положень кримінального процесуального законодавства витікає, що одним із головних елементів інформаційного змісту названого клопотання є достовірні відомості про місця офіційної реєстрації, фактичного проживання фізичних осіб. Для цього потрібно встановити юридичні адреси суб'єктів господарської діяльності, а також адреси службових і матеріально відповідальних осіб – працівників закладів, установ, організацій, що приймали участь у процедурах державних цільових фондів. Беззаперечно, відсутність у слідчого вказаної інформації на початковому етапі розслідування може призвести до втрати документів і затягування кримінального провадження.

Досить важливим є й обрання процесуальної форми вилучення документів, які мають значення для встановлення обставин вчинення

розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм. В цьому питанні потрібно керуватися принципами економії витрат зусиль і часу, а також повноти результатів. Зокрема, потрібно враховувати, можливість протидії органу досудового розслідування з боку зацікавлених осіб, яка може проявлятися у приховуванні, знищенні чи фальсифікації документів, які містять сліди протиправних дій. Тому слідчий може обрати одну з передбачених законодавством процесуальних форм вилучення документів з урахуванням виду документів, місця їх знаходження та ймовірності протидії:

- тимчасовий доступ до документів, а в разі необхідності – їх подальше вилучення (ст., ст. 159-166 КПК України);

- проведення огляду службових приміщень з метою тимчасового вилучення документів, які містять відомості щодо вчинення злочину (ст., ст. 237, 167 КПК України);

- проведення обшуку з метою вилучення документів, які мають значення для кримінального провадження (ст., ст. 234-236 КПК України);

- здійснення тимчасового вилучення документів, які не входять до переліку в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку.

При вирішенні завдання із залучення осіб, які будуть надавати допомогу у визначенні кола документів, що вилучаються потрібно виходити з того, що найкраще такою інформацією володіють, зокрема працівники органів Держаудиту, які мають досвід проведення перевірок функціонування державних цільових фондів. Звичайно, в залученні таких працівників можуть бути організаційні труднощі, які полягають у тому що органи Держаудиту мають свою планову роботу завдання і, як правило, не бажають відволікати своїх спеціалістів від їх виконання. Тому питання залучення відповідних спеціалістів доцільно здійснювати через використання повноважень прокурора, який здійснює процесуальне керівництво кримінальним провадженням. У крайньому разі слідчому доцільно хоча б отримати консультацію у досвідченого фахівця Держаудиту.

Окрім цього, до обшуку доцільно залучати працівників оперативних підрозділів для надання сприяння у проведенні обшуку. Зокрема, йдеться не тільки про здійснення пошукових дій, але в більшості випадків про забезпечення сприятливої для їх здійснення обстановки, у тому числі безпеки учасників обшуку.

Питання про залучення осіб, присутність яких при проведенні обшуку і вилученні документів є доцільною, має ще один аспект. Йдеться про осіб, чії права зачіпаються проведенням обшуку в контексті ст. 30 Конституції України, яка гарантує кожній особі недоторканість житла та іншого володіння. Зокрема, у випадку, коли слідчий за погодженням з прокурором звертається до слідчого судді з вмотивованим клопотанням про проникнення до житла чи іншого володіння особи і останнім ухвалюється відповідне рішення слідчому необхідно пам'ятати про права фізичної особи - власника житла чи законного представника суб'єкта господарювання (якщо здійснюється обшук службового приміщення). Нюанс полягає у тім, що процедура проведення обшуків і вилученні при цьому документів нерідко використовується стороною захисту для опорочування результатів цієї дії з акцентом на нібито порушених конституційних правах особи. Це може проявлятися у поданні клопотань щодо неправомірності проведення відповідної слідчої (розшукової) дії чи визнання виявлених і вилучених документів недопустимими тощо. Тому для уникнення подібних «непорозумінь» зі стороною захисту слідчому потрібно вживати належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Зокрема, потрібно вжити всіх заходів щодо забезпечення присутності при обшукові представників адміністрації підприємства, організації чи установи в приміщеннях якої проводиться обшук. Також слідчий, прокурор зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються належними документами.

Під час обшуку може скластися ситуація, коли виявляються комп'ютерні системи або їх частини, мобільні термінали систем зв'язку, для виявлення яких не було надано дозвіл на проведення обшуку. В той же час є достатні підстави вважати, що інформація, що на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Зокрема це можуть бути електронні документи, які мають значення у кримінальному провадженні. В цьому випадку слідчий, прокурор має право здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних на місці проведення обшуку. Зміст виявлених комп'ютерних даних вноситься до протоколу обшуку (ч. 6 ст. 236 КПК України). Звичайно для такої ситуації бажано, щоби у складі слідчо-оперативної групи знаходилася відповідна обізнана особа.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм показує, що обшук відіграє провідну роль як спосіб вилучення документів різних категорій. Ця слідча (розшукова) дія відрізняється від інших зорієнтованістю на примусовий характер пошукових дій і спрямованістю на нейтралізацію можливої протидії з боку зацікавлених осіб. Але потрібно відзначити, що відносно таких суб'єктів, що визначаються як інші клієнти державного цільового фонду доцільним є проведення огляду службових приміщень з метою тимчасового вилучення документів, які містять відомості щодо вчинення злочину, в порядку ст., ст. 237, 167 КПК України.

Грунтуючись на викладених в криміналістичній літературі загальних положеннях щодо тактики проведення обшуку, можна сформулювати певні правила його проведення у провадженнях про злочини зазначеної категорії (з врахуванням того що об'єктами обшуку переважно є об'єкти установ і підприємств):

- 1) при необхідності обшуку кількох об'єктів (підприємств, установ, закладів) доцільно організувати їх обстеження не послідовне, а паралельне (вимагає створення кількох слідчо-оперативних груп);

2) керівникові слідчо-оперативної групи потрібно попередньо особисто розподілити обов'язки між членами групи, роз'яснити їх права та обов'язки з тим, щоби під час обшуку вони діяли самостійно та ініціативно (важливо у випадках обшуку великої кількості приміщень);

3) на об'єкті обшуку потрібно зразу взяти під контроль пропускний режим (доручення оперативному працівникові – члену слідчо-оперативної групи заборонити впускати сторонніх на територію об'єкту і випускати осіб, які поінформовані про факт обшуку та його мету;

4) обшук доцільно починати з попереднього огляду території підприємства (організації чи установи) для встановлення ймовірних місць знаходження речей, документів перелічених в ухвалі;

5) у разі необхідності заборонити всім присутнім здійснювати дзвінки за допомогою радіоелектронних та провідних засобів зв'язку (стаціонарні телефони, пристрої мобільного зв'язку, радіотелефони, кишенькові портативні комп'ютери, планшети тощо) з метою попередження витіку інформації про обшук;

б) довести до відома учасників, що обшук буде супроводжуватися застосуванням технічних засобів фото-, відеофіксації, а також роз'яснити порядок та умови їх використання.

**Особливості огляду документів.** Документи, вилучені під час обшуку або в результаті отримання тимчасового доступу до речей і документів, підлягають обов'язковому огляду з метою встановлення їх значення для кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. В наукових публікаціях досить детально розглянуті види документів та їх процесуальне значення [164; 42].

Потрібно відзначити, що при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм робота з документами є одним із пріоритетних напрямків, яка включає у себе як їх безпосередній огляд, так і використання для проведення експертиз, пред'явлення в ході допиту. Особливого значення набувають документи, в яких знайшли відображення різного роду адміністративні процедури та фінансово-господарські операції. Деякі з цих документів можуть містити ознаки матеріального чи інтелектуального підроблення, що може бути кваліфіковано, як окреме кримінальне правопорушення (статті 358, 366 КК України). Виходячи зі змісту ст. 98 КПК України, в такому випадку вони виступають як речові докази, оскільки зберегли на собі сліди злочину.

В криміналістичній літературі сформувалися різні точки зору стосовно того, які документи підлягають огляду в процесуальному порядку зі складанням протоколу огляду, а які - приєднанню до справи, як письмові докази. Так, на думку одних авторів, огляд документа проводиться незалежно від того визнаний він речовим доказом чи ні, зокрема це стосується документів бухгалтерського та податкового обліку [2, с.18]. Інші автори вважають, що огляд має проводитися лише у відношенні документів – речових доказів, всі ж інші документи вивчаються, аналізуються, але такі операції з документами не є слідчою дією [60, с.44]. Уявляється, що огляд слід проводити тільки стосовно документів – речових доказів, оскільки всі речові докази, відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК України, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Такими документами у справах про розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм виступають подані у відповідний державний фонд документи, які мають ознаки матеріальної чи інтелектуальної підробки. Всі ж інші документи, які не мають ознак речових доказів і не викликають сумнівів у їх достовірності завдяки відомостям, що знаходяться в їх змістовній

частині, мають бути досліджені та приєднані до матеріалів кримінального провадження як самостійне джерело доказів.

Окрім підроблених документів під час розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм об'єктами уваги виступають різноманітні казначейські, бухгалтерські, банківські документи, які можуть виступати важливим джерелом доказів. У випадку, коли ці документи за припущенням можуть містити недостовірні відомості, вони повинні оглядатися за правилами огляду речових доказів.

При проведенні обшуку трапляються випадки, коли через значний обсяг вилучених документів слідчому не вдається провести їх детальний огляд. В такому випадку вони повинні бути тимчасово опечатані і зберігатися у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточний огляд і опечатування (ч. 7 ст. 236, ч. 5 ст. 237 КПК України). При таких обставинах огляд доцільно проводити приміщенні правоохоронного органу, враховуючи наступні обставини:

1) при проведенні обшуку слідчому буває важко поєднувати кілька різних функцій (здійснювати пошукові дії, контролювати дії інших учасників обшуку, наглядати за особами присутніми при проведенні обшуку тощо);

2) для ретельного огляду потребуються спеціальні технічні пристрої, участь спеціаліста тощо;

3) великого обсягу документів, які вилучаються і потребують ретельного вивчення і визначення їх статусу у кримінальному провадженні.

Кваліфікований огляд документів-речових доказів при розслідуванні економічних злочинів включає в себе дотримання наступних рекомендацій:

- вивчення їх загального вигляду та стану;
- вивчення реквізитів окремих документів, як то: коду організації, коду форми документа, назви організації (структурного підрозділу закладу, установи, організації), довідкових даних про сільгосппідприємство, назви документа, дати його складання (реєстрації), реєстраційного індексу

(порядкового номеру), резолюції уповноваженої особи, основного тексту, особистого підпису, відбитка печатки тощо;

- встановленні приналежності документів до певних груп (категорій);
- визначенні їх цільового призначення;
- встановленні кола осіб, які мали право засвідчувати конкретні документи своїм особистим підписом та (або) відтиском печатки сільськогосподарського підприємства (закладу, установи, організації). Адже, як відомо, при дослідженні документів важливо визначити зв'язок ланок у системі «документ – відображений у ньому факт – виконавець документа» [193, с. 69].

Статус документів - письмових доказів, які не піддаються оглядові, а приєднуються до матеріалів кримінального провадження безпосередньо, як правило мають:

1) документи, що стосуються державної реєстрації та діяльності суб'єктів господарювання (визначають організаційно-правовий статус підприємства, вид господарської діяльності, відображають проведення господарських операцій);

2) документи, що відображають діяльність підприємства - суб'єкта звернення до фонду;

3) документи, що визначають статус суб'єкта звернення до фонду;

4) документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності та інш.

Таким чином, можна зробити висновок, що за умови вилучення документів у рамках обґрунтованого рішення (ухвали) слідчого судді процесуальний порядок надання їм правового статусу зводиться до поміщення їх в матеріали кримінального провадження вказаної категорії, як речових доказів або як письмових доказів.

**Особливості тактики проведення допитів.** Як вже зазначалося, розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм, є неочевидними злочинами і знаходять найбільш повне відображення у



різноманітних документах. У пам'яті ж людей, серед яких і за участі яких вчиняються певні організаційні дії та фінансово-господарські операції, як правило, не усвідомлюється злочинність таких дій. Можливо у таких людей і з'являється розуміння, що окремі здійснювані операції порушують певні норми законодавства, але більш-менш повна картина злочину, як правило, відсутня. Тому свідчення осіб в цьому процесі, на наш погляд, завжди виконують підпорядковану функцію, оскільки вони майже завжди повинні спиратися на документальні дані. І саме документальні дані дозволяють актуалізувати в пам'яті людей ті чи інші процедури, пов'язані з діяльністю державних цільових фондів. Але свідчення людей дозволяють не тільки підтвердити факти, які знайшли відображення у документах, але й встановити обставини вчинення злочину, які не знайшли відображення в документах. Саме це, на наш погляд, обумовлює велику значимість допиту при розслідуванні злочинів у сфері державних цільових фондів.

Тактика допиту варіюється в залежності від багатьох факторів, які впливають на вибір прийомів впливу на особу з метою її спонукання до правдивих і найбільш повних показань. У криміналістиці класифікація допиту здійснюється за багатьма критеріями, найбільш розповсюдженим з яких виступає статус допитуваної особи в кримінальному провадженні ( допит потерпілого, допит свідка, допит підозрюваного, допит експерта. Існують й такі класифікаційні групи допиту:

- 1) залежно від стадії кримінального провадження (допит на досудовому слідстві, допит в ході судового розгляду);
- 2) за послідовністю та обсягом їх проведення (первинні, додаткові та повторні допити);
- 3) залежно від ситуаційної зумовленості (прості, коли допитувана особа одразу ж іде на психологічний контакт зі слідчим; складні, якщо виникає необхідність підборі певного тактичного прийому або тактичної комбінації);

4) за кількістю вже допитаних осіб (одночасний допит двох і більше учасників процесуальної дії);

5) залежно від предмета (обставин, що мають значення для кримінального провадження та які можливо встановити шляхом допиту окремих осіб-учасників [76, с. 5-6; 6, с. 10-12; 202, с. 218-220; 192, с.201-203].

Для висвітлення особливостей проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері державних цільових фондів, на наш погляд, найбільш придатна класифікація допиту в залежності від процесуального статусу допитуваної особи під час проведення досудового слідства.

*Допит свідків.* У кримінальних провадженнях про розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм, як свідків допитують різні категорії осіб. Їх допити мають тактичні особливості, що обумовлені соціальним статусом, відношенням до організації (участі) в процедурах нарахування і здійсненні виплат, здійснення певних фінансових операцій.

1. Працівники державних цільових фондів складають найбільш інформовану групу свідків (керівники різного рівня і звичайні службовці). Як правило, ними є особи, які достатньо обізнані у законних процедурах нарахування і здійснення виплат у відповідності із законодавством, яке регулює діяльність фондів, а відтак можуть легко визначити допущені правопорушення. Тому вони можуть розглядатися як потенційне джерело найбільш повної та достовірної інформації. Основним тактичним правилом тут може бути визначено встановлення психологічного контакту під час допиту і підтримання його на всьому його протязі. Після допиту таких працівників фонду можуть бути допитані й інші особи, які приймали участь у підготовці необхідних матеріалів.

2. Працівники підприємства – суб'єкта звернення до державного цільового фонду відносно отримання виплат або інших фінансових преференцій. Йдеться про службових осіб і рядових працівників, які мали

певне відношення до підготовки і подання відповідних документів, але не є підозрюваними. Як правило, це працівники бухгалтерій, економічних, фінансових та інших відділів. Їх поведінка під час розслідування злочину багато в чому визначається залежністю від роботодавця та його посадових осіб. Тому вони можуть знаходитися під впливом позиції, вказівок своїх керівників. Але важливо враховувати і можливість існування у таких осіб і своїх інтересів, які можуть не співпадати з інтересами посадових осіб.

3. Працівники підрозділів Держказначейства, банківських установ, що обслуговують виплати державних цільових фондів (керівники, головні бухгалтери, начальники відділів тощо). Ця категорія свідків займає позицію на допиті, яка залежить від ролі даної установи в механізмі вчинення допущених правопорушень. Тому їх позиція може коливатися від позиції надання повної інформації з питань, що цікавлять слідство, до позиції утаювання певних фактів, які компрометують працівників казначейства чи банку.

4. Працівники органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які надавали документи, що були використані суб'єктом звернення до державного цільового фонду (наприклад, у випадку, коли ці документи викликають сумніви в їх достовірності). Їх поведінка значною мірою залежить від впливу на них їх керівника. Тому для отримання повних і правдивих свідчень тактика їх допиту повинна ґрунтуватися на акцентуації їх ролі у оформленні документів і можливої відповідальності за допущені правопорушення. Важливу роль при цьому має використання під час допиту відповідних документів, де вказані їх прізвища, посади, підписи тощо.

В окрему категорію свідків потрібно виділити журналістів, які проводили своє самостійне розслідування і збрали певні матеріали стосовно злочину, що були використані у публікації. Видається, що вони на відміну інших свідків відіграють особливу роль в кримінальному провадженні, оскільки самі виступали розслідувачами з використанням журналістських

методів збирання інформації. Допит авторів журналістського розслідування як свідків, незважаючи на обмеження, передбачені п. 6 ч. 2 ст. 65 КПК України, потрібно розглядати як один з найбільш інформативних видів допиту свідків. Журналіст може повідомити досить важливі відомості про первинне виявлення ознак розкрадання майна, виявлені певними способами обставини його вчинення, поведінку фігурантів та учасників журналістського розслідування та ін.

Зважаючи на різний статус свідків у даній категорії кримінальних проваджень потрібна ретельна підготовка до проведення допиту. В криміналістичній літературі рекомендується для цього виконати наступний комплекс заходів:

- визначення кола осіб, які підлягають допиту, та їх черговості;
- прийняття тактичного рішення про виклик особи на допит;
- вивчення особи свідка, матеріалів справи (з метою визначення предмету допиту - кола питань, які підлягають з'ясуванню;
- моделювання процедури допиту (лінії своєї поведінки; прийомів допиту, з урахуванням ймовірного розвитку ситуацій при його проведенні);
- складання плану допиту, з урахуванням цілей, питань, які підлягають встановленню та інших моментів;
- забезпечення необхідними матеріальними і технічними засобами та матеріалами фіксації перебігу допиту та його результатів;
- підбір, вивчення нормативних документів, речових доказів необхідних для допиту;
- визначення та належна організація робочого місця (усунення відволікаючих джерел шуму, видалення сторонніх осіб з кабінету);
- забезпечення явки осіб, участь яких запланована під час проведення допиту [169; 1].

*Допит підозрюваних.* Як підозрювані у справах про розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм допитуються дві категорії осіб.

1. Службові особи державних цільових фондів, які використовуючи своє службове становище, заволоділи коштами фонду через здійснення незаконних виплат суб'єктам звернення до фонду (ст. 191 КК України) або отримали незаконну винагороду за сприяння у здійсненні таких виплат (ст. 368 КК України). Відповідно визначається і предмет допиту, тактика якого також ґрунтується на документах, показах свідків, висновках експертів, а в певних випадках на матеріалах негласної слідчої дії «Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).

Важливу роль при допиті підозрюваного відіграє його ретельна підготовка. Перш за все, необхідно отримати відомості про допитувану особу, оскільки за своїм соціальним статусом вони можуть суттєво відрізнятися за віком, освітою, соціальними зв'язками. Це правило ґрунтується на загальному положенні, що здійснення постановки загальних і конкретних завдань слідчої (розшукової) дії, яку планується провести (в даному випадку – допит), вибір тактики її проведення можливі лише після виявлення інформації про особу, що допитується. Потрібно звернути увагу, що 58% опитаних слідчих відзначили, що вони завжди при підготовці допиту цілеспрямовано збирають інформацію про особу підозрюваного, 37 % - збирають таку інформацію по можливості, 15% - користуються інформацією про особистість, отриману безпосередньо під час допиту (Додаток Б).

Потрібно підкреслити, що заздалегідь отримана інформація про особистість підозрюваного дозволяє передбачити можливу динаміку психологічних змін у поведінці сторони захисту, а відтак вжиття заходів щодо підготовки до них. Видається конче важливим отримання попередньої інформації від осіб – учасників кримінального провадження, інших джерел інформації про відношення допитуваного до ситуації, що склалася в його

професійної діяльності, умов її реалізації, щодо очікування кадрових змін в штатній структурі підприємства, бюджетної установи, державної організації. Одним із джерел такої інформації можуть бути оперативно-розшукові матеріали, особливо, коли кримінальне провадження розпочинається саме за такими матеріалами. В цій ситуації важливим є встановлення належної взаємодії слідчого з працівниками оперативного підрозділу.

Попередньо слідчому потрібно ознайомитися і з низкою певних спеціальних питань, які торкаються обставин вчинення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм. Однією з найважливіших умов успішного допиту є володіння слідчим спеціальними знаннями щодо сфери здійснення державних цільових фондів. Це не тільки знання положень, наприклад, Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні, але, і знання порядку фінансування державних цільових фондів, ведення бухгалтерського обліку і стану звітності, обсягу і характеру службових повноважень службових осіб тощо. Це суттєво впливає на встановлення обставин вчинення злочину, зокрема, при проведенні допитів підозрюваних. Невпевнене орієнтування слідчого в цих питаннях надає можливість допитуваним особам швидко виявити низьку кваліфікацію слідчого (відсутність елементарних уявлень про основні питання, що стосуються сфери державних цільових фондів, основи бухгалтерського обліку тощо) та скористатися цим, зміщуючи акценти на питання, якими слідчий не володіє.

Зважаючи на високий освітній рівень і соціальний статус окремих категорій підозрюваних у справах про злочини у сфері державних цільових фондів, а також складний механізм вчинення цих злочинів, важливим і, на наш погляд, обов'язковим є складання письмового плану допиту. У ньому доцільно у розгорнутому вигляді (наскільки це можливо) відобразити такі елементи, які можуть бути використанні для побудови тактичної лінії ведення допиту:

- зібрані слідчим та оперативним підрозділом відомості про особу підозрюваного;

- перелік положень законодавства, яким регулюється діяльність державних цільових фондів, та інших нормативних актів, які були порушені підозрюваним та його співучасниками;

- наявні відомості про механізм злочинної діяльності (про прийоми й операції, використані при підготовці, вчиненні і приховуванні правопорушень, пов'язаних з використанням державних коштів; про осіб, які були залучені для здійснення тих чи інших операцій і процедур);

- попередня кваліфікація його протиправних діянь з вказівкою на статті КК України (з приготуванням самого кодексу для ознайомлення підозрюваного з відповідними статтями);

- перелік документів, які є доказами вчинених правопорушень, а також свідчення інших допитаних осіб, які можуть бути пред'явлені (оголошені) під час допиту (з продумуванням форми і черговості їх пред'явлення);

- перелік можливих співучасників та наявні відомості про їх особистість та роль у здійсненні тих чи інших правопорушень з використанням їх службових повноважень.

Важливим у плані підготовки допиту підозрюваного є побудова прогностичної моделі допиту з врахуванням тих чи інших ситуацій, пов'язаних з вибором позиції підозрюваного щодо певних обставин вчиненого кримінального правопорушення. Це здійснюється шляхом побудови ситуаційної моделі допиту, елементами якої є:

- передбачувані умови проведення слідчої дії;

- можливі варіанти ходу цієї дії, можливість виникнення тих чи інших слідчих ситуацій;

- передбачувана поведінка учасників;

- відповідні варіанти поведінки слідчого.

Побудова такої ідеальної моделі майбутнього допиту дозволяє слідчому почувати себе достатньо впевнено, оскільки він володіє ситуацією і має підготовлені варіанти дій. До речі, це досить сильно впливає на підозрюваного, оскільки свідчить про високий професіоналізм слідчого. В цьому проявляється цінність ситуаційного підходу, який повинен використовуватися при підготовці не тільки допиту, але й інших слідчих (розшукових) дій [72].

2. Особи, які зверталися до державних цільових фондів для отримання пенсії, грошової допомоги чи інших виплат. Вони підозрюються у заволодіння коштами того чи іншого державного фонду як співучасники злочину, передбаченого ст. 191 КК України або як шахрайства (ст. 190 КК України). Відповідно цих осіб потрібно розділити на підгрупи:

а) службові особи підприємств (керівники, головні бухгалтери), які звертаються до державних цільових фондів за виплатами (компенсаціями, фінансовою допомогою, дотаціями), використовуючи підроблені (фальсифіковані) документи.

б) особи, які належать до категорій населення, що потребують соціального захисту (представники малозабезпечених кіл суспільства, які використовують обман у вигляді підроблених документів для отримання підвищеної пенсії, виплат по безробіттю, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника тощо).

Відповідно предмет допиту складають обставини, вчинення злочинів, передбачених ст. 191 КК України або ст. 190 КК України), а також кримінального проступку (ст. 358 КК України) чи злочину, передбаченого ст. 366 КК України. Тактика допиту цих осіб переважно ґрунтується на використанні документів-речових доказів, висновків криміналістичних експертиз.



Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм дозволяє виділити кілька типових ситуацій у проведенні допитів підозрюваних.

*Ситуація 1. Підозрюваний відмовляється давати показання.* Це досить складна ситуація в тактичному плані, оскільки ч. 4 ст. 224 КПК України зобов'язує слідчого у цьому випадку зупинити допит одразу після отримання такої заяви. Але потрібно зауважити, що така позиція підозрюваного може бути результатом помилкового рішення, викликаного впливом на нього інших зацікавлених і недобросовісних осіб (намагаються необґрунтовано перекласти всю відповідальність на підозрюваного). Тому, на наш погляд, доцільним є до офіційного початку допиту провести попередню бесіду, в якій зробити спробу попередньо встановити позицію підозрюваного і переконати його все таки вступити у спілкування. Уявляється, що основним аргументом тут може бути переконання підозрюваного в тому, що давання показань є засобом захисту від необґрунтованих підозр (обвинувачень). У той же час сам факт відмови від давання показань, зафіксований у протоколі допиту, може розцінюватися як ознака винуватості, бажання затягнути слідство тощо. Якщо така аргументація не справляє враження на особу, слідчому потрібно прикласти максимум зусиль для того, щоби встановити мотиви відмови від давання показань.

*Ситуація 2. Підозрюваний не визнає свою участь як службової особи у відповідних операціях, шляхом здійснення яких вчинено злочин.* Така позиція підозрюваного може бути обумовлена тим що він вважає що у розпорядженні слідчого немає прямих доказів його винуватості. Тактична лінія допиту у цій ситуації повинна бути спрямована на:

- встановлення факту участі даної особи в прийнятті відповідальних рішень щодо оформлення певних документів;
- встановлення факту складання (підписання) документів, які мають ознаки службового підроблення (пред'явлення таких документів);

- використання фрагментів протоколів допитів співучасників або свідків, які викривають особу у причетності до злочину;

- використання висновків криміналістичних експертиз, в яких підтверджується факт підписання сфальсифікованих документів.

*Ситуація 3. Підозрюваний не заперечує факт порушень законодавства про державні цільові фонди, використання підроблених документів, але заявляє, що він не усвідомлював протиправного характеру своїх дій. В цій ситуації рекомендується:*

- пояснити підозрюваному, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності положення (ст. 68 Конституції України);

- поставити контрольні запитання, спрямовані на встановлення обізнаності особи з положеннями певних нормативних актів, які регулюють порядок функціонування державних цільових фондів, та пов'язаних з ними фінансово-господарських операцій;

- паралельно з цим продемонструвати обізнаність слідчого з вказаними нормативно-правовими актами;

- пред'явити документи, які підтверджують факти дотримання підозрюваним окремих положень законодавства при здійсненні інших господарських операцій, які потім були порушені;

- оголосити фрагменти протоколів допитів співучасників або свідків, які викривають підозрюваного;

- оголосити фрагменти висновків експертиз, які доводять факт вчинення протиправних дій підозрюваним.

Паралельно з цим рекомендується постійно ставити уточнюючі, деталізуючі запитання, наголошуючи на тому що відповіді на них будуть перевірені, а також:

- до останнього моменту залишати в необізнаності, про обсяг та характер поінформованості слідчого;

- готуватися до допиту не тільки в рамках обставин справи, але й вивчити всі особливості виду діяльності установи, на якій вчинено злочин;
- спостерігати за поведінкою допитуваного, особливо звертати увагу на емоції: загальмованість рухів; фізіологічні зміни;
- уважно слухати про всі повідомлені факти та фіксувати невідповідності;
- зіставляти поведінку на допиті з його повсякденною поведінкою.

*Ситуація 4. Підозрюваний визнає участь у відповідних процедурах з виплат коштів державного цільового фонду, але перекладає відповідальність за правопорушення на інших підпорядкованих або вищестоящих службових осіб. У даному випадку рекомендується:*

- максимально деталізувати показання стосовно здійснених процедур і допущених при цьому правопорушень;
- максимально деталізувати показання стосовно укладених при цьому договорів та спрямованих на їх виконання господарських і фінансових операцій з державними коштами;
- поставити контрольні запитання і встановити суперечності в показаннях допитуваної особи;
- пред'явити документи, якими визначаються службові обов'язки даної особи, які підтверджують повноваження з прийняття рішень щодо організації виплат та здійснення відповідних господарсько-фінансових операцій;
- пред'явити управлінські, бухгалтерські, розрахункові документи які вказують на причетність підозрюваного до злочину;
- пред'явити протоколи допитів осіб, які викривають допитуваного у вчиненні кримінального правопорушення.

Наведені ситуації можуть ускладнюватися тим, що присутній на допиті захисник здійснює протидію належному проведенню слідчої дії з використанням незаконних чи аморальних прийомів. Такими прийомами можуть бути:

- зневажливі висловлювання захисника щодо особистості слідчого, які мають на меті виведення його з рівноваги, формування невпевненості (це може мати місце при недостатній підготовці слідчого до допиту, зокрема при наявності прогалин в знанні особливостей правового регулювання сфери державних цільових фондів);

- вступання у необґрунтовані суперечки з присутнім на допиті спеціалістом (ревізором, спеціалістом-бухгалтером);

- образливі висловлювання щодо раніше допитаних осіб, чиї показання будуть використовуватися під час допиту;

- необґрунтовані заяви про низьку кваліфікацію експерта чи його зацікавленість у справі.

Слід зазначити, що до подібної поведінки захисника потрібно підготуватися з тим, щоби ефективно нейтралізувати подібні «акторські» випадки. Інформацію про подібну поведінку захисника можна отримати від колег по роботі, які мають досвід спілкування з зазначеною особою. Як справедливо зазначає Р.Л. Степанюк, слідчому потрібно враховувати:

1) які цілі переслідує захисник при здійсненні захисту: а) забезпечення прав підозрюваного на допиті та недопущення порушень; б) виведення підзахисного з-під кримінальної відповідальності будь-якими засобами, в тому числі і незаконними;

2) за чиєю ініціативою проводиться допит (якщо допит проводиться за клопотанням підозрюваного або їхнього захисника, не виключена можливість «підкидання» слідчому хибних свідчень, намагання з'ясувати рівень обізнаності слідчого про окремі обставини злочин тощо) [172, с. 175-186].

В криміналістичній літературі окремі автори в такій ситуації рекомендують:

1) не втрачати ініціативи керування допитом;

2) контролювати поведінку адвоката (словесні і жестові підказки підзахисному);

3) аналізувати його вчинки з метою визначення, на що саме прореагував адвокат і як конкретно (усміхнувся, засмутився), що за цим стоїть – допущена слідчим помилка або вдалий хід, тобто оцінити тактику, яку використовує захисник, і внести до неї змін;

4) детально фіксувати все, що характеризує участь адвоката у допиті (коли, у зв'язку з чим було заявлено клопотання, яке саме і після чого було поставлено запитання, які конкретно були підказки підзахисному тощо) [21, с. 76-77].

На наш погляд, найкращим фоном допиту у такій ситуації є прояв легкої іронії до подібних сумнівних чи образливих заяв захисника з акцентом на тому, що це є грою на свого клієнта. Доречним також може бути:

- попередження адвоката про недопустимість протиправної нетактовної поведінки, переконання у недоречності незаконної протидії досудовому слідству і роз'яснення йому процесуальних наслідків перешкоджання встановленню істини по справі;

- застосування технічних засобів фіксації перебігу допиту (аудіо- або відеозапису);

- винесення подання (ухвали, скарги) на розгляд кваліфікаційної комісії адвокатської палати питання про припинення статусу адвоката.

**Проведення судових експертиз.** Як вже зазначалося, розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм є неочевидними і для виявлення їх слідів (ознак) та отримання доказів потрібні спеціальні прийоми і методи економічного та правового дослідження. Це стосується, зокрема аналізу та оцінки показників господарської діяльності суб'єктів звернення до фондів, спрямовану на виявлення порушень вимог чинного законодавства. Тому у структурі інформації про ознаки злочинів у сфері державних цільових фондів переважає інформація, отримана від державних

органів, до компетенції яких входить перевірка і контроль за процедурами здійснення виплат у відповідності із законодавством. Така інформація міститься у різного роду засновницьких, бухгалтерських, фінансових документах, які вилучаються при проведенні різного роду перевірок (ревізій) і під час здійснення кримінальних проваджень. Ці документи можуть відображати як дійсні операції, так і фіктивні. Такі документи можуть бути і цілком підробленими. Тому дослідження таких документів повинно здійснюватися під різними кутами зору, що вимагає проведення різних експертиз, для підготовки яких велике значення має використання допомоги відповідних спеціалістів.

Потрібно зазначити, що відповідно до ст. 93 КПК України сторона обвинувачення і сторона захисту щодо збирання доказів мають рівні права, у тому числі і в залученні обізнаних осіб, які володіють спеціальними знаннями. Використання спеціальних знань можливе в двох передбачених кримінально-процесуальним законом формах:

1) залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду (ст. 71 КПК);

2) експертиза (ст. 242 КПК). Основною формою використання спеціальних знань у судочинстві визнається судова експертиза.

Згідно ст. ст. 242, 243, 332 КПК суб'єктами залучення судового експерта є: слідчий, прокурор, сторона захисту, слідчий суддя, суд. Експертиза може бути призначена для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, коли для цього необхідні спеціальні знання, за виключенням правових питань. Але потрібно зазначити, що при реалізації прав сторін у проведенні експертиз можуть виникати й проблемні питання [30].

При розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм одним із ключових завдань виступає встановлення способу вчинення кримінального правопорушення, в залежності від якого здійснюється кримінально-правова кваліфікація цього діяння. Як зазначалося, в механізмі злочинів у сфері державних цільових фондів, як правило, використовуються підроблені документи. Тому використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері державних цільових фондів є одним із важливих напрямків отримання доказів.

Експертизи є найбільш оптимальною і вже відпрацьованою формою використання спеціальних знань [50, с. 5]. Як показує аналіз слідчої практики, для отримання доказів вчинення злочину наведеними способами потрібно проведення судових експертиз: криміналістичної експертизи документів (74%), комп'ютерно-технічної (4%), бухгалтерської (67%), судової фінансово-економічної експертизи (2%) [Додаток Б].

*Криміналістична експертиза документів.* Криміналістичні експертизи документів включають в себе технічну експертизу документів та почеркознавчу експертизу. Необхідність у призначенні технічної (техніко-криміналістичної) експертизи виникає, зокрема при поданні громадянами до Пенсійного фонду документів для призначення пенсій за віком або інвалідністю. Ця експертиза призначається також і стосовно документів, поданих підприємствами (господарствами) для отриманні фінансової підтримки (допомоги), поданих до Фонду підтримки селянських (фермерських) господарств. Потрібно відзначити, що в підприємницькій діяльності широко використовуються документи, виготовлені за допомогою комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, а також кліше печаток і штампів, виготовлені за технологією зарубіжних фірм. Нормативними актами, які регулюють порядок замовлення і виготовлення печаток і штампів, встановлюється тільки розмір їх рамок, але не

регламентується конфігурація шрифту і його розміри, які добираються довільно або з урахуванням вимог замовника.

У кримінальних провадженнях стосовно діяльності підприємств – суб'єктів звернень до державних фондів може виникнути потреба у дослідженні представлених ними документів (засновницьких, поруки, гарантійних листів, застави, завдатку, депозиту тощо):

1) у встановленні факту виготовлення документу з використанням комп'ютерної техніки чи одержання копії за допомогою копіювально-розмножувальної техніки;

2) у вирішенні діагностичних, а в окремих випадках й ідентифікаційних завдань за документами, виготовленими за допомогою цівкових, лазерних принтерів та копіювально-розмножувальної техніки;

3) в ідентифікації матричних принтерів за виготовленими з їх допомогою документами.

При призначенні технічної експертизи документа, виготовленого з використанням комп'ютерної чи копіювально-розмножувальної техніки, можуть бути вирішені наступні задачі:

- визначення способу виготовлення документу;
- визначення виду і моделі технічного засобу, за допомогою якого було виготовлено документ;
- факт виготовлення кількох документів за допомогою одного і того ж конкретного технічного [90; 203].

Почеркознавча експертиза призначається для встановлення виконавця рукописного тексту або підпису в управлінських документах (наказах, розпорядженнях) та різноманітних документах фінансово-господарського характеру.

**Комп'ютерно-технічна експертиза** призначається у випадку виявлення документів в електронній формі, які зберігаються на комп'ютерних носіях та отримали назву віртуальних слідів. Це обумовлено



тим, що при збиранні доказів як у цивільних, так й у кримінальних справах, виникає проблема, викликана тим, що поряд з традиційними слідами частиною відомостей є комп'ютерна інформація [120; 196; 47].

Експертне комп'ютерно-технічне дослідження відіграє виключно важливу роль в доказуванні обставин вчинення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм. Адже нерідко злочинці до початку кримінального провадження встигають знищити або приховати документи на паперових носіях, у той час коли копії цих документів залишаються в пам'яті комп'ютера, флеш-картах, дисках та ін. Можливе й отримання іншої інформації, яка буде мати значення для встановлення обставин розкрадання майна.

Експертизи машинних носіїв інформації в залежності від завдань, що вирішуються, поділяються на два різновиди:

1) технічну експертизу комп'ютерів, їх вузлів та пристроїв (встановлення призначення і характеристик комп'ютерної техніки, її технічного стану; можливостей використання для досягнення певною метою тощо);

2) експертизу даних та програмного забезпечення (виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення; відновлення видаленої інформації; розшифровка закодованих файлів; встановлення характеру змін, внесених в програми тощо) [68, с.36-39].

У зв'язку з цим найважливішими завданнями слідчих є пошук, фіксація, вилучення й надання експерту в непошкодженому вигляді матеріальних об'єктів - носіїв комп'ютерної інформації, які будуть виступати об'єктами експертного дослідження. Робота з такою електронною слідовою інформацією є складною процедурою, яка зазвичай вимагає спеціальних знань. Її результат завжди буде обумовлений тим, наскільки швидко та якісно було здійснено фіксацію, збереження та вилучення носіїв документальної

електронної інформації. Відповідні дії необхідно виконувати в певній послідовності, починаючи з проведення обшуку, огляду електронної техніки, джерел зовнішньої пам'яті. Це повинно закінчуватися вилученням даних з електронних носіїв інформації, що мають значення для кримінального провадження.

**Судово-бухгалтерська експертиза.** При розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм, при вчиненні яких використовувалися послуги певних підприємств, нагальною є потреба в аналізі руху грошових коштів і матеріальних цінностей конкретної підприємницької структури, а іноді кількох підприємств і комерційних банків. Інструментом такого аналізу є документальна ревізія, але вона використовується у кримінальних провадженнях даної категорії лише як засіб виявлення ознак злочину і тому її матеріали мають обмежене доказове значення. Тому для перевірки встановлених ревізією фактів потрібне проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень показують, що одним із найбільш розповсюджених способів маскуванню документальних слідів економічних злочинів є спотворення даних бухгалтерського обліку і звітності. У зв'язку з цим головною метою досліджень в межах судово-бухгалтерської експертизи виступає встановлення наявності (відсутності) фактів таких спотворень на будь якій стадії бухгалтерського обліку, механізмів їх утворення, їх кількісної та якісної характеристик, ступені впливу на фінансові показники господарюючого суб'єкта. Тому до числа основних завдань судово-бухгалтерської експертизи належать наступні:

- виявлення фактів (ознак) спотворення облікових даних специфічними для бухгалтерського обліку прийомами і діагностика виявлених спотворень, ступеню їх впливу на показники господарської діяльності;

- встановлення тотожності чи відмінності чорнових записів даним офіційного бухгалтерського обліку;

- встановлення відповідності даних аналітичного і синтетичного обліку даним первинних документів, обліку;

- встановлення відповідності відображення здійснених фінансово-господарських операцій правилам ведення бухгалтерського обліку [48; 45; 71].

**Судова фінансово-економічна експертиза.** Предметом цієї експертизи є відомості про фінансові операції і фінансові показники діяльності господарюючого суб'єкта, а також фактичні дані, які характеризують утворення, розподілення і використання на підприємстві доходів, грошових коштів (фондів), негативні відхилення у цих процесах [79, с. 233; 92, с. 118-123]. У справах про розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм ця експертиза може бути призначена у випадках отримання цільової фінансової допомоги фермерським господарствам для встановлення фінансового стану суб'єкта та обставин витрачання запозичених коштів. Типовими завданнями фінансово-економічної експертизи є встановлення:

- статутної і фактичної мети та предмету діяльності фермерського господарства;

- наявності і джерел формування фінансових ресурсів господарства;

- реальної господарської діяльності господарства;

- наявності у господарства достатнього персоналу для здійснення заявленої господарської діяльності;

- дотримання правил нарахування і строків внесення податків та інших обов'язкових платежів;

- дотримання правил фінансування і кредитування, встановлених чинним законодавством;

- спроможності підприємства виконувати зобов'язання за укладеними угодами).

Зокрема, дослідженню підлягають наступні питання:

- документальної обґрунтованості аналізу доцільності отримання і використання кредитів і позик, укладення угод, контрактів;
- документальної обґрунтованості аналізу витрат, цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості;
- документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди від невиконання угод;
- документальної обґрунтованості розрахунків при оренді майна, відповідності чинним методикам оцінки вартості цього майна;
- документальної обґрунтованості цільового витрачання запозичених бюджетних коштів;
- відповідності вимогам чинного законодавства розрахунків з використанням цінних паперів та інших платіжних засобів тощо.

Важливо підкреслити, що експерт може відповісти на поставлені запитання тільки при наданні йому відповідних документів, в яких знайшла відображення та чи інша сторона господарсько-фінансової діяльності підприємства. Типовою помилкою є випадки, коли слідчі, одержуючи матеріали ревізії (перевірки), без відповідної підготовки та збирання потрібних документів направляють їх для проведення фінансово-економічної експертизи. В результаті з-за відсутності необхідних документів експерти не можуть дати відповіді на поставлені запитання, які є ключовими в доказуванні економічних злочинів [194, с. 556].

Підсумовуючі викладене, потрібно відзначити, що особливості підготовки і проведення вказаних експертиз обумовлюється специфікою об'єктів дослідження, якими виступають документи, в яких відобразилися обставини звернення певного суб'єкта до державного цільового фонду за отриманням певних виплат. Саме ці обставини є ключовими у формуванні доказової бази у кримінальних провадженнях щодо розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм.

### 3.3. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Як зазначалося, злочини, що вчиняються при виконанні державних соціальних програм приховуються під оболонкою звичайних зовні законних операцій, передбачених законодавством про діяльність окремих видів державних цільових фондів. Ці операції включають у себе оформлення і подання документів, нарахування виплат, укладення договорів, перерахування коштів на банківський рахунок чи пластикову картку тощо. При цьому типовим є використання документів як з матеріальною, так й з інтелектуальною підробкою. У механізмі цих злочинів використовуються й інші методи і прийоми створення перешкод для правоохоронних органів, які б утруднювали викриття таких злочинів. Тому при їх виявленні і розслідуванні особливого значення має застосування методів оперативно-розшукової діяльності. Однією з форм застосування таких методів є проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), які стали предметом ретельного наукового аналізу[10; 177; 81;70;183; 89; 189; 34;100 ].

Положення щодо негласних слідчих (розшукових) дій утворюють відносно новий інститут у кримінальному процесі України. Як відзначають дослідники, даний інститут був запозичений із законодавства інших країн (ФРН, Великобританія, США) та досвіду його застосування. В цих країнах досить давно кримінальне переслідування винної особи здійснюється уповноваженими суб'єктами шляхом проведення як гласних, так і негласних дій уповноважених органів, що направлені на пошук та фіксацію доказової інформації. Наприклад, у ФРН законодавець не проводить чіткої межі між слідчою дією та оперативно-розшуковим заходом [61; 177; 58].

Негласні слідчі (розшукові) дії за своїм змістом і сутністю фактично є реалізацією методів оперативно-розшукової діяльності, які після відкриття кримінального провадження при наявності певних умов дозволено проводити для отримання доказів. Ключовою їх характеристикою є те, що відомості про

факт та методи проведення НСРД не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК України). НСРД виступають спеціальним інструментом у справі збирання доказів, який може використовуватися органами розслідування тільки в певних нормативно визначених випадках. Так, згідно ч. 2 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися у ситуаціях, коли відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його скоїла, неможливо одержати іншим способом. Більшість з НСРД проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. У зв'язку з цим є сенс нагадати, що заволодіння коштами державних цільових фондів шляхом зловживання службовим становищем, формально передбачених ч. 1 або 2 ст. 191 КК України, але вчинених з використанням умов чинного воєнного або надзвичайного стану, автоматично робить цей злочин тяжким (ч. 4 ст. 191 КК України).

Слід зазначити, що доказування у кримінальному провадженні зазвичай спрямоване на пізнання злочину як події минулого. Це на стадії досудового розслідування забезпечує отримання ймовірного ретроспективного знання, яке використовується як доказ обставин вчинення кримінального правопорушення. Проведення ж НСРД має на меті зазвичай виявити дотичні до вже вчиненого злочину дії осіб (поведінку), які відбуваються під час досудового розслідування. Тобто при прийнятті рішення щодо проведення НСРД йдеться про отримання ймовірного перспективного знання (а з ним і доказів) у кримінальному провадженні [119].

Зважаючи на доволі різноманітний перелік негласних слідчих (розшукових) дій та різні умови щодо можливості їх проведення, Л.І. Данченко пропонує класифікувати їх на окремі групи:

а) НСРД, що проводяться виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких чи особливо тяжких злочинів (статті 260-264, 267, 269-272, 274 КПК України);

б) контроль за вчиненням злочину (контрольована закупка, контрольована поставка, спеціальний слідчий експеримент, оперативна закупка, імітування обстановки злочину); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

в) НСРД, що проводяться незалежно від тяжкості злочину (ч. 2 ст. 264, ст. 268 КПК України) [41].

За чинним КПК України прийняття рішення щодо необхідності проведення негласної слідчої (розшукової) дії здійснює слідчий за погодженням із прокурором (ч. 2 ст. 264, ч. 5 ст. 268, ст. 272 КПК України), або прокурор (ст. 271 КПК України). Щодо НСРД, передбачених іншими статтями КПК України, рішення приймає слідчий суддя за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора. Зазвичай реалізується таке рішення у формі доручення оперативному підрозділу про проведення відповідної негласної слідчої дії. Хоча відповідно до ст. 246 КПК України слідчий має право проводити негласні слідчі дії і самостійно. Як відзначає М.Б. Саакян, таке положення є далеко не безперечним і межує з порушенням загальних основ кримінального судочинства. Адже, важко уявити, що слідчий буде самостійно проводити, наприклад, негласну слідчу дію, передбачену ст. 269 КПК, а після цього буде проводити з підслідним допит та інші слідчі дії [154, с. 22-23]. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що використання негласних методів отримання інформації повинно ґрунтуватися на багаторічному досвіді оперативно-розшукової діяльності і рішення, що приймаються, мусять спиратися на ретельний аналіз оперативної обстановки у регіоні і на певних територіях, врахування проблемних питань розкриття злочинів з використанням тих чи інших оперативно-розшукових засобів.

Очевидним є основне призначення негласних слідчих (розшукових) дій в оновленій системі кримінального процесу України - забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінально-процесуальному

провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил і засобів, які належать до сфери оперативно-розшукової діяльності. Характерною особливістю, яка відрізняє негласні слідчі дії від гласних слідчих дій є те, що відомості про факти і методи їх проведення не підлягають розголошенню за винятком випадків, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 246). Тим самим для правоохоронних органів створюються сприятливі умови для викриття організованої і ретельно прихованої злочинної діяльності. На основі узагальнення приписів кримінального процесуального законодавства, досвіду їх застосування і викладених у публікаціях положень може бути визначений наступний алгоритм дій для слідчого:

- внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР, початок досудового розслідування, повідомлення у письмовій формі керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування;

- складання клопотання про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), де зазначаються обставини, що обумовлюють необхідність і підстави її проведення (ч. 2 ст. 248);

- погодження клопотання з прокурором, який здійснює нагляд;

- подання клопотання про проведення негласної слідчої (розшукової) дії слідчому судді апеляційного суду та участь у розгляді цього клопотання;

- після отримання дозволу (ухвали) слідчого судді складання доручення щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії, яке направляється керівнику оперативного підрозділу до компетенції якого віднесено її проведення;

- визначення виконавця негласної слідчої (розшукової) дії керівником оперативного підрозділу;

- інформування слідчого співробітником оперативного підрозділу відповідального за організацію і проведення негласної слідчої (розшукової) дії, про її проведення та результати;



- визначення часу, коли підозрюваний та його захисник мають бути письмово повідомлені про тимчасове обмеження конституційних прав під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 253 КПК України).

Згідно нормативно-правових актів (інструкцій) МВС України щодо організації взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів обов'язково повинні створюватися слідчо-оперативні групи. У такому разі пропонується доручення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії надавати не керівнику оперативного підрозділу, а безпосередньо оперативному працівникові, який входить до складу слідчо-оперативної групи [191].

Зазвичай необхідність у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм виникає тоді, коли до відкриття кримінального провадження не проводилися відповідні оперативно-розшукові заходи. Така ситуація є характерною для випадку початку досудового розслідування на підставі журналістських матеріалів або на підставі відомостей, отриманих при розслідуванні інших кримінальних правопорушень [199].

Потрібно підкреслити, що оскільки при заволодінні коштами державних цільових фондів шляхом зловживання службовим становищем кримінально-правова кваліфікація цих діянь є визначальною з точки зору віднесення злочину до тяжкого або особливо тяжкого (ч. 3-5 ст. 191 КК України), то при досудовому розслідуванні можуть проводитися будь-які негласні слідчо-розшукові дії. Розглянемо найбільш характерні з них.

*Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України)* є різновидом втручання у приватне спілкування певної особи, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші дії, пов'язані з її діяльністю або місцеперебуванням містять відомості, які мають значення для досудового розслідування. Такими особами у кримінальних провадженнях щодо злочинів

у сфері виконання державних соціальних програм, з одного боку, можуть бути службові особи відповідних державних фондів. А з іншого боку, - фізичні особи-підприємці, а також керівники юридичних осіб, які є учасниками торгів. Контроль і фіксація здійснюється щодо факту зустрічей названих осіб і змісту їх розмов. Типовими тактичними завданнями даної негласної слідчої (розшукової) дії у цьому випадку, зокрема, є документування:

- механізму встановлення домовленостей про здійснення процедур нарахування і виплат коштів державного цільового фонду;
- кола підприємств (організацій, установ), які використовуються для звернення у певні державні цільові фонди;
- кола працівників суб'єкта підприємництва з ознаками фіктивності та їх функцій у механізмі вчинення злочинів у сфері державних;
- місць зустрічей з представниками підприємств-учасників торгів;
- особливостей механізму незаконних фінансових операцій з державними грошима, їх різновидів та розміру;
- порядку одержання готівкових коштів суб'єктом підприємництва у банківських установах;
- можливих корупційних зв'язків службових осіб державного цільового фонду із співробітниками контролюючих і правоохоронних органів тощо.

*Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України).* Як відомо, значна частина інформації про підготовку та здійснення тих чи інших фінансово-господарських операцій між підприємствами, організаціями та установами може міститися в транспортних телекомунікаційних мережах та електронних інформаційних системах. Це пояснюється тим що сучасна економіка, управління, банківська діяльність неможливі без широкого використання різноманітних інформаційних технологій, у тому числі

використання мережі Інтернет. Відповідно, при вчиненні економічних злочинів, зокрема у сфері виконання державних соціальних програм, злочинці користуються цими науково-технічними досягненнями і різноманітна інформація про діяльність тих чи інших підприємств може знаходитися у відповідних мережах (наприклад, соціальних мережах Інтернет). Окрім того злочинна діяльність може бути пов'язана і з вчиненням злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст., ст. 361-363-1 КК України). Потрібно зазначити, що з метою здійснення ефективної протидії таким злочинам були створені спеціалізовані підрозділи по боротьбі з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності та високих технологій. Основним напрямом діяльності цих підрозділів, відповідно до типового положення про них, стала боротьба з правопорушеннями у сферах комп'ютерної інформації, електронних платежів і телекомунікацій [112, с. 225-226].

Пошук, виявлення і фіксація таких відомостей без відома їх власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є підстави вважати наявність такої інформації у відповідних мережах і системах. Проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії доручається слідчим оперативному підрозділу, який організує її проведення із залученням фахівців підрозділу у галузі інформаційних технологій.

*Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України).* Для службових осіб державного фонду і підприємств – суб'єктів звернення характерним є зберігання найбільш важливих документів, в яких відображаються прийняті рішення, а також певні фінансово-господарські операції, як в офісних приміщеннях, так і за місцем проживання керівників цих суб'єктів. Тому важливим тактичним завданням досудового розслідування є встановлення місцезнаходження таких документів та їх вилучення. Окрім того, потрібно відзначити, що на практиці

нерідко зустрічаються ситуації, коли досудове розслідування починається в умовах, коли керівникам мережі комерційних структур це стає відомо і вони зникають з місць постійного проживання і переходять в певних місцях (будинках за містом, приватних готелях, базах відпочинку тощо). Засобом вирішення відповідних тактичних завдань розслідування є названа негласна слідча (розшукова) дія.

Відповідно до ч. 1 ст. 267 КПК України слідчий має право обстежити публічно недоступні місця житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення до них, у тому числі з використанням технічних засобів з метою:

1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;

2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;

3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;

4) виявлення осіб, які розшукуються;

5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб (ч. 2 ст. 267 КПК України).

*Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України).* Ці дві негласні слідчі (розшукової) дії спрямовані на отримання і фіксацію відомостей про особу та її поведінку або тих, з якими ця особа контактує, або певної речі (наприклад, автомобіля) чи місця у публічно доступних місцях. Засобом отримання таких відомостей є візуальне спостереження з використанням спеціальних технічних засобів, а також фотографування, аудіо- або відеозапису. За

результатами цих дій складається протокол, до якого долучаються додатки (фотографії, аудіо- та відеозаписи). Потрібно відзначити, що названі дії, можуть поєднуватися з такою негласною слідчою (розшуковою) дією, як аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України).

Особливістю злочинів, що вчиняються в процесі здійснення державних соціальних програм є те що вони, як правило, супроводжується чисельними переговорами, зустрічами в публічно доступних місцях. Тому шляхом здійснення візуального контролю таких місць або осіб чи речей з використанням технічних засобів фіксації можуть бути отримані докази про важливі обставини злочинної діяльності. Зокрема, таким шляхом можуть бути вирішені окремі тактичні завдання розслідування:

- встановлення місця зустрічей співучасників злочину;
- встановлення механізму встановлення домовленостей про здійснення певних фінансово-господарських операцій;
- встановлення особливостей оформлення договорів, перерахування коштів тощо;
- встановлення кола підприємств (організацій, установ), які раніше користувалися «послугами» певного державного цільового фонду;
- встановлення кола конкретних працівників суб'єктів підприємництва, які приймають участь в укладені відповідних угод, а також осіб, які володіють такою інформацією тощо.

*Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).* Відповідно до ч.1 ст.271 КПК України контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. Ця негласна слідча (розшукова) дія спрямована на отримання доказів злочинної діяльності, яка є продовжуваною і добре замаскованою.

Для розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм характерним є проведення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту. Однією з специфічних ознак спеціального слідчого експерименту є його мета. Вона полягає у перевірці дійсних намірів певної запідозреної службової особи. Зокрема це стосується заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Згідно пункту 1.12.4. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину [136].

Іншою ознакою спеціального слідчого експерименту є те, що під час його проведення можливо використовувати не лише звичайні умови, але й створювати штучні умови (обстановку). Такий висновок випливає із наданого в інструкції визначення поняття спеціального слідчого експерименту, а саме з формули, що це створення слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної. Таким чином обстановка повинна відповідати таким вимогам:

- 1) вона повинна ґрунтуватися на наявній у слідчого або оперативного підрозділу інформації про злочинну діяльність певної особи;
- 2) така обстановка повинна бути максимально схожою з передбачуваною злочинною діяльністю особи, стосовно якої готується експеримент.

Спеціальний слідчий експеримент у справах про розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм може бути проведений у зв'язку з підозрою, що службова особа певного державного цільового фонду

пропонує суб'єктам, які звертаються до фонду за певними виплатами (дотаціями, компенсаціями тощо), злочинні схеми збагачення за своєї участі – незаконного отримання коштів. Успішність даної НСРД залежить від ретельної підготовки та організації її проведення. Особливістю в проведенні спеціального слідчого експерименту є уникнення таких його елементів, які б могли отримати тлумачення як провокація, а також належне відображення в процесуальних документах всіх елементів процедури його проведення.

У зв'язку з цим показовим є судові провадження в судах першої, апеляційної і касаційної інстанцій стосовно дій службових осіб при реалізації державної програми упорядкування перевезення пасажирів. Начальник управління Укртрансбезпеки у Чернігівській області у змові з заступником начальника відділу державного контролю та нагляду з метою особистого збагачення, повідомив ОСОБУ 11 про можливість здійснення нею господарської діяльності з перевезення пасажирів без отримання ліцензії. При цьому запевнив, що він та інші службові особи не будуть вчиняти дій щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності за здійснення господарської діяльності без спеціального дозволу, за що остання має щомісячно передавати їм грошові кошти у сумі 3 000 грн. Злочинні наміри були реалізовані - у приміщенні управління Укртрансбезпеки в Чернігівській області заступник начальника відділу державного контролю та нагляду за безпекою на транспорті отримав заздалегідь визначену суму, частину якої передав у службовому кабінеті начальнику управління Укртрансбезпеки в Чернігівській області. Це було зафіксовано в процесі проведення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту.

Районний суд м. Чернігова вказаних службових осіб визнав невинуватими, зробивши висновок про використання провокації під час проведення вказаної НСРД. Аргументація суду була побудована на тому, що створення штучної обстановки вчинення злочину вказує на провокацію злочину. Окрім того, суд використав як аргумент те, що стороною

обвинувачення не були надані докази, що ОСОБА 11 займалася незаконною господарською діяльністю, а після затримання обвинувачених вона як керівник ТОВ зверталась за ліцензією на право здійснення господарської діяльності з перевезення пасажирів. Апеляційний суд апеляційну скаргу прокурора залишив без задоволення, а вирок суду першої інстанції – без змін.

Верховний Суд, розглянувши касаційну скаргу прокурора, дійшов висновку, що виходячи із наведеного поняття спеціального слідчого експерименту фактичним його початком слід вважати дії із створення штучної обстановки. При цьому така обстановка створюється незалежно від дій тієї особи, стосовно якої проводиться експеримент. В результаті колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду було визнано, що рішення суду першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, щодо того, що штучно створена обстановка спеціального слідчого експерименту безальтернативно свідчить про провокацію злочину є необґрунтованим. Верховний Суд скасував рішення апеляційного суду і призначив новий розгляд у суді апеляційної інстанції [166].

*Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України)* передбачене для тих випадків, коли їх гласне отримання неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження. А така ситуація для розслідування розкрадань майна у сфері діяльності державних цільових фондів може скластися. Досить часто при проведенні негласних (розшукових) слідчих дій виникає потреба у встановленні осіб, які підписували певні фінансово-господарські документи, або у встановленні печаток, що були використані для оформлення цих документів. Для проведення таких ідентифікаційних досліджень, звичайно, потрібні відповідні зразки. Гласне ж (відкрите) їх отримання, тягне за собою небажане розголошення інформації про розпочате кримінальне провадження, що може негативно позначитися на результативності і перспективах досудового розслідування. Повторне отримання зразків здійснюється



відкрито згідно з загальними правилами, встановленими КПК України (ст. 245 КПК України), якщо втрачається необхідність зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно. Негласне отримання зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора, або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, у порядку, передбаченому ст., ст. 246, 248, 249 КПК України.

Особливістю вчинення розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм є те що ця діяльність полягає у ряді випадків у незаконному наданні переваги тим суб'єктам звернення, з якими у службовій особі певного фонду є домовленість про здійснення так званого «відкату». Фактично йдеться про розподіл державних (бюджетних) коштів при їх фактичному розкраданні (ст. 191 КК України). Така домовленість може мати місце й у випадку обіцянки або фактичної передачі службовій особі замовника певної винагороди в будь-якій формі (ст. 368 КК України). Звичайно, такі домовленості є конспіративними. Слід зазначити, що ця діяльність є продовжуваною, більш-менш регулярно відтворюваною на протязі певного часу. Всі ці нюанси обумовлюють необхідність використання негласних слідчих (розшукових) дій.

### **Висновки до розділу 3**

Важливим аспектом в розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм, враховуючи його складність, є планування та організація розслідування. У структурі планування виділяються такі елементи:

1) оцінка первинної інформації про злочин, яка полягає у вивченні матеріалів, на підставі яких було відкрито кримінальне провадження;

2) побудова слідчих версій, які за своїм характером є версіями кваліфікації щодо злочинів, якими можуть бути як передбачені ст. 191 КК України, так й інші злочини у сфері економіки та службової діяльності (ст. 190, 358, 366, 368 КК України;

3) визначення обставин, що підлягають встановленню (визначаються в залежності від кваліфікації), та необхідних для цього слідчих (розшукових) дій;

4) визначення послідовності слідчих (розшукових) дій з дотриманням певних правил, їх виконавців та строків проведення.

Найбільш суттєвим елементом організації розслідування розглядається взаємодія слідчого з оперативними підрозділами у світлі оновлених положень КПК України. Зважаючи на те, що певна частина злочинів у сфері виконання державних соціальних програм виявляється оперативно-розшуковим шляхом пропонується створення слідчо-оперативних груп на стадії заведення оперативно-розшукових справ за участі слідчого-куратора.

Особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій значною мірою обумовлюються тим, що у сфері виконання державних соціальних програм дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування злочину знаходять, перш за все, документальне відображення. Тому при їх розслідуванні невідкладною слідчою (розшуковою) дією є обшук, спрямований на виявлення і вилучення різного роду документів, в яких знайшли відображення процедури подання документів, нарахування і здійснення виплат коштів фондів. Типовою метою обшуку є виявлення і вилучення документів:

1) що подаються в державний цільовий фонд для здійснення нарахування і виплат коштів у вигляді пенсій, фінансової допомоги, компенсацій тощо;

2) що визначають правовий статус суб'єкта звернення до фонду (устано-вчі документи фізичної особи, фізичної особи – підприємця, господарства);

3) бухгалтерські документи державного цільового фонду, в яких відображені операції з нарахування відповідних виплат суб'єкту звернення;

4) банківські (казначейські) платіжні документи;

5) документи бухгалтерського обліку та звітності господарства, яке отримало фінансову допомогу від державного фонду, про оприбуткування коштів та їх використання.

Документи, вилучені під час обшуку підлягають обов'язковому огляду з метою встановлення їх значення для кримінального провадження. Оглядові зі складанням відповідного протоколу піддаються тільки документи-речові докази (ст. 98 КПК України). Інші документи (письмові докази) вивчаються, аналізуються, але такі операції з документами не є слідчою дією. Статус документів - письмових доказів, які не піддаються оглядові, а приєднуються до матеріалів кримінального провадження безпосередньо, як правило мають:

1) документи, що стосуються державної реєстрації та діяльності суб'єктів господарювання (визначають організаційно-правовий статус підприємства, вид господарської діяльності, відображають проведення господарських операцій);

2) документи, що відображають діяльність підприємства - суб'єкта звернення до фонду;

3) документи, що визначають статус суб'єкта звернення до фонду;

4) документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності та ін.

Допити при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм відіграють важливу роль, але вони також в більшості випадків ґрунтуються на документальних даних. Як свідки допитуються:

- 1) працівники державних цільових фондів, вони складають найбільш інформовану групу свідків (керівники різного рівня і звичайні службовці);
- 2) працівники підприємства – суб'єкта звернення до державного цільового фонду відносно отримання виплат або інших фінансових преференцій;
- 3) працівники підрозділів Держказначейства, банківських установ, що обслуговували виплати державних цільових фондів (керівники, головні бухгалтери, начальники відділів тощо);
- 4) працівники органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які надавали документи, що були використані суб'єктом звернення до державного цільового фонду (наприклад, у випадку, коли ці документи викликають сумніви в їх достовірності);
- 5) журналісти, які виявили ознаки розкрадання майна, проводили своє розслідування та опублікували свої матеріали.

Як підозрювані у кримінальному провадженні щодо розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм допитуються такі категорії осіб:

- 1) службові особи державних цільових фондів, які використовуючи своє службове становище, заволоділи коштами фонду через здійснення незаконних виплат суб'єктам звернення до фонду (ст. 191 КК України) або отримали незаконну винагороду за сприяння у здійсненні таких виплат (ст. 368 КК України);
- 2) особи, які зверталися до державних цільових фондів для отримання пенсії, грошової допомоги чи інших виплат (підозрюються у заволодіння коштами того чи іншого державного фонду як співучасники злочину, передбаченого ст. 191 КК України або як шахрайства за ст. 190 КК України).

Тактика допиту обирається з врахуванням вікового, освітнього та соціального статусу підозрюваних та позиції, яку він займає на допиті.

Розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм є неочевидними і для виявлення їх слідів (ознак) та отримання доказів потрібні

спеціальні прийоми і методи економічного та правового дослідження. Експертизи є найбільш оптимальною і вже відпрацьованою формою використання спеціальних знань. Для отримання доказів вчинення злочину проводяться експертизи: криміналістичні експертизи документів, комп'ютерно-технічні, бухгалтерські, фінансово-економічні експертизи.

Для розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соці-альних програм, кваліфікованих за ч. 3-5 ст. 191 КК України, характерним є проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій. Це обумовлено тим, що зазначені злочини є тяжкими і ретельно прихованими за оболонкою зовні легальних фінансово-господарських операцій. Тому після внесення відомостей про виявлені ознаки злочину, зокрема в результаті оперативно-розшукової діяльності, можуть бути проведені негласних слідчих (розшукових) дій: 1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); 2) зняття ін-формації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інфор-маційних систем (ст. 263-264 КПК України); 3) обстеження публічно недо-ступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); 5) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); 6) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); 7) контроль за вчиненням злочи-ну у формі спеціального слідчого експерименту (ст. 271 КПК України); 8) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора [30; 199].

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації проаналізовані основні проблемні питання, пов'язані з розслідуванням заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм в сучасних умовах. Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків, що мають певний ступінь новизни.

1. Криміналістична характеристика заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм, які реалізуються за допомогою цільових фондів (Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості населення, Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд підтримки селянських (фермерських) господарств та ін.), відображає досить складний механізм цієї категорії злочинів. Вона включає в себе відомості щодо:

- особливостей бюджетних коштів як предмета розкрадання у сфері виконання державних соціальних програм;
- особливостей правового регулювання реалізації окремих державних соціальних програм
- особливостей суб'єктів злочину, якими виступають службові особи державних цільових фондів;
- способів вчинення розкрадання;
- особливостей слідів розкрадання бюджетних коштів у сфері виконання державних соціальних програм.

Наведені відомості є інформаційною основою для розслідування вказаних злочинів, володіння якими є досить важливими особливо з урахування тієї обставини, що в умовах воєнного і післявоєнного стану розмір виділених коштів для надання допомоги постраждалим, збіднілим та неспроможним верствам населення в результаті агресії РФ буде нарощуватися. Відтак існує й небезпека їх розкрадання з боку

недобросовісних службових осіб державних цільових фондів. Засобом їх превенції має бути своєчасне виявлення ознак кримінальних правопорушень і проведення кваліфікованого розслідування, що обумовлює необхідність розроблення відповідної криміналістичної методики.

2. Особливості розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм значною мірою обумовлюються первинною інформацією, що підлягає внесенню в ЄРДР і визначає характер тактичних завдань початкового етапу досудового розслідування. При цьому важливим є врахування тих методів, які були використані для виявлення ознак розкрадання майна:

- використання оперативно-розшукових методів в діяльності Бюро економічної безпеки України, спрямованої на виявлення розкрадань багатомільярдних бюджетних коштів, що виділяються для надання допомоги постраждалим, неспроможним і збіднілим верствам населення в результаті агресії РФ; методи оперативного спостереження, оперативного опитування, оперативного експерименту та інші характеризуються конфіденційністю та конспіративністю, чим забезпечується утаємниченість оперативно-розшукової діяльності уповноважених органів у справі виявлення і документування злочинних дій;

- використання матеріалів журналістських розслідувань, які характеризується тим, що відомості про розкрадання отримуються з використанням журналістських методів, схожими з оперативно-розшуковими і криміналістичними методами (спостереження, інтерв'ю, експеримент, діагностика, ідентифікація та ін.);

- використання методів фінансового контролю, які застосовуються органами Державної аудиторської служби України при проведенні планових та позапланових перевірок державних цільових фондів (ревізія, інвентаризація, обстеження, експертиза, аудит) і мають особливості

(характеризується тривалістю, гласністю та особливим документальним оформленням).

3. Початковий етап розслідування, який починається з моменту внесення відомостей про подію злочину до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується моментом повідомлення про підозру у вчиненні злочину, є найбільш важливим в структурі досудового розслідування. Його завдання і певні алгоритми в проведенні слідчих (розшукових) дій визначаються слідчими ситуаціями, зміст яких обумовлений характером вихідної інформації про виявлені ознаки розкрадання майна:

- слідча ситуація 1 - початок досудового розслідування за повідомленням (матеріалами) органу Держаудитслужби України або іншого контролюючого органу;

- слідча ситуація 2 - початок досудового розслідування за матеріалами (повідомленням) оперативного підрозділу, зібраними з використанням оперативно-розшукових методів;

- слідча ситуація 3 - початок досудового розслідування за матеріалами, отриманими при розслідуванні іншого економічного злочину;

- слідча ситуація 4 - початок досудового розслідування за опублікованими матеріалами журналістського розслідування.

Значимість виділення типових слідчих ситуацій на підставі характеру первинної інформації про ознаки розкрадання майна обумовлена тим, що саме ця інформація, отримана з використанням тих чи інших методів, обумовлює особливості тактичних завдань розслідування і відповідні алгоритми в проведенні слідчих (розшукових) дій.

4. Планування діяльності є важливим аспектом досудового розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм і включає в себе наступні елементи:

- оцінку первинної інформації про злочин, яка полягає у вивченні матеріалів, на підставі яких було відкрите кримінальне провадження;



- побудову слідчих версій, які за своїм характером є версіями кваліфікації щодо злочинів, якими можуть бути як передбачені ст. 191 КК України, так й інші злочини у сфері економіки та службової діяльності (ст. 190, 358, 366, 368 КК України;

- визначення обставин, що підлягають доказуванню (визначаються в залежності від кваліфікації), та необхідних для цього слідчих (розшукових) дій;

- визначення послідовності слідчих (розшукових) дій з дотриманням певних правил, їх виконавців та строків проведення.

5. Найбільш суттєвим елементом організації розслідування є взаємодія слідчого з оперативними підрозділами у світлі оновлених положень КПК України та інших нормативно-правових актів. Зважаючи на те, що певна частина злочинів у сфері виконання державних соціальних програм виявляється оперативно-розшуковим шляхом найбільш ефективною організаційною формою такої взаємодії визнається створення слідчо-оперативних груп на стадії заведення оперативно-розшукових справ за участі слідчого-куратора.

6. Особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій значною мірою обумовлюються тим, що у сфері виконання державних соціальних програм дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування злочину знаходять, перш за все, документальне відображення. Тому при їх розслідуванні невідкладною слідчою (розшуковою) дією є обшук, спрямований на виявлення і вилучення різного роду документів, в яких знайшли відображення процедури подання документів, нарахування і здійснення виплат коштів фондів. Типовою метою обшуку є виявлення і вилучення:

- документів, що подаються в державний цільовий фонд для здійснення нарахування і виплат коштів у вигляді пенсій, фінансової допомоги, компенсацій тощо;

- документів, що визначають правовий статус суб'єкта звернення до фонду (устано-вчі документи фізичної особи, фізичної особи – підприємця, господарства);

- бухгалтерських документів державного цільового фонду, в яких відображені операції з нарахування відповідних виплат суб'єкту звернення;

- банківських (казначейських) платіжних документів;

- документів бухгалтерського обліку та звітності господарства, яке отримало фінансову допомогу від державного фонду, про оприбуткування коштів та їх використання.

7. Документи, вилучені під час обшуку підлягають обов'язковому огляду з метою встановлення їх значення для кримінального провадження. Оглядові зі складанням відповідного протоколу піддаються тільки документи-речові докази (ст. 98 КПК України). Інші документи (письмові докази) вивчаються, аналізуються, але такі операції з документами не є слідчою дією. Статус документів - письмових доказів, які не піддаються оглядові, а приєднуються до матеріалів кримінального провадження безпосередньо, як правило мають:

- документи, що стосуються державної реєстрації та діяльності суб'єктів господарювання (визначають організаційно-правовий статус підприємства, вид господарської діяльності, відображають проведення господарських операцій);

- документи, що відображають діяльність підприємства - суб'єкта звернення до фонду;

- документи, що визначають статус суб'єкта звернення до фонду;

- документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності та ін.

8. Важливу роль при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм відіграють допити, але вони також в більшості випадків ґрунтуються на документальних даних. На основі цих даних як свідки допитуються:

- працівники державних цільових фондів, вони складають найбільш інформовану групу свідків (керівники різного рівня і звичайні службовці);

- працівники підприємства – суб'єкта звернення до державного цільового фонду відносно отримання виплат або інших фінансових преференцій;

- працівники підрозділів Держказначейства, банківських установ, що обслуговували виплати державних цільових фондів (керівники, головні бухгалтери, начальники відділів тощо);

- працівники органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які надавали документи, що були використані суб'єктом звернення до державного цільового фонду (наприклад, у випадку, коли ці документи викликають сумніви в їх достовірності);

- журналісти, які виявили ознаки розкрадання майна, проводили своє розслідування та опублікували свої матеріали.

9. Як підозрювані у кримінальному провадженні щодо розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм допитуються такі категорії осіб:

- службові особи державних цільових фондів, які використовуючи своє службове становище, заволоділи коштами фонду через здійснення незаконних виплат суб'єктам звернення до фонду (ст. 191 КК України) або отримали незаконну винагороду за сприяння у здійсненні таких виплат (ст. 368 КК України);

- особи, які зверталися до державних цільових фондів для отримання пенсії, грошової допомоги чи інших виплат (підозрюються у заволодіння коштами того чи іншого державного фонду як співучасники злочину, передбаченого ст. 191 КК України або як шахрайства за ст. 190 КК України).

Тактика допиту обирається з врахуванням вікового, освітнього та соціального статусу підозрюваних та позиції, яку він обирає на допиті.

10. Розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм є неочевидними і для виявлення їх слідів (ознак) та отримання

доказів потрібні спеціальні прийоми і методи економічного та правового дослідження. Експертизи є найбільш оптимальною і вже відпрацьованою формою використання спеціальних знань. Для отримання доказів вчинення злочину проводяться експертизи: криміналістичні експертизи документів, комп'ютерно-технічні, бухгалтерські, фінансово-економічні експертизи.

11. Для розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм, кваліфікованих за ч. 3-5 ст. 191 КК України, характерним є проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій. Це обумовлено тим, що зазначені злочини є тяжкими і ретельно прихованими за оболонкою зовні легальних фінансово-господарських операцій. Тому після внесення відомостей про виявлені ознаки злочину, зокрема в результаті оперативно-розшукової діяльності, можуть бути проведені негласні слідчі (розшукові) дії:

- аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України);
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України);
- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України);
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України);
- контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту (ст. 271 КПК України);
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Результати проведеного дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальшого удосконалення методик розслідування корупційних кримінальних правопорушень, визначених у примітці до статті 45 КК України.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алгоритм дій при допиті свідка, порядок проведення допиту. *Економічні злочини*. URL: <https://abpenyazkova.com/news> (дата звернення 09.03.2023).
2. Амеліна. А.С. Огляд документів при розслідуванні злочинів у сфері оподаткування. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*. Харків, 2019. с. 18-20. URL: [https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/28\\_11\\_2019/pdf/3](https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/3) (дата звернення 09.03.2023).
3. Аркуша Л.І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, роз-слідування: монографія. Одеса: Юридична література. 2010. 376 с.
4. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 620 с.
5. Бандурка О.М. Бюджетні процеси та “тінізація” економіки в Україні. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності*. Матеріали науково-практичної конференції. НЮАУ ім. Я. Мудрого. Харків, 1999, с. 15-18.
6. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту: навч. посібник. Київ: НВТ «Правник», 1997. 64 с.
7. Беата Бель, Олександр Бурмагін, Томаш Патора, Олег Хоменок. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика. Київ: Друкарня Бізнесполіграф. 2013. 190 с.
8. Берлач А.І. Інформаційне забезпечення оперативних підрозділів як основа оперативно-розшукового супроводження фінансових правовідносин. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 3. С. 3–12.
9. Біленчук П.Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи

обвинуваченого в стадії попереднього слідства): Монографія. Київ: Атіка, 1999. 352 с.

10. Білічак О. А. Контроль за вчиненням злочину: поняття та форми. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 28 (67). 2017. № 2. С. 51 – 55.

11. Білоус, В.В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.09; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2004. 257 с.

12. Біржа інвалідності. Чому медико-експертні комісії не бояться вимагати гроші та що з цим робити. URL: <https://susplne.media/66521> (дата звернення 05.06.2021).

13. Бондаренко Д.А. Злочини, пов'язані з використанням владних повноважень: особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. №2. С. 214-218.

14. Бусол О.Ю. Методи аналізу оперативних даних. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. К., 2006. № 2. Ч. 2. С. 116–124.

15. Бут К. О., Любченко Ю. В. Інструментарій сучасної розслідувальної журналістики: особливості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації, 30(69). 4(2). С. 178–182.

16. Бушан О.П. Використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів. *Проблеми законності*. 2000 . Вип. 42. С. 195-200.

17. Важинський В.М. Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2009. 203 с.

18. Василичук В.І. Організація оперативної роботи підрозділів ДСБЕЗ щодо виявлення та розкриття злочинів у сфері економіки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. К., 2003. № 1. Ч. 2. С. 70–79.

19. Великий енциклопедичний юридичний словник /За ред.. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.

20. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. канд. юрид. Наук :12.00.09; Нац. юрид. акад. України. Х., 2002. 22 с

21. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Київ: НАВСУ НВТ «Правник», 1999. 125 с.

22. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія /А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, І.М. Зарецька, Едвард Картер, Р.Л. Степанюк, М.Г. Щербаковський/ Харківський нац. ун-т внутр.справ; Чикаго-Кент коледж права Іллінойського технологічного ін-ту. Харків: Курсор, 2009. 320 с.

23. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 23.05.2013 р. Справа № 520/2689/13-к. Кримінальне провадження № 1-кп/520/56/13. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/31362163> (дата звернення 25.05.2021).

24. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 07.04.2015. Справа 725/7070/13-к. Кримінальне провадження 1/725/2/14 *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reustr.court.gov.ua/Review/43469247> (дата звернення 25.05.2021).

25. Вирок Теофіпольського районного суду Хмельницької області від 12.04.2011. Справа № 1-35/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reustr.court.gov.ua/Review/15067110> (дата звернення 05.06.2021).

26. Водоп'ян Н.Ф. Недоліки актів перевірки господарсько-фінансової діяльності суб'єктів підприємництва, складених контролюючими органами. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современ-*

ном етапе судово-правової реформи (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С.Бокариуса). Харьков: Право. 1998. С.231-232.

27. Волобуєв А.Ф. Підприємництво як об'єкт кримінологічного та криміналістичного. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 3-4. Харків. 1998. - с.24-33.

28. Волобуєв А.Ф. Планування та організація розслідування злочинів. *Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2*. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 312 с.

29. Волобуєв А.Ф. Тактичні задачі розслідування розкрадань майна в сфері підприємницької діяльності. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1999. №3. С. 84-90.

30. Волобуєв А.Ф., Чуйко Є.В. Право самостійного залучення експерта стороною захисту: реальність чи декларація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Вип. 71 (2022). С. 309-314.

31. Воронова, Л.К. Фінансове право України: Підручник. К.: Прецедент; Моя книга, 2007. 448 с.

32. Галаган В.І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 300 с.

33. Гейко К.Г. Щодо поняття методів оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко*. 2015. Вип.4. С.114-118.

34. Геселев О. В. Проблеми легітимізації використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для доказування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 30 – 43.

35. Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з



використанням кредитно-банківської системи: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09; Нац. юрид. акад. внутрішніх справ Київ, 2004. 204 с.

36. Гончарова Н.І. До питання про визначення категорії «метод оперативно-розшукової діяльності». *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-практиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*. Матеріали міжнарод. наук.- практи. конф. 22-23 квітня 2015 р. Одеса: ОДУВС, 2015. с. 179-180.

37. Гула Н. Л. Виявлення підрозділами ДСБЕЗ злочинів, що вчиняються у сфері цільових спеціалізованих державних фондів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. с. 319-329.

38. Гула Н. Л. Правопорушення, які вчиняються у сфері цільових спеціалізованих державних фондах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. с. 282-292.

39. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 384 с.

40. Даніель А.В. Використання результатів журналістських розслідувань у кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. № 1 (98). 2016. С. 172-179.

41. Данченко Л.І. Організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми розслідування злочинів: Зб. тез доповідей III Всеукр. наук.- практи. конф. (Київ, 1 липня 2014 р.)* - Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 40-42.

42. Дем'янчук В. Застосування поняття «документ» у кримінальному процесі. *Правова інформатика*. № 2(18). 2008. С. 57-60.

43. Дідоренко Е.О. До питання про порядок, умови перевірки первинної інформації, що становить оперативний інтерес для успішної боротьби з

проявами групової організованої злочинності. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності*. Луганськ: ЛІВС, 2000. С. 3–13.

44. Дікань Л. В., Чечетова Н.Ф., Синюгіна Н.В. Контроль і ревізія. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Х.: ІНЖЕК, 2009. 256 с.

45. Дікань Л.В., Понікаров В.Д., Кожушко О.В. Судово-економічна експертиза: навч. посібник Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 221 с.

46. Дмитренко Е. С. Фінансове право. Особлива частина: навчальний посібник. К.: Алерта; КНТ, 2007. 613 с.

47. Довженко О. Ю. Деякі питання призначення комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування кіберзлочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2019. Вип. 55. Т. 2. С. 124–127.

48. Дондик Н.Я., Дондик Г.П. Судова бухгалтерія. Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 208 с.

49. Дунаєвська Л.Г., Маркевич Я.С. Слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні «медичних» злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія «Право». Вип. 32. Том 3. С. 126-128.

50. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред В.Г. Гончаренка. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 388 с.

51. Експрес-аналіз ефективності використання негласних слідчих (розшукових) дій: аналітичний огляд / С.В Албул, М.П. Водько, О.Є. Користін та ін. Одеса: ОДУВС, 2015. 36 с.

52. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? *Правничий часопис Донецького університету*. 2001. №1 (6). С. 56-59.

53. Журавель В.А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук*. - № 2(49). 2007. Х.: Право, с. 177-186.

54. Журналістські розслідування. Збірник навчально-методичних матеріалів. Київ: Укртелерадіопресінститут. 2012. 110 с. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/Books/rozslid.pdf> (дата звернення 25.02.2023).

55. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю та перспективи: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2005. 232 с.

56. Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів: наук.-практ. посіб. / Кулаков В. В., Лень В. В., Мірошніченко С. С. та ін. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2011. 289 с.

57. Зінов П.І. Типові слідчі ситуації розслідування злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів. *Теоретичні і практичні проблеми кримінального судочинства*: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк 19 жовтня, 2012 р.) Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. с. 239-240.

58. Ігнатюк О. В. Негласні слідчі розшукові дії: зарубіжний досвід. *Кримінально-правова політика України у дискурсі рішень Європейського суду з прав людини*: матер. міжнар.наук.-практ. інтернет-конф., (м. Одеса, 22 квітня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 138-142.

59. Інструкція про порядок надходження, обліку та витрачання коштів Фонду соціального страхування України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0634-99> (дата звернення 20.05.2022).

60. Іщенко В. Поняття документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві. *Право України*. 1997. № 2. С. 42-44.

61. Калюк С.М. Міжнародний досвід негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми розслідування злочинів*: Зб. тез доповідей III Всеукр. наук.- практич. конф. (Київ, 1 липня 2014 р.) К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. с. 169-171.

62. Камлик М.І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні і розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. *Судова бухгалтерія*. Київ, 1995. 256 с.

63. Кікінчук В. В. Особливості тактики окремих слідчих дій під час розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Випуск 24. Том 4. С. 94–98.

64. Кікінчук В. В. Предмет злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Форум права*. 2013. № 1. С. 413–416 URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2013\\_1\\_71.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_71.pdf) (дата звернення 24.06.2022).

65. Кікінчук В. В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2013. Вип. 3 (3). С. 317–326.

66. Кікінчук В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування викрадень бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Право і безпека*. 2013. № 2 (49). с.131-136.

67. Кінаш О. Організація окремої слідчої дії – умова законності і ефективності розслідування. *Право України: Юридичний журнал / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України та ін.* Київ, 2003. № 2. С.59-65.

68. Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Стецик Б. В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 112 с.

69. Коваленко А.В. Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання

доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. № 2(38). 2022. С. 48-59.

70. Коваль А. А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій: монографія. Миколаїв. 2019. 264 с.

71. Ковальова О.В., Бардаков О.В. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. Харків: Нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Х., 2012. 221 с.

72. Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість тактики слідчих дій : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого – Харків, 2008. 238 с.

73. Кондратьєв Я.Ю., Козаченко І.П. Науково практичний коментар до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». К.: РВВ МВС України, 1993. 122 с.

74. Кондратьєв Я.Ю., Никифорчук Д.Й., Сніцар О.М., Ніколаюк С.І. Тактика проведення оперативно-розшукових заходів та особливості легалізації оперативно-розшукової інформації: [навч.-практ. посіб.]. К.: НАВСУ, 2004. 60 с.

75. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве: монографія. Харьков: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2007. 192 с.

76. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Харьков: Консум, 1999. 157 с.

77. Корж В., Фіронов В. Криміналістична характеристика спеціального суб'єкта. *Вісник прокуратури*. №6 (72) червень 2007. с. 100-103.

78. Корж В.П. Використання спеціальних економічних знань при розслідуванні нових економічних злочинів. *Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю*: наук.-практ. конф. 19.11.97 р. м. Харків. Харків: Право. 1998. С. 144-145.

79. Коробова С.А. Финансово-экономическая экспертиза и ее проблемы. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы*. Харьков, 1998. С.236-237.

80. Коряк В.В., Сливенко В.Р. Виявлення злочинів під час здійснення державних закупівель. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 532-539.

81. Костогриз Я. О. Розмежування негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2018. № 1 (59). С. 150 – 154.

82. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1. Харків: Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 384 с.

83. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.]; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 312 с.

84. Кубарев В.С., Кубарев И.В. Некоторые пути совершенствования оперативно- розыскной методики раскрытия преступлений в сфере хозяйственной деятельности . *Право та управління*. 2011, №4, с. 153-159.

85. Кубрак П., Мікулін В., Павлючук О., Садченко О. Пізнавальна сутність версії та принципи планування розслідування злочинів. *Право України*. 2001. № 8. С. 100-103.

86. Кузьменко О. Проблеми співвідношення компетенції парламенту і Рахункової палати у контрольно-бюджетній сфері. *Право України*. 2001. № 4. с. 101-105.

87. Куркін М.В., Понікаров В.Д. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів. Навч. посібник. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив. 2003. 412 с.

88. Кутовенко О. 16 правил журналістського розслідування від експерта Лондонського Бюро розслідувальної журналістики. Детектор медіа.

– 15 квітня 2016. URL: <https://ms.detector.media/ethics/standards/>(дата звернення 25.02.2023).

89. Лазаренко Є., Помаз Я. Деякі проблеми використання протоколів проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 261 – 264.

90. Липовский В.В., Лутонина Г.Д., Мороз Т.И., Прохоров-Лукин Г.В., Юрченко О.Б. К вопросу о возможности идентификации матричных принтеров по изготовленным с их помощью документам. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы*. Харьков: Право, 1998, с.96-98.

91. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: теорія та практика. К.: Логос, 2004. 324 с.

92. Литвин З.Б. Економічна експертиза як функція попередження економічних злочинів. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 6(12). С. 118–123.

93. Литвиненко А.А. До питання визначення та нормативного змісту «чутливих персональних даних». *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. С. 160–172.

94. Логінова , В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів. *Форум права*. 2010. № 3. С. 278–283 . URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/101> (дата звернення 06.03.2023).

95. Лысенко В.В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. Х.: «Консум», 1997. - 191 с.

96. Мазур Т. Державні цільові позабюджетні фонди: поняття, ознаки та правова природа. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. №12. С.36-38.

97. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ: монография. Харьков: Консум, 1999. 480 с.

98. Меденцев А.М. Способи вчинення злочинів у сфері державних закупівель. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Серія “Право”. №1151. 2015. С. 205-208.

99. Меденцев А.М. Характеристика предмета та умов вчинення злочинів у сфері державних закупівель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 8. С239-241.

100. Мирошниченко Ю. М. Негласні слідчі (розшукові) дії: підстави проведення. *Правова позиція*. 2019. № 2(23). С. 117 – 121.

101. Михайленко В. М. Проблеми композиції журналістського тексту. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Випуск 29. 2019. С. 103-113.

102. Михайлин І. Л. Основи журналістики. Підручник. 5-те вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2011. 496 с.

103. Мілевський О. Організація початкового етапу розслідування ухилень від сплати податків, зборів, інших обов’язкових платежів. *Підприємництво, господарство і право*: Науково-практичний, господарсько-правовий журнал / Ін-т приватного права і підпр-ва АПрН України та інш. Київ, 2006. № 3. С. 147-151.

104. Мудрецька Г.В. Загальна характеристика злочинів, пов’язаних з викраденням бюджетних коштів. *Використання сучасних досягнень криміналістики та кримінального процесу у боротьбі зі злочинністю: VIII міжнар. наук.-практ. конф.*, 11 квітня. 2008 р. Донецьк: Норд-Прес, 2008. С. 57-60.

105. Мудрецька Г.В. Особливості подолання протидії розслідуванню викрадень бюджетних коштів з боку службових осіб. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. № 4 (47). 2009. С. 146–153.

106. Мудрецька Г.В. Особливості тактики допиту під час розслідування викрадень бюджетних коштів. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 4. С. 203– 211.



107. Навроцький В., Брич Л. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею. *Підприємництво, господарство та право*. № 1, січень 2001. с. 58-62.

108. Назаренко Г. І. Інформаційні жанри журналістики: Навчальний посібник. К.: НАУ, 2009. 124 с. file:///C:/Users/User/Downloads/ (дата звернення 25.02.2023).

109. Некрасов В. А., Індиченко В. Б., Матвійчук В. В. Методи оперативно-розшукової діяльності: навч. посіб. К.: РВВ МО, 2005. 208 с.

110. Некрасов В.А., Борець Л.В., Мироненко С.Ю. Виявлення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (оперативно-розшуковий аспект): [навч. практич. посіб.]. К.: Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008. 88 с.

111. Новий тлумачний словник української мови. Том 2. Київ: Вид-во «Аконіт», 2006. 926 с.

112. Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій: навчальний посібник /За ред. Б.В. Романюка, Є.Д. Скулиша. Київ: Нац. акад. служби безпеки України, 2011. 404 с.

113. Організація прогнозування в діяльності підрозділів ДСБЕЗ. URL: <http://www.nbu.gov.ua/articles/2003/03klinko> (дата звернення 27.02.2023).

114. Організація роботи по виявленню, документуванню та розслідуванню злочинів, пов'язаних з відмиванням грошових коштів з використанням фіктивних підприємств: навчальний посібник. [Антипов В.І., Баліна С.Н., Данченко О.І. та ін.]; за ред. М.В. Джиги, Я.Ю. Кондратьєва. К.: НАВСУ, 2000. 64 с.

115. Орлов Ю. Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика). К.: КНУВС, 2007. 559 с.

116. Ортинський Володимир. Особливості інформаційного забезпечення оперативно-розшукового прогнозування у протидії злочинам у

сфері обігу наркотичних засобів. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13118/4-9.pdf> (дата звернення 27.02.2023).

117. Осика І.М. Класифікація документів господарювання, що підробляються з метою вчинення економічних злочинів. *Вісник НУВС*. 2005. № 29. С. 94 – 100.

118. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1998, № 23, ст.121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98> (дата звернення 20.05.2021).

119. Павлишин А.А., Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування «Достатня підстава»: тлумачення Верховного суду США та національна практика застосування. *Правова позиція*. № 1 (20), 2018. С. 103-110.

120. Павлова Ю. С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 76–80.

121. Перепелиця М.М. Тактика пошуку та збору оперативно-розшукової інформації у процесі оперативного обслуговування. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 10. С. 112–116.

122. Перепелиця М.М., Журавльов В.Ю. Деякі теоретичні аспекти інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Університету внутрішніх справ*, 1999. № 1. С. 34–49.

123. Погорецький М.А. Оперативно-розшукові заходи: поняття і види. *Держава і безпека України: наук.-практ. зб. НАН України і СБ України*. К., 2005. №1(3). с. 62-67.

124. Положення про Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2148251> (дата звернення 20.05.2021).

125. Положення про Фонд соціального захисту інвалідів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-11> (дата звернення 20.05.2022).

126. Порядок взаємодії між органами державної контроль-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України: Наказ Головного контроль-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 р. №346/1025/685/53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06> (дата звернення 07.02.2023).

127. Практичні рекомендації щодо проведення ревізії фінансово-господарської діяльності бюджетної установи (з окремих питань програми). Головне контрольно-ревізійне управління України від 04.08.2009, протокол 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr009501-09> (дата звернення 03.03.2023).

128. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 16 грудня 2020 року N 1089-IX (з наступними змінами). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/> (дата звернення 12.10.2022).

129. Про використання Пенсійним фондом бюджетних коштів, отриманих у вигляді дотації на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, та покриття дефіциту коштів для виплати пенсій: *Звіт Держаудитслужби України за 2013 р.* URL: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/409> (дата звернення 03.03.2023).

130. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 № 2117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20> (дата звернення 24.06.2022).

131. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23 вересня 1997 року N 540/97-ВР. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z970540> (дата звернення 25.02. 2023).

132. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> (дата звернення 20.05.2022).

133. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 46-47, ст.403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> (дата звернення 20.05.2021).

134. Про зайнятість населення: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення 20.05.2022).

135. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05 вересня 2011 року № 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11> (дата звернення 05.06.2021).

136. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення 10.03.2023).

137. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 лютого 2016 року № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016> (дата звернення 20.05.2022).

138. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43> (дата звернення 07.02.2023).

139. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: Постанова Кабінету міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 215.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015> (дата звернення 20.05.2022).

140. Про затвердження форм заявок для надання фінансової підтримки фермерським господарствам: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.03.2022 № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-22> (дата звернення 20.05.2022).

141. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII (з наступними змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення 23.11.2022).

142. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12/en/ed20120101> (дата звернення 20.05.2022).

143. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII (з наступними змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення 06.02.2023).

144. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII (з наступними змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення 06.02.2023).

145. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. N 742-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 29, ст.232 (з наступними змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (дата звернення 20.05.2022).

146. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII (з наступними змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення 20.05.2022).

147. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України в редакції від № 3191-IX від 29.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення 20.07.2023).

148. Протидія злочинам, що пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом: науково практичний посібник / [С.І. Ніколаюк, Д.Й. Никифорчук, А.Г. Семчук та ін.]. К.: КНТ, 2006. 374 с.

149. Публічний звіт про діяльність Державної аудиторської служби України за 2019 рік. URL: <https://dasu.gov.ua/attachments/>(дата звернення 03.03.2023).

150. Пчеліна О.В. Тактичні завдання розслідування злочинів і криміналістична методика. *Криміналістичний вісник*. № 2 (18). 2012. С. 48-52.

151. Ревізія. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д. ю.н., проф. Л. К. Воронової. – 2-е вид., переробл. і доповн. К.: Алерта, 2011. 558 с.

152. Рендол Д. Універсальний журналіст : підручник. Київ : Київська типографія, 2007. 150 с.

153. Робоча програма навчальної дисципліни «Журналістське розслідування». URL: [https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u51/zhurnalistske\\_rozsliduvannya.pdf](https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u51/zhurnalistske_rozsliduvannya.pdf) (дата звернення 25.02.2023).

154. Саакян М.Б. Щодо питання участі слідчого у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*. Матеріали міжнарод. наук.- практич. конф. 22-23 квітня 2015 р. Одеса: ОДУВС, 2015. С. 21-22.

155. Савченко Л.А. Співпраця контролюючих органів як один з шляхів підвищення ефективності фінансового контролю. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. Одеса, 2001. № 4. с. 53-60.

156. Семчук А.Г., Ніколаюк С.І., Шаповалов О.О. Створення єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, як ефективний шлях протидії корупції. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності*. Матеріали II Міжнародної науково практичної конференції. Київ, 22–23 листопада 2005 р. Київ: КНУВС, 2006. С. 178–186.

157. Система методів оперативно-розшукової діяльності: монографія / за заг. ред. О. Ф. Долженкова. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. 262 с.

158. Скалозуб Л. П., Василичук В. І., Сливенко В. Р. Попередження та викриття підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинів, пов'язаних з відшкодуванням податку на додану вартість. Вінниця: Консоль, 2010. 231 с.

159. Скалозуб Л. П. Протидія підрозділами міліції незаконному відшкодуванню податку на додану вартість. Чернівці: Прут, 2009. 302 с.

160. Скалозуб Л. П., Василичук В. І. Збірник методичних рекомендацій з документування та викриття злочинів у пріоритетних напрямках та галузях економіки. К.: ДП «Друкарня МВС України», 2009. Ч. 4. 468 с.

161. Скалозуб Л. П., Василичук В. І., Сливенко В. Р. Організаційні засади протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам у процесі державних закупівель. *Науковий вісник КНУВС*, 2009. № 5/66. С. 83–91.

162. Скалозуб Л.П., Василичук В.І., Сливенко В.Р. Попередження та викриття підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинів, пов'язаних з відшкодуванням податку на додану вартість. Вінниця: Консоль, 2010. 231 с.

163. Склярєвська Гала. Інтерв'ю з Юрієм Ніколовим. URL: <https://detector.media/community/article/207398/2023-01-26> (дата звернення 03.03.2023).

164. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 184–190.

165. Смоков С.М., Гейко К. Г. Взаимодействие при расследовании преступлений в сфере функционирования государственных целевых фондов. *Південноукраїнський правничий часопис*. №3. 2015. С.18-20.

166. Справа № 750/10362/17. Верховний Суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2023).

167. Справа №: 1-95/11. Вирок Ширяївського районного суду Одеської області від 05.07.2011. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/18271836> (дата звернення 06.03.2023).

168. Статут Фонду соціального страхування України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0008890-15> (дата звернення 20.05.2022).

169. Стахівський С. Допит, як спосіб одержання показань свідка. *Право України*. 1997. № 7 С. 30-33.

170. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія /за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Х.: НікаНова, 2012. 382 с.

171. Степанюк Р. Л. Поняття злочинів у бюджетній сфері України як об'єкта криміналістичного дослідження. *Європейські перспективи*. 2011. № 2 (Ч. 2). – С. 175–179.

172. Степанюк Р.Л. Особливості проведення допиту при розслідуванні бюджетних злочинів. *Право і безпека*. 2003. №. 2'1. С. 175-186.

173. Степанюк Р.Л. Особливості суб'єктів злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства. *Вісник національного університету внутрішніх справ*. Х., 2001. с.127-130.

174. Стеценко, Ю. В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів. Автореферат дис. канд. юрид. наук / 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика. К.: Академія адвокатури України. 2006. URL: <http://www.advokat->



stetsenko.com/vykorystannya-zmi-pry-rozsliduvanni-zlochyniv.html (дата звернення 06.03.2023).

175. Сучасне журналістське розслідування: композиція та індивідуально-авторські особливості представлення контенту. URL: [https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/nmc.nd/student\\_nauka/2018-2019/zhurn\\_roboty/07](https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/nmc.nd/student_nauka/2018-2019/zhurn_roboty/07) (дата звернення 01.03.2023).

176. Сущенко В. М. Журналістське розслідування правопорушень: загальна характеристика та поняття з точки зору правознавства. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Т. 116 : Юридичні науки. С. 26-29. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2614/> (дата звернення 25.02.2023).

177. Тагієв С. Р. Генезис становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 295 – 303.

178. Тагієв С. Р. Зарубіжний досвід негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2015. №13. Т.2. С. 98-101.

179. Тарасенко В. Є. Агентурний метод у діяльності оперативних підрозділів ОВС України в умовах євроінтеграції. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави*. Мат. II Міжнар. наук.-практ. конф.», Одеса, 23квітня 2010 р.). Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2010. С. 258 - 259.

180. Телійчук В. Г. Оперативно-розшукове прогнозування як спосіб виявлення організованих злочинних груп. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 2). С. 356-361.

181. Титаренко О. Злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів: визначення поняття. URL : <http://www.pravnuk.info/> (дата звернення 05.05. 2021)

182. Тищенко В. В. Сокрытие преступления как элемент преступной деятельности . *Актуальні проблеми держави і права* : зб. на-ук. праць ОНЮА. – Вип. 10. Одеса, 2001. С. 155–163.

183. Туманянц А. Р., Крицька І. О. До питання про систему гарантій, пов'язаних із проведенням негласних слідчих (розшукових) дій, крізь призму вітчизняної судової практики та практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 210 – 214.

184. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець ; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. 500 с.

185. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях). Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

186. Фінансове право. Академічний курс: підручник /О. П. Орлюк. – К.: «Юрінком Інтер», 2010. 808 с.

187. Фінансове право: навч. посіб. /О. М. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. А. Пригоцький; за ред. В. К. Шкарупи. К.: Знання, 2011. 815 с. 256.

188. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – 3-те вид. доп. та перероб. Львів: Видавництво Львівська політехніка, 2011. 844 с.

189. Ходанович В. О. Використання науково-технічних засобів в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Академії адвокатури України*. Том 13. 2016. № 2(36). С. 111 – 117.

190. Холошин Матвій. Новий закон про Рахункову палату не дає їй можливості грати на випередження. URL: <http://blog.ubr.ua/finansy/> (дата звернення 21.04.2021).

191. Цуцкірідзе М.С. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів при підготовці та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні*

*проблеми розслідування злочинів: Зб. тез доповідей III Всеукр. наук.- практ. конф. (Київ, 1 липня 2014 р.)* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 116-118.

192. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 496 с.

193. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посібник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 264 с.

194. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. К.: «Хай-Тек Пресс». 2010. 624 с.

195. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: [монографія]. Київ: «Хай-Тек Пресс», 2010. 624 с.

196. Чернявський С. С., Орлов Ю. Ю. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 112–124.

197. Чуйко Є.В. Особливості початку розслідування розкрадань коштів при реалізації соціальних програм в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. № 1 (82), 2022. С. 75-79.

198. Чуйко Євген. Криміналістична характеристика заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм / Chuiko Yevhen, Forensic characterization of property acquisition through abuse of office in the field of state social programs *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. с. 52-56.

199. Чуйко Є.В. Негласні слідчі (розшукові) дії в розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск 80(6). 2023.

200. Шевчук В.М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий*

*електронний журнал*. №1. 2014. С. 146-150. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17277/1/> (дата звернення 06.03.2023).

201. Шевчук Віктор. Значення тактичних завдань для побудови та реалізації типових тактичних операцій у кримінальному провадженні. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/5/46.pdf> (дата звернення 03.03.2023).

202. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики: монографія. Харків : Гриф, 2002. 349 с.

203. Щербаковська Л.П. Можливості диференціації копіювально-розмножувальних апаратів з кольоровим зображенням при криміналістичному дослідженні документів. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы*. Харків, 1998. с.101-103.

204. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.). К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д - Й. 744 с.

205. Яблонівська Н. Журналістське розслідування в аспекті вимог оперативно-розшукового законодавства. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. 2011. № 4. С. 118-124.

206. Mozol, V., Balaban, S., Kryzhanovskyi, O., Oliinyk, Y., & Babiak, A. (2021). Interaction of the National Police with other actors in the area of criminal justice in combating criminal offences in the area of land relations. *Amazonia Investiga*, 10(47), 226–233. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1823/2160> (дата звернення 06.03.2023).

## ДОДАТКИ

### ДОДАТОК А

#### СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

##### *Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:*

1. Чуйко Євген. Криміналістична характеристика заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм / Chuiko Yevhen, Forensic characterization of property acquisition through abuse of office in the field of state social programs *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 52-56.

2. Волобуєв А.Ф., Чуйко Є.В. Право самостійного залучення експерта стороною захисту: реальність чи декларація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Вип. 7. 2022. С. 309-314. (Особистий внесок здобувача: здобувачем обґрунтована теза, що виконання функції захисту не потребує права самостійного проведення слідчих дій, в тому числі експертизи - цілком достатнім є ініціювання їх проведення при здійсненні адвокатського контролю).

3. Чуйко Є.В. Особливості початку розслідування розкрадань коштів при реалізації соціальних програм в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. № 1 (82). 2023. С. 75-79.

4. Чуйко Є.В. Негласні слідчі (розшукові) дії в розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск 80(6). 2023. С. 201-206.

##### *Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

1. Чуйко Є.В. Щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері виконання державних соціальних програм. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: матеріали міжнар. наук. практ. конф.* (м.

Львів, 18–19 грудня 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020, ч. II, С. 195–197.

2. Чуйко Є.В. Методи ОРД при розслідуванні злочинів у сфері виконання державних соціальних програм: Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: матеріали міжнар. наук. практ. конф. м. (м. Одеса, 11–12 червня 2021 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2021. С. 75–78.

3. Чуйко Є.В. Щодо проведення експертиз у кримінальному провадженні. *Чорноморські наукові студії*: матеріали VIII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 24 червня 2022 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2022. С. 131-133.

4. Чуйко Є.В. Щодо удосконалення методики розслідування злочинів у сфері виконання державних соціальних програм. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 2–3 грудня 2022 р.). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Львів–Торунь, 2022. С. 206-208.

5. Чуйко Є.В. Негласні слідчі (розшукові) дії – використання оперативно-розшукових методів у збиранні доказів. *Ways of Science Development in Modern Crisis Conditions*: матеріали IV Міжнародна наук.-практ. інтернет-конференції (м. Дніпро, 15-16 червня 2023 р.). Дніпровська академія неперервної освіти. Дніпро, 2023. С. 430-432.

*ДОДАТОК Б***АНКЕТА**

**узагальнення результатів опитування 150 слідчих щодо досудового розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем**

**Стаж Вашої роботи на посаді складає:**

- 1) до 1 року – (15) 10%;
- 2) від 1 до 3 років – (75) 50%;
- 3) від 5 до 10 років – (60) 40%;
- 4) більше 10 років – (9) 6%.

**У виявленні і розслідуванні яких злочинів Вам доводилося брати участь:**

- 1) ст. 190 КК України (шахрайство) – (84) 56 %;
- 2) ст. 191 КК України (заволодіння державними коштами шляхом зловживання службовим становищем) - (78) 52%;
- 3) ст. 209 КК України (легалізація майна, здобутого злочинним шляхом) - 0;
- 4) ст. 222 КК України (шахрайство з фінансовими ресурсами) - (39) 26%;
- 5) ст. 358 КК України (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів) - (87) 58%;
- 6) ст. 366 КК України (службове підроблення) - (69) 46%;

7) ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою) – (42) 28%.

**Які труднощі, на Ваш погляд, існують при виявленні і розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм:**

1) заплутаність законодавства, що регулює функціонування державних цільових фондів – (117) 78%;

2) часті зміни нормативно-правових актів, що регулюють процедури виплат державних цільових фондів – (99) 66%;

3) прихованість (замаскованість) злочинів – (27) 18%;

4) використання злочинцями корумпованих зв'язків – (66) 44%;

5) протидія досудовому розслідуванню – (87) 58%;

6) погана взаємодія правоохоронних та контролюючих органів – (72) 48%;

7) труднощі в отриманні доступу до документів державних цільових фондів – (24) 16%.

**Які способи використовуються при вчиненні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм:**

1) заволодіння коштами фонду шляхом подання підроблених документів, які надають право на отримання виплат (пенсій, грошової допомоги) - (136) 91%;

2) заволодіння коштами фонду шляхом ухилення від обов'язкового повідомлення фонду про зміну статусу особи, який надає право на отримання певних виплат - (21) 14%;

3) заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем службовою особою державного цільового фонду (ч.2 ст.191 КК України) – (31) 21%;



4) отримання з державного фонду дотацій (субсидій, субвенцій) шляхом надання завідомо неправдивої інформації (ст. 222 КК України) - (28) 19%;

5) одержання (прийняття пропозиції, обіцянки) неправомірної вигоди службовою особою державного цільового фонду за сприяння з використанням свого службового становища у наданні фінансових преференцій певному суб'єкту (ст. 368 КК України) – (25) 17%.

**Які категорії осіб притягаються до кримінальної відповідальності за розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм:**

1) особи, які звертається до державних цільових фондів для отримання пенсії, грошової допомоги - (131) 87%;

2) особи, які займаються певним видом підприємницької діяльності, що фінансово підтримується державою – (54) 36%;

3) службові особи державних цільових фондів – (26) 17%;

4) особи, які залучаються для сприяння у вчиненні злочину (підставні особи) – (6) 4%;

5) працівники органів казначейства - 0;

6) працівники банківських установ - 0.

**Які методи, на Вашу думку, є найбільш ефективними у виявленні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм:**

1) аналітичні методи (аналітична, комп'ютерна, фінансова розвідки) – (132) 88%;

2) оперативно-розшукові методи – (42) 28%;

3) конфіденційне співробітництво - (123) 82%;

4) методи фінансового контролю - (24) 16%.

**Чим обумовлені труднощі у збиранні доказів при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм:**

- 1) замаскованим характером злочинів – (114) 76%;
- 2) вчиненням злочинів організованими групами –(48) 32%;
- 3) використанням злочинцями підставних осіб – (18) 12%;
- 4) використанням організаторами спеціально розроблених технологій уникнення відповідальності – (123) 82%;
- 5) незабезпеченість правоохоронних органів належною підтримкою з боку спеціалістів – (54) 36%;
- 6) відсутністю ефективних методичних розробок з виявлення і розслідування злочинів – (102) 68%.

**Допомогу яких спеціалістів потрібно використовувати при виявленні і розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм:**

- 1) фахівців Держаудиту України - (72) 48%;
- 2) фахівців у галузі інформаційних технологій - (24) 16%;
- 3) аудиторів - (27) 18%;
- 4) працівників банків -(21) 14%;
- 5) інших спеціалістів - (12) 8%.

**Чи потрібне оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження:**

- 1) взагалі не потрібне – (18) 12%;
- 2) потрібне для досудового розслідування – (122) 81%;
- 3) потрібне для судового розгляду справ – (11) 7%.

**Як Ви вважаєте, яка форма організації розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм є найбільш ефективною:**

1) одноосібно слідчим з наданням окремих доручень оперативним підрозділам – (18) 12%;

2) бригадою слідчих – (24) 16%;

3) слідчо-оперативною групою – (108) 72%.

**Які слідчі (розшукові) дії є найбільш складними (забирають найбільше часу) при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм:**

1) допити – (108) 72%;

2) обшуки – (86) 57%;

3) огляди – (36) 24%;

4) експертизи – (89) 59%;

5) слідчі експерименти – (3) 2%.

**Чи збирається Вами інформація про особистість підозрюваного під час підготовки до його допиту:**

1) збираю завжди – (87) 58%;

2) збираю по можливості – (56) 37%;

3) обмежуюсь тим, що є в матеріалах кримінального провадження – 3%;

4) не звертаю на це уваги – (3) 2%.

**Проведення яких експертиз є характерним для досудового розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем:**

1) криміналістичної експертизи документів - (111) 74%;

2) комп'ютерно-технічної (6) 4%;

3) бухгалтерської (102) 68%;

4) фінансово-економічної експертизи (3) 2%.